

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**KAFKAS CEPHESİ'NDE RUSLARIN ELİNE DÜŞEN
TÜRKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve ÜNER

Balıkesir, 2012

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**KAFKAS CEPHESİ'NDE RUSLARIN ELİNE DÜŞEN
TÜRKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve ÜNER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sebahattin Şimşir

Balıkesir, 2012

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün 2010/2517001 numaralı "Kalkas Cephesinde Rubrin Elina Döşen Türkler" konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 31.05.2012 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Kerem Ziya Taş
Başkan.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Doç. Dr. Selahattin Emirov
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çoban
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

12./06./2012
Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

ÖNSÖZ

1914 yılında Osmanlı Devleti resmen savaşa girmiş ve 4 yıl sürecek olan felakete sürüklenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti hem taarruz etmek hem de savunma yapmak zorunda kalmıştır. Savaş başladığında Osmanlı Devleti çeşitli cephelere bölünmüş ve bizim konumuz açısından önemli olan Kafkas Cephesi'nde de çok sayıda askerimiz savaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı son bulduğunda ortaya çıkan sonuç korkunçtu. Yaklaşık olarak 500.000 askerimiz bu savaşta şehit olmuştu. Esir sayısı ise şehitlerin üç katıydı.

1914'ten itibaren İttifak Devletleri'ne esir düşen Türklerin bu durumu kimi esirlerde geri dönüş umudu gerçekleşmiş, kimilerine ise bu hayat mezar olmuştur. Ben tez konum gereği Birinci Dünya Savaşı Öncesi durumdan başlamış bulunarak, savaşın sancılı dönemini ve Kafkasya Cephesi'nde Rusların eline düşen Türkler üzerinde araştırma yapmış bulunmaktayım. Kafkas Cephesi'nde esir düşen vatandaşlarımızın Sibiry'a kamplara doğru yapılan yolculukta yaşanan zorluklar üzerinde durulmuştur.

İncelediğim kaynaklara göre Türk esirlerin yaşadığı dram beni derinden etkilemiştir. Onların açlığa, soğuğa, acıya karşı verdikleri mücadele olağanüstüdür. Ümitlerini yitirmemeleri ise hayranlık uyandıracak niteliktedir.

Esaret hayatını yaşamaya mahkûm olan Türklerin yolculuğuna dair yeterli kaynak bulmakta ise zorlandığımı itiraf etmeliyim ki tezimle ilgili yaşadığım tek sıkıntı buydu. Mümkün olduğunca kaynak elde etmeye çalıştım. Ancak tez konumu çok severek ve zevkle işledim bu benim için bir teselli oluşturmuştur.

Bu çalışmamın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr. Sebahattin Şimşir'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Kendisi tez hazırlama sürecinde maddi ve manevi desteğini her zaman hissettirmiştir. Ayrıca bugünlere gelmemde her zaman yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen değerli aileme ve tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler sunarım.

Merve Üner

Balıkesir-2012

ÖZET

Avrupa Tarihi'nin 1789-1815 dönemine hâkim olan olaylar, sadece çağdaş Avrupa'nın değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın da oluşumunu teşkil eder. Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan modern siyasi hukukun temelini teşkil eden ilkelerin Avrupa'ya yayılması ile yarım yüzyıl boyunca süren bir ihtilal ortaya çıkmıştır.

İnsanlığın fikir akışında Rönesans ve Reform da önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü bu iki fikir, Ortaçağ'ın skolâstik anlayışına darbe vurmuştur. İnsanların fikir yapısı ve hür düşünce yolunda önemli bir adım atmıştır. Ancak bu iki dercim doğrudan siyasi düşüncüyü hedef almamıştır. Fransız İhtilali ise siyasi düzene hücum ederek onu yıkarak yepyeni bir anlayış ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti Fransız İhtilali'nden ilk başta korkmamıştır. Fransız İhtilali'ni Avrupa'nın iç sorunu gibi görmüştür. Ancak daha sonra Osmanlı Devleti de bu mücadelenin içine sürüklenmiştir. Amerika Fransız İhtilali'nden önce ortaya çıkmış ve bir devlet olarak kurulmuş bulunuyordu.

1815-1848 yılları arasında ise Avrupa'da yine ihtilaller meydana gelmiş ve bağımsızlığa yönelik milliyetçi hareketler oluşmuştur.

1856-1871 yılları arasında Avrupa politikasına egemen olan gelişme, İtalyan ve Alman birliklerinin kurulmasıdır. Bu iki olay milliyetçilik hareketinin kesin zaferi olması bakımından önemlidir.

1871-1914 yılları arasındaki dönemde ise; sosyal ve ekonomik oluşumlar gelişmiştir. Sanayi bu dönemde zirveye oturmuştur. Sömürgecilikte gelişmiş ve devletler arasındaki mücadelenin alanı genişlemiştir.

19. yüzyılın ortalarında ise Uzakdoğu Batı'ya doğru açılmış ve Avrupa'ya yeni bir rakip kazandırmıştır. Bunlardan biri Çin, diğeri ise Japonya idi.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti kendisini paylaşmak isteyen devletlerden yararlanarak ayakta kalmaya çalışıyordu. Avrupa Devletleri

imparatorluğu kendi aralarında paylaşmışlar ve imparatorluğun geleceğini ellerinde tutma rahatlığıyla stratejik noktalardaki hâkimiyetlerini birbirlerine tanıtmak için çabalıyorlardı.

Osmanlı maliyesi de bu dönemde krize girmiş ve bu kriz dış borçlanma ile sürekli olarak kapatılma şekline gidilmiştir. İkinci Meşrutiyete kadar Rus tehdidini önlemek için İngiliz ve Fransızlarla işbirliği içinde olunmuş, ancak bu durum daha sonradan şekil değiştirmiş İngiliz ve Fransızlar bizzat Osmanlı için tehdit haline dönüşmüştür. İngilizler Anadolu'daki Alman unsurunu Ruslardan daha büyük bir tehlike olarak görmüşlerdir. Japonlarla yaptıkları savaşta yenilince İngilizlerin gözünde Ruslar bir tehdit olmaktan çıkmıştır. 1907'de İngilizlerle Ruslar arasında bir antlaşma yapılıncaya iki taraf arasındaki anlaşmazlıklarda sona erdi. Ve Ruslar Balkanlar ve Doğu Anadolu için tehlikeli bir hal aldılar. İngiltere bu duruma karşı çıkmadı. Çünkü kendisi de İran ve Irakta güçlenme planları yapıyordu. Osmanlı Devleti siyasal anlamda yalnız kalınca Almanya'ya yakınlaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan devletlerin bulunduğu taraflar belli olmuştu. Buna göre de İngiltere, Rusya ve Fransa İtilaf Devletlerini, Almanya, İtalya ve Avusturya Macaristan İttifak grubunu oluşturmuşlardı. Ancak daha sonra bazı anlaşmazlıklardan dolayı bu gruplarda değişiklik yaşanmıştır. Buna göre de İtalya ilk başta İttifak gruplarında yer alırken, çıkarları uğruna grup değiştirmiş ve İtilaf bloğuna geçmiştir.

Osmanlı Devleti ise ilk başta tarafsız kaldıysa da daha sonradan savaşın tam ortasında yer almıştır. Osmanlı Devleti savaş öncesinde milliyetçilik düşüncesiyle himayesi altındaki milletlerin isyanlarıyla uğraşmış ve Balkan Savaşları'ndan aldığı yaraları da henüz saramamıştır. Bu yüzden böyle büyük bir savaşa girmeye hazır değildi. Ancak devlet yönetiminde bulunan kişiler savaşın Almanya tarafından kazanılacağına inandığı için savaşa girmek istiyorlardı. 1914 yılında Alman gemilerine Türk bayrağı geçirilmiş ve Rus limanları bombalanarak Osmanlı Devleti savaşa resmen girmiştir.

İtilaf Devletleri Osmanlı'nın savaşa girmesini istemiyorlardı. Çünkü savaşın alanı genişleyecekti ve nitekim de de öyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşa

girmesi birçok cephenin açılmasına neden oldu. Bu cephelerde Osmanlı askeri güçleri İtilaf Devletleri'ne karşı büyük bir mücadele vermişlerdir. Bunlardan bizim konumuzla ilgisi olan ise Kafkas Cephesi'dir. Bu cephede Osmanlı güçleri Ruslara karşı mücadele etmişlerdir. Ancak soğuk, açlık, asker cephanesinin yetersiz olması gibi sebepler yüzünden çok sayıda askerimiz burada şehit olmuştur.

Askerlerin şehit olmasının yanı sıra birçoğu da İtilaf güçlerinin ellerine esir olarak düşmüştür. Ki bu esirlerden en kötü hayata sahip olanlar şüphesiz Rusların eline düşen esirlerimizdir. Aslında bu esirlere nasıl davranılacağı hususunu bildiren antlaşmalar yapıldıysa da Ruslar bu antlaşmalara uygun hareket etmemişlerdir.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu durumdan dolayı ilk aşamada Rusların elindeki Türk esirlere yönelik direk bir takip politikası gerçekleştiremese de, daha sonraki dönemde durumu tespit etmek ve esirlerin esaret koşulları hakkında bilgi alabilmek için Yusuf Akçura'yı görevlendirmiştir. Kendisinin elde ettiği tespitlere göre; Rus esareti altında bulunan Türkler hakkında bilgi edinilmiştir.

Esirlerimiz yolculuk esnasında büyük sıkıntılar yaşamıştır. Ve birçoğu da bu yolculuk esnasında hayatını kaybetmiştir. Sibiryaya doğru yolculuklarında vagonlara istif halinde yerleştirilmişler, aç susuz bırakılmışlar, tuvalet ihtiyaçlarını bile giderememişler, bu yüzden de vagonların yanına pis kokudan yanaşmamıştır. Bu şartlardan dolayı esirlerimiz birçok bulaşıcı hastalığı kapmışlardır. Hastalıklar tedavi edilememiş, hatta bu hasta olanların vagonlarını Rusların yaktığı bile görülmüştür. Hasta esirlerin tedavileri için karantina merkezleri kurulmuş olsa da bu yerler sağlık şartlarından oldukça uzaktı.

Esirlerimiz tam anlamıyla bu esaret hayatında cehennem azabı yaşamıştır. Yol güzergâhları üzerinde bulunan Rus şehirlerindeki Müslüman halk Türk esirlere yardım etmek istediysede buna müsaade edilmemiştir. Esirleri Rus şehirlerinde halka karşı onurlarını kırmak için dolaştırmışlardır. Kimi esirlerimiz yolculuk esnasında hapisane hayatı da yaşamıştır. Tam bir insanlık dramı yaşanmıştır. Bu drama esaret hayatından kurtulanların aktardıkları hatıralarından da şahit oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Esir, Cephe, Kafkasya, Sibiryaya, Osmanlı Devleti, Rusya.

ABSTRACT

History of the predominant events in European period of 1789-1815 is formed not only for contemporary Europe but also for modern world. French Revolution in Europe was a revolution which lasted for half a century and emerged with the spread of modern basic political principles of law.

Renaissance and Reformation constitutes an important role in the idea flow of humanity because these two ideas came as a blow for the medieval scholastic understanding. A significant step has taken for the idea structure of human beings and unconstrained thought. However, these two events did not receive a direct target of political thought. Conversely, French Revolution brought a new understanding by attacking and also destroying the political order. At the beginning, Ottoman state had not been afraid from the French Revolution and see it as the internal problem of Europe. Then the Ottoman Empire was dragged into this fight, too. America was founded and had come up as a state before the French Revolution.

Between years 1815-1848, there were a lot of revolutions and nationality movements for independence in Europe.

Between years 1856-1871, Europe Policy was dominated by the establishment of the Italian and German troops. These two events was very important because they are the clear victory of nationalism movement.

In the period between 1871-1914, the social and economic conditions improved. During this period, industry has become to the peak. Colonial states was improved and the area of the struggle between countries was enlarged.

In the mid of 19th century, far east was widened to the west and so Europe gained a new competitor. One of them was China and the other was Japan.

By the beginning of the 20th century, the ottoman empire was trying to survive by tacking advantage of the states that want to share it. European states

shared the empire between themselves and they were trying to introduce each other to keep their dominance in strategic points in the future.

Ottoman suffered from some financial crisis during this period and this was trying to be covered with foreign debt. There were cooperations with British and French governments until the constitutional monarchy to prevent the Russian threat, however this situation was changed after a while and they were become a significant threat for Ottoman Empire. England saw German people rather than Russia in Anatolia as threat. After Russia lose the war with Japan, England didn't see them as dangerous no more. In 1907, there was no conflict between England and Russia after the treaty. Russia became a danger for Balkans and Eastern Anatolia. England didn't object to this situation because it had some plans about getting stronger in Iran and Iraq. Ottoman Empire became close to German because of political difficulties.

The sides was certain before the beginning of the first world war. England, Russia and France formed the Allies. German, Italy, Austria and Hungary formed the Central Powers. However, there were a few changes in groups because of some conflicts and Italy was the member of the Allies.

Ottoman Empire was impartial at first but then it took place in the middle of the war. Revolts of nations under the auspices of the idea of nationalism in the Ottoman Empire tried to do before the war and the wounds of the Balkan wars were not covered yet. Therefore, it wasn't ready to go to such a big war. However people in government believed that German won the war so they wanted to go. In 1914, Turkish flag was attached in German ships and Russian ports was bombed, so Ottoman went to the war officially.

The Allies didn't want to see Ottoman in the war because the space of war was going to be wide. After Ottoman took place in the war, there were a lot of new facades. In these facades Ottoman's military forces has been struggling against the allies. We are interested in Caucasian facade. Ottoman forces has been struggling against to Russia in this facade. However, a lot of our soldiers have martyred because of the cold weather, hunger and insufficient ammunition.

In addition to being a martyr, too many soldiers also fell as a captive by the Allied forces. Soldiers who were captive in Russia had the worst life standards. Despite the fact that we had some contracts that show how they should behave to our captives, Russia didn't act to them according to these contracts.

Russians in the hands of the Ottoman Empires at the first stage because of the situation in which a follow up policy if it doesn't appear of prisoners in Turkish to determine the status of the later period, and the prisoners to get information about the conditions of captivity has appointed Yusuf Akçura. According to findings that he obtained, under the thrall of the Russian information was gathered about the Turks.

Many captives had experienced big hardships during their journey and some of them was dead. They were arranged instacked in wagons during their journey to Siberia and they were not given enough food, didnt go to toilet. Therefore they had various infectious diseases. They were not healed, also Russians burned their wagons to get rid of these diseases.established quarantine centers for treatment of sick prisoners, although this is very far from places of health condistions

Our captives had experienced a big drama during this period and they feel that they were in the hell. Russian cities located on the road routes to the muclim community wanted to help the turkish prisoners, it also is not permitted to be lead arraround to break prisoners of honour to the people of Russia. Some prisoners also experienced life in prison during the voyage. Full of a humanitarian crisis ensued. Pour in the survivors memoirs of life in this darama we are witnessing the bondage.

Keywords: Wor, Captive, Facade, Caucasia, Siberia, The Ottoman Empire, Russia.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
1.GİRİŞ	1
1.1.PROBLEM	3
1.2.AMAÇ	3
1.3.ÖNEM	3
1.4.VARSAYIMLAR	3
1.5.SINIRLILIKLAR	4
1.5.1.Araştırmanın Konu Bakımından Sınırlandırılması	4
1.5.2.Araştırmanın Mekan Bakımından Sınırlandırılması	4
1.5.3.Araştırmanın Zaman Bakımından Sınırlandırılması	4
1.6.TANIMLAR	5
1.6.1.Esir	5
1.6.2.Sibirya	5
2.İLGİLİ ALANYAZIN	6
2.1.Kuramsal Çerçeve	6
2.2.İlgili Araştırmalar	6
3.YÖNTEM	8
3.1.Araştırmanın Modeli	8
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları	8
3.3.Verilerin İşlenmesi Çözümü ve Yorumlanması	8
4.BULGULAR VE YORUM	10
BÖLÜM 1: I. DÜNYA SAVAŞI	13
4.1.Savaş Öncesi Genel Durum	13
4.2. Savaş Nasıl Patlak Verdi	18
4.3.Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi	22
4.4.Savaş Esnasında Osmanlı Devleti'ndeki İç Durum	24
4.5.Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Yapısı	27

4.6.İttihat ve Terakki'nin Siyaseti:	28
4.7.Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler	30
4.7.1. Irak Cephesi:	30
4.7.2. Sina-Filistin Cephesi:	30
4.7.3. Çanakkale Cephesi:	31
4.7.4. Avrupa Cepheleri (Galiçya, Makedonya, Romanya):	32
4.7.5. Yemen ve Hicaz Cephesi:	33
4.7.6. Kanal Harekâtı:	33
4.7.7. İran Cephesi:	34
4.7.8. Libya Cephesi:	35
4.7.9. Kafkasya (Doğu) Cephesi:	35
4.8. Enver Paşa Ve Sarıkamış Harekâtı'ndaki Rolü:	44
4.9. Savaşın Sona Ermesi	46
BÖLÜM 2: ESARETE DOĞRU YOLCULUK	49
2.1. İnsanlık Tarihindeki Savaş Esiri Kavramı ve Statüsü:	49
2.2. Savaş Esiri Kavramının Gelişimi:	49
2.3. Rusların Eline Düşen Türk Askerlerinin Sayısı:	52
2.4. Rusların Elindeki Türk Esirleri:	54
2.5. Esirlerin Cepheden Toplama Kamplarına Kadar Geçen Zaman Zarfindak	i
Durumları:	58
2.5.1. Esir Düşme ve Sorgulama:	58
2.5.2. Salgın hastalıklar:	66
2.6. Karantina:	72
2.6.1. Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi:	72
2.6.2. Kars Satılmış Gedik Karantina Merkezi:	77
2.6.3. Tiflis:	79
2.6.4. Nargin Adası:	81
2.7. Rus Demiryolları ve İstasyonları:	94
2.8. Rus hamamları:	95
2.9. Kara Ekmek	96
2.10. Rus Köy Evleri	96
2.11. Esir Kamplarına Doğru Yolculuk	97
2.11.1. Demiryolu Olmayan Hatlarda Türk Esirlerin Sevki:	109

2.11.2.Rus Kızakları:	109
2.11.3.Esir Subayların Kızaklarla Sevki:	110
2.11.4.Erlerin Yaya Olarak Sibirya'ya Sevki	112
2.12.Rus Halkının Türk Esirlere Yardımı:	113
SONUÇ	116
ÖNERİLER	118
BİBLİYOGRAFYA:	119

1. GİRİŞ:

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Osmanlı Devleti de İttifak veya İtilaf Devletleri'nden birine katılmak zorunda olduğunu anlamıştı. (Çünkü toprakları Avrupa büyük devletleri tarafından gizli antlaşmalarla paylaşılmak isteniyordu.) Önce İngiltere ve Fransa ile anlaşılmak istenmişse de bu ülkelerin anlaşmaya yanaşmaması üzerine Almanya ile ittifak yapılmıştır. 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da Türk-Alman ittifakı imzalandı.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ortam karışık bir durumdaydı, iç politikada kritik gelişmeler yaşanmaktadır. Ayrıca devletin mali durumu da bozuktur. 1911'de İtalya ile Trablusgarp Savaşı devam ederken Balkan Savaşı patlak vermiş ve Batı Rumeli elimizden çıktı.

Osmanlı Devleti, yeterli mali kaynak bulmadan savaşa girmek istemiyordu. Bunun için Almanya'dan yüklü bir savaş kredisi alınmıştır. Ayrıca Almanya Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini istiyordu. Çünkü bu sayede savaş alanı genişleyecek ve Almanya'nın yükü azalacaktı. Bunun üzerine gösterdiği çabalar sonucu Osmanlı dört yıl sürecek olan bir savaşın içine sürüklendi.

2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı ordusunun önemli mevkilerine Alman subayları atandı.

Osmanlı ordusu Avrupa Cepheleri haricinde kendi ülkesinde dört ayrı cephede savaştı. Bunlar Kafkas, İran ve Irak, Çanakkale, Mısır ve Suriye'dir.

Ruslarla, Doğu Anadolu ve Kafkas Cephesi'nde 3. Ordu ile savaş yapıldı. Kafkas harekât alanı doğal yapı ve mevsim yönünden askeri harekâta elverişli değildir. Ayrıca giyim, kuşam ve donanım açısından da Türk Ordusu Ruslara göre yetersizdi. Rusların insan gücü de fazlaydı. Bu şartlar altında Ruslarla muharebeler başladı. İki haftalık bir süreç içerisinde Türkler pek çok kayıp yaşamıştır. 21 Aralık 1914-8 Ocak 1915'e kadar Sarıkamış Harekâtı sürmüş ve askerlerimizin yarısından çoğu şehit olmuştu.

Sarıkamış mağlubiyetinden sonra birçok vatandaşımız Ruslara esir düşmüşlerdi. Esirlerimizin sayısı 60-70 bin civarı olduğu düşünülmektedir. Bu esirler Nargin Adası, İç Rusya, Sibirya, Kuzey ve Güney Kafkasya, Ukrayna, Türkistan gibi ülkelere götürülmüşlerdi. Bunların arasında Rusların ele geçirdiği sivil halkta mevcuttur.

Osmanlı Devleti hemen bu esirlerin peşine düşmemiştir. Avrupa Kızılhaç aracılığıyla yardım yapıldıysa da bu yardımlar esirlerin eline çok güç erişiyordu. 1917 senesinde esirlerimizle ilgilenmesi için Yusuf Akçura görevlendirilmişti. Bu tarihe kadar esirlerin sayısı hakkında bir bilgi yoktu.

Daha sonradan edinilen bilgilere göre Ruslar Türklere esaret hayatını zorlaştırmak için her türlü yolu denemişlerdir. Esirlerle ilgili yapılan antlaşmalara da uygun davranmamışlardır.

Esirlerimiz özellikle açlık, soğukla mücadele etmek zorunda kalmışlar buna bir de Rusların zulmü eklenince bu esaret hayatı çekilmez hale dönüşmüştü. Yolculuk esnasında tifüs, kolera, lekeli tifo, humma gibi hastalıklarla uğraşmışlar, özellikle bit salgını tam anlamıyla bir facia haline dönüşmüştür. Birçoğu da bu hastalıklardan dolayı daha kamplara ulaşmadan yollarda ölmüştü. Ruslar bu hastalıkların tedavisi için karantina merkezleri kurmuş olsalar bile bu yerler sıhhi şartlardan uzaktı. Esirlerimizin tedavisiyle ilgilenilmemişti.

Bu esaret hayatı kamp hayatıyla devam etmiş ve 1917 Rusya'daki Bolşevik İhtilali'ne kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren memleketimize dönebilen esirlerimizin bir kısmı geri dönebilmiştir.

1.1 PROBLEM

1914'te Osmanlı Devleti İttifak Devletleri yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve 4 yıl sürecek bir cehennemın ortasında yer almıştır. Bu savaş süresi boyunca Osmanlı Devleti cephelere bölünmüş ve her cephede düşmana karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu esnada birçok vatandaşını kaybetmiş, birçoğunu da esir vermek zorunda kalmıştır. Esirler hakkında uluslararası antlaşmalar yapılmasına rağmen, İtilaf Devletleri'nin bu antlaşmalara tam anlamıyla uyduğu söylenemez. Konumuz itibariyle önemli olan Kafkasya Cephesi'nde Rusların eline düşen vatandaşlarımızın durumu bu gerçeği göstermektedir. Bu esir hayatı döneminde esirlerimize yapılan muamele ve Osmanlı Devleti'nin onlara yardım edememesi problemin esasını teşkil etmektedir.

1.2 TEZİN AMACI

Çalışmamızdaki amaç Birinci Dünya Savaşı'nda düşmana karşı mücadele içinde olan vatandaşlarımızın yaşadığı dram gözler önüne serilmek istenmiştir. Devletin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve askeri durum nedeniyle bu insanlara gereken önem verilmemiştir. Amacımız her ne kadar vatani için canını feda etmiş insanların yanı sıra, onlar gibi vatanını savunmaktan çekinmeyen bu insanların vatan uğruna çektikleri acıları anlatmaktır.

1.3 TEZİN ÖNEMİ

Bu çalışmamda, Birinci Dünya Savaşı'nda vefat edenlerin aksine hayatlarının bir dönemini esir geçiren insanların hayatları üzerinde durmuş bulunuyorum. Türk askerlerinin Sibirya'ya kamplara doğru giderken yollarda yaşadıkları olaylardan bahsedilmiştir. Soğuğa, açlığa ve kötü muameleyle karşı verdikleri mücadele anlatılmaktadır. Bu gerçeği günümüze taşınması açısından önemlidir.

1.4 VARSAYIMLAR

Osmanlı Devleti 20. yüzyıla kadar yedi yüz yıl boyunca varlığını sürdürebilmiş bir imparatorluktur. Biz bu imparatorluğun yıkılma sürecine girmesinin

varsayımlarını bildirmiş bulunuyoruz. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve Kafkasya Cephesi'nde yenilme ihtimalleri üzerinde durmuş bulunmaktayız. Kafkasya Cephesi'nde Ruslara verilen esirlerin sayısı hakkında net bir sayıya ilk başlarda ulaşılmadıysa da, daha sonradan yapılan takipler gereği yararlandığımız kaynaklara göre esir sayısı hakkında net bir şekilde bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1.5 SINIRLILIKLAR

Araştırma boyunca elde edilen bulgular konu, mekân ve zaman açısından şu sınırlılıklar içerisinde değerlendirilmiştir.

1.5.1 Konu Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Çalışmamız konu açısından iki türlü sınırlamaya tabi tutulmuştur. İlk bölümde Birinci Dünya Savaşı öncesi genel durumdan bahsedilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve cephele konu üzerinde durulmuştur. Özellikle Kafkasya Cephesi ön plana çıkarılmış ve buradaki kayıplar gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise; Kafkasya Cephesi'nde Rusların eline düşen Türklerin Sibiryaya kamplara doğru giderken yaşadıkları esir hayatı üzerinde durulmuştur. Rusların esirlerimize karşı olan tavırları ortaya konulmuştur.

1.5.2 Mekân Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Araştırmamız, coğrafi bölge olarak Erzurum ve Sibiryaya Bölgesi esas alınmıştır. Rusların eline düşen esirlerimizin esaret hayatı Erzurum'da başlamış ve sırasıyla Kars-Gümrü-Tiflis-Gence ve oradan da Bakü'ye geçmişler ve Sibiryaya kamplara götürölmek üzere yolculuklarını sürdürmüşlerdir.

1.5.3 Zaman Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Araştırmanın bir diğere sınırlılığı da zaman bakımındandır. Araştırmamız yoğun olarak 1915-1917 yılları arasındaki iki yıllık dönemi kapsamaktadır. Bu esaret

dönemi hakkında hem kaynak azlığı hem de esaret döneminin net aktarılmasındaki sıkıntılardan dolayı doyurucu bilgiye ulaşma konusunda yetersiz kaldık. Bu durumda bizi tez yazım aşamamızda zamansal bakımdan zorlamıştır.

1.6 TANIM

Araştırmamızın tam olarak anlaşılması için şu terimler kullanılmıştır.

1.6.1 Esir

Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan kişidir. Eski devirlerde savaşlarda antlaşmalar ve hukuk kuralları hâkim olmadığından esirlere karşı bir keyfilik hâkimdi. İslam toplumunda da esirlere karşı olan tavır hukuki statüsüne bağlıydı. Osmanlı Devleti'nde de esirlere karşı İslami bir yaklaşım benimsenmişti. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde Paris Deklarasyonu yayınlanmış ve esirlere karşı daha iyimser bir tavır içine girilmiştir. Ardından Brüksel Deklarasyonu ve Lahey Konferansı'da uluslararası platformda yerini almıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndaki esirlere bu antlaşmalara uygun davranılmamıştır.

1.6.2 Sibirya

Sibirya, Rusya Federasyonu'nun, Ural Dağlarından Büyük Okyanus'a kadar uzanan topraklarına verilen isimdir. Yaklaşık 13 milyon km²'lik bir ölçüme sahiptir. Kuzeyinde Kuzey Buz Denisi, doğusunda Pasifik Okyanusu, güneyinde Kazakistan, Moğolistan, Mançurya ve batısında Ural Dağları bulunmaktadır. İklimi oldukça soğuk ve sert geçmektedir. Kafkas Cephesi'nde esir düşen vatandaşlarımızın talihsizliği de bu bölgeye esir olarak gitmeleriydi. Çünkü iklim şartları esir hayatını oldukça zorlamıştır.

2.İLGİLİ YAZIN

2.1. KURUMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamıza Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyadaki genel durumdan bahsederek başladık. Birinci Dünya Savaşı'na kadar savaşın çıkmasında etkin olan nedenler üzerinde durulmuş ve de bu nedenlerin Osmanlı açısından öneminden bahsedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu savaşa katılan devletler arasındaki mücadeleden bahsederek çalışmamıza devam ettik. Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sebepleri üzerinde çeşitli veriler ortaya koyarak açıklamaya çalıştık.

Savaş sırasında düşman güçlere karşı verilen mücadeleden ve savaştaki şehit ve esirlerin üzerine sayısal veriler vermeye çalıştık. Ayrıca esirlerimizin meçhul bir âleme doğru yaptıkları yolculuk ve bu zorlu yolculukta karşılaşılan güç durumlardan bahsetmiş bulunarak araştırmamız sonlandırılmıştır.

2.2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Kafkas Cephesi'nde Rusların eline düşen Türklerin Sibiryaya yolculuğu konusunda araştırma kaynakları sınırlıdır. Araştırmamızda Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu alanda çalışmamız sürdürülürken, genel olarak bu esir hayatını yaşamış olan kişilerin yayınlanan hatıralarını dikkate almış bulunmaktayım. Örneğin Ziya Yergök'ün Sarıkamış'tan Esarete (İstanbul-2006) adlı eseri ve Hüsamettin Tuğaç'ın Bir Neslin Dramı (İstanbul-1975) adlı eseri bizim için önemli bir kaynaktır.

Yine bu konuyla ilgili diğer önemli kaynaklar Halil Ataman'ın Doğu Cephesi'nden Sibiryaya ve Faik Tonguç'un Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları adlı eser de bizim için önem teşkil etmektedir. Ki bu şahıslar bu esaret günlerine birebir şahit olmuşlar ve gördükleri tavır eserlerinde bahsedilmiştir.

Yine Bingür Sönmez ve Reyhan Yıldız'ında Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış (İstanbul-2011) adlı eseri sayesinde yaşananlara dair hatıralar verilmiş ve bu döneme ışık tutulmuştur.

Bir de esirlerimize yapılan yardımları içeren Betül Aslan'ın Kardeş Kömeği ve Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi (Ankara-2000) adlı eserde önemlidir.

Fahir Armaoğlu ve Rıfat Uçarol'u da unutmamak gerekir. Fahir Armaoğlu'nun 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (İstanbul-2010) ile 20.Yüzyıl Siyasi Tarih (Ankara-1986) ve Rıfat Uçarol'un Siyasi Tarih (İstanbul-1985) adlı eserleri savaş öncesi genel durumu ve savaş esnasını anlamamız ve yorumlayabilmemiz açısından yardımcı olmuştur.

3. YÖNTEM

3.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmamızda geçmişte bütün dünyayı etkileyen ve bu olayın sonuçlarının etkisiyle yaşanan esir hayatını tanımlama amacıyla araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde konu ile ilgili olaylar dönemim koşulları göz önünde bulundurularak tanımlanmaya çalışılmıştır. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olacak konu hakkındaki bilgiler önceden tutulmuş yazılı belgelere başvurarak yorumlanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili yerli eserler taranmış ve tarafsız bir şekilde yorumlanmıştır.

3.2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI

Araştırma konusunu belirledikten sonra bu sahada yayınlanan bir bibliyografya oluşturduk. Araştırmamızın konusu itibariyle öncelikle esaret hayatını yaşamış kişilerin kaynaklarından yararlandık. Araştırmamız konusu itibariyle kısıtlı bir saha içermektedir. Ancak elde edilen kaynaklardaki bilgilerden faydalanılmaya çalışılmıştır.

3.3.VERİLERİN İŞLENMESİ, ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI

Belgelerden ve dökümanlardan toplanan veriler, fişlendikten sonra bütün notlar birer birer okunup bahsettiği konu fişlerin boş bırakılan sol üst köşesine yazılmak suretiyle isimlendirilmiştir. Bu işlem tamamlandıktan sonra, fişler arasında konusuna göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada araştırmanın problemi ve amacına uygunluk, her sınıfın birbirinden bağımsız olması, konunun bütün yönlerini kapsaması ilkelerine önem verilmiştir.

Fişlerin tasnifi ve mantıkî bir düzen içinde sıralanmasıyla çalışmanın ana başlıkları altında yer alacak olan alt başlıklar belirlenmiştir başlıklarda ondalık

sistem izlenmiştir. bu sistemde bölüm ve alt bölümlerde rakam kullanılmış ve (1., 1.1.,1.1.1.) gibi bir sıralamaya uyulmuştur.

Daha sonra bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amaçları doğrultusunda veriler anlamlandırılmaya çalışılmış, fişlerdeki bilgiler yorumlayıcı yöntemle yorumlanarak araştırma problemine bir çözüm önerisi getirebilmek için bütünleştirilmiştir.

4.BULGULAR VE YORUMLAR

Bu yola çıkarken amacımız 20. yüzyılın şüphesiz en tartışmalı konularından olan Osmanlı'nın dağılışı sürecinde yaşanan en dramatik olaylarının başında gelen Birinci Dünya Savaşı ve bunu takiben Sarıkamış Harekâtı olayları ve esaret hayatının karanlık kalan yönlerini genç okurlara tanıtmaktı.

Yıllardır Sarıkamış Harekâtıyla ilgili tartışmalar bitmek bilmemiştir. Üzerinden neredeyse yüzyıl geçmesine rağmen, hala daha harekâtın nedenleri, sonuçları, Enver Paşa'nın tutumu, izlenilen politika, bölgenin coğrafyası ve iklimi hepsi bugün bile tartışma konusudur.

Özellikle Sarıkamış Harekâtının sorumlusu olarak Enver Paşa gösterilmiştir. Bir kesime göre kahraman bir kesime göre vatan hainidir. Enver Paşa Alman harp usulü ile yetişmişti ve Almanlara karşı büyük bir hayranlık beslediği için Almanlarla birlikte savaşa girmek istiyordu. Enver Paşa'nın da büyük hedefleri vardı. Bu hedefler aslında ulaşılmaz değildi. Kaldı ki başka çare de kalmamıştı. Harekâtla ilgili yazılmış en doğru ve ayrıntılı eserlerden biri olan, "*Tarihin Sarıkamış Duruşması*" adlı kitabın yazarı Dr. Ramazan Balcı, "intihar girişimi sayılabilecek bu hareketlerin psikolojik arka planında, son bir çılgınlıkla, ölümle pençelesen İmparatorluğu kurtaracak mucizeyi aramanın yattığını" söylemektedir. Bize göre de bu tespit son derece doğru ve yerindedir.

(<http://ortadogugazetesi.net/makale.php?yid=22&makale=Sar%FDkam%FD%FE%20harekat%FD%20ve%20ger%E7ekler&id=8082>)

Harekât planının çok doğru ve akıllıca yapıldığı bugün de kabul edilmektedir. Felakete yol açan yanlışlık ve eksiklik bu planın uygulamasında yaşanmıştır. Özellikle Onuncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı beyin plana uymak yerine, gereksiz öncelik kullanması ile meydana gelen gecikme, savaşı kaybetmekte büyük rol oynamıştır.

Diğer sebeplere gelince Osmanlı Ordusu Ruslara göre teçhizat bakımından yetersizdi. Ayrıca ilkim ve coğrafi koşullarda bu savaşı zorlaştırmıştı. Bu gibi

sebepler Sarıkamış'ta yenilgi almamıza, birçok askerimizin şehit olmasına ve çoğununda esir düşmesine yol açmıştır.

Askerlerin, metrelerce kar birikintisi içinde bata çıka Sarıkamış'a doğru yol alırken, Allahuekber Dağları'nda verdiği mücadeleyi anlatan Ziya Yergök'ün, savaşta doğa koşullarına karşı verilen mücadelenin boyutuyla ilgili ifadesi şöyledir: "*Ağır kış koşulları nedeniyle harekâtın ilk gününde Türk ordusu felç olmuştur. Türk askerine düşman güçlerinin top ve tüfeğinin verdirdiği kayıp, ağır kış koşullarının verdirdiği kaybın 10'da 1'i kadardır.*"

(<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/470307.asp>)

Savaşın veya olumsuz koşulların cilvesi ve bir insanlık dramı olan esirlik ya da savaş esirliği toplumların en büyük korkularından biridir. Tarih boyunca insanlar esir olmamak için çok büyük mücadeleler vermek zorunda kalmışlardır. Bunun için savaşmayı, göç etmeyi hatta ölmeyi göze almışlardır. Özellikle bu toplumların başında Türkler gelmektedir denilebilir. Orta Asya'dan günümüze değin Türk milleti başka milletlerin esareti altına girmek için büyük mücadeleler vermişler hatta birçok bağımsız devlet kurmuşlardır. Esirliği denetleyecek herhangi bir mekanizmanın olmamasından dolayı insanlar katliama, kötü koşullara, açlığa, salgın hastalıklara maruz kalmak zorun aklamışlardır. Bu da toplumların hafızasında derin izler bırakmış ve bu yüzden birçok korku ve şüpheyi ardından gelen nesillere bırakmıştır.

Tarih boyunca insanlar köleliği ortadan kaldırabilmek için büyük mücadeleler vermişler ve bu anlamda da önemli sayılabilecek aşamalar kaydetmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde kölelik tamamıyla ortadan kaldırılmış hatta suç haline dönüşmüştür.

Bu çalışmanın zeminini oluşturan Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Türklerin meselesi bu konuyla ilgili ele alınan akademik araştırmalarda ya hiç değinilmemiş ya da birkaç cümleyle geçiştirilmiştir. Böylece konumuz olan esir Türklerin durumu hep karanlıkta kalmış ve aydınlatılmaya büyük gereksinim duymuştur.

Verilen esirlerin sayısı ile ilgili sıkıntı yaşanmaktadır. Genel anlamda rakamlar birbirlerini tutmamaktadır.

Bu konuyla ilgili Yusuf Akçura'nın raporu ele alınmaktadır. Tahminen 60-70 bin civarında esir olduğu düşünülmektedir. Tabi bu da yoruma açık bir iddiadır. Bu verilen sayısal verilerde esir olarak sadece askerlerimiz yoktu. Sivil halkımızda bu esirlerin içerisindeydi.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı dönem itibari ile esir düşen Türkler hakkında yeterli bir takip oluşturamamıştır. Adeta esirlerimiz kendi kaderleriyle baş başa bırakıldı. Ancak denilemez ki bu esirler tamamen göz ardı edilmiştir. Savaşın verdiği yoksunluk ve sıkıntı ortamında kendisi yardım gönderemeyen ya da müdahale edemeyen Osmanlı Devleti Kızılhaç'tan yardım talebinde bulunmuştur. Ama ne yazık ki bu talebe binâyen Kızılhaç tarafından Türk esirlere gönderilen yardımlar tam anlamıyla esirlere ulaşmamıştır.

Edinilen bilgilere göre esirler hakkında yapılan uluslararası antlaşmalara Ruslar uymamıştır. Türk esirler bu yolculuk esnasında oldukça zorlu bir yolculuğa tabi tutulmuşlar. Sözlü ve fiili olarak hakaret ve şiddet görmüşlerdir. Her ne kadar esir konumunda olsalar da birer insan oldukları unutulmuş Türkler, insan onuruna yakışmayan bir süreçten geçirilmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

4.1.Savaş Öncesi Genel Durum:

20. yüzyılda dünya çapında meydana gelen savaşlardan ilki olan Birinci Dünya Savaşı 1914'ten 1918'e kadar sürmüş ve dünya milletlerinin çoğu bu savaşa katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Savaşın öncesinde büyük devletlerin durumları ve hedefleri savaşın çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu savaş o zamana kadar görülmemiş ilk dünya savaşı olması açısından önemlidir. Ayrıca dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin katılması ve diğer kıtalardaki sömürgelere de yayılması nedeniyle **Dünya Savaşı** veya **Büyük Savaş** olarak adlandırılmıştır. Savaş 28 Temmuz 1914 tarihinde Avrupa'da başlamış ve 1918 yılında sona ermiştir.

Avrupa'da 16. yüzyıl'da yaşanan Katolik-Protestan ayrışmasıyla, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlı olan Prenslükler, farklı taraflarda savaşmışlar, tarihte Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) olarak bilinen bu savaş da Vestfalya Antlaşması'yla sona ermiştir. Savaş sonucunda, Avrupa Birliği'nin kökenini oluşturan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu birliği dağılmış, Fransa güçlenmiş ve Habsburg Hanedanı zayıflamıştır. Bu sonuç Almanya'yı 19.yüzyıla kadar sürecek bir zayıflık dönemine sokmuş ve yine bu tarihlere kadar birliğini kuramamasına neden olmuştur.

1789 yılında Fransız İhtilali ortaya çıkmış ve dünyaya milliyetçilik düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce birçok ulusun üzerinde etkili olmuş ve milli devlet kurma fikri ön plana çıkarak bağımsızlık hareketleri yer yer kendini göstermeye başlamıştır. Bu düşünceden tabii ki çok uluslu devletler kötü bir şekilde etkilenmiş parçalanma durumuna gelmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nde bu düşünceden hareketle ilk isyan eden millet Sırp olmuştur.

Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti'nde ilk başta herhangi bir endişe ve korku uyandırmadı. Çünkü; Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri'nin duyduğu endişeye kapılmak hususunda herhangi bir sebep görmedi. Avrupa Devletleri korkmakta haklıydılar; zira, ihtilalin yıkmayı amaçladığı sosyal ve siyasal düzen aynen kendilerinde mevcuttu. İhtilal ayrıcalıklı, yani imtiyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda, imtiyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal ve siyasal bir düzen yoktu. Fakat; Fransız İhtilali genişleyip bir Avrupa savaşına dönüşünce, Osmanlı Devleti karşısında yine tarafsız kalmakla beraber, gelişmeler Babıali'yi sıkıntıya sokmaya başladı. (Armaoğlu, 2010-137).

Savaşın sebeplerinden biri de sömürgecilik hareketiydi. 15. yüzyılda Rönesans'la birlikte bilim gelişmiş onun yarattığı imkânlarla yeni insanlar, yeni bitkiler, yeni uygarlıklar keşfetme duygusu başlamış ve Avrupa'ya ucuz baharat ve maden getirtme isteği eklenmişti. Ancak giderek bu ülkelerin zenginliklerinden faydalanmak önem kazandı ve büyük devletler sömürgeciliğe yöneldiler. (Turan vd.,2006-65). Elde ettiği sömürgeler sayesinde “**güneş batmayan ülke**” olarak anılan İngiltere ön plandaydı. Onu takip eden devletler ise Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya, Rusya idi.

Büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere, 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuştur. Çünkü en önemli sömürgesi olan Hindistan'a ve Güney Asya'daki sömürgelerine giden yollar Osmanlı topraklarından geçiyordu.

1815'te yapılan Viyana Kongresi ile Avrupa'ya ve dünyaya yeni bir statü getirilmiş ve buna göre güçler dengesi kurulmuştur. Bu kongrede ilk defa batılı devletler tarafından siyasi bir terim olarak “**Şark Meselesi**” kullanıldı. Şark Meselesi'nin hedefi, Avrupalılarca Hristiyan toprağı sayılan Balkanlar ve Anadolu'dan Türkleri çıkarmaktı. Kırım Savaşı'nda da (1853-1856) Viyana Kongresi'nde ortaya çıkan dengelerin Rusya lehine değişmesine engel olmak için, Haçlı Seferleri'nden sonraki en önemli ittifakla, Avrupa Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Ruslara karşı savaşmıştır. Yenilgiye uğrayan Ruslar, etkisi

1917 Ekim Devrimi'ne kadar sürecektir siyasi ve ekonomik dalgalanmaların etkisine gireceklerdir.

1861'de İtalya siyasi birliğini tamamlamıştır. Ancak; İtalya birliğinin kuruluşu, etkilerini Avrupa kıtasında ve Avrupa siyasetinde hemen gösterebilecek nitelikte bir olay teşkil etmemiştir. İtalya, 19. yüzyılda, Avrupa diplomasisinin "ikinci derecede" bir devleti olmaktan kurtulamamıştır. Bu devletin Akdeniz'deki durumunu güçlendirmesi ve birinci planda bir devlet olarak ortaya çıkması için, dünya tarihine 20. yüzyılın girmesi gerekecektir. Fakat bu düşünceler Almanya'nın ortaya çıkışı ve bunun etkileri için aynen ileri sürülemez. Denebilir ki, dünyada hiçbir devletin kuruluşu, Almanya'nın ki kadar, milletlerarası politikaya büyük etki yapmamıştır. Almanya'nın ortaya çıkışı ile Avrupa diplomasisinin görüntüsü ve yapısı değişmiş, Avrupa dengesi bambaşka bir şekil almıştır. Bu devletin hareket ve faaliyeti sonucudur ki, insanlık, günümüzde "felaket" diye nitelendirilen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'na şahit olmuştur. Bununla birlikte, kabul etmek gerekir ki, insanlığın en büyük siyasal ve sosyal transformasyonu da bu iki savaştan sonra olmuştur. (Armaoğlu, 2010-438). Nitekim, 1870 yılında Sedan Savaşı'nın kazanılmasından sonra Almanya milli birliğini tamamlamıştır. Bu tarihten sonra Almanya sanayi alanında büyük bir hızla gelişti, deniz kuvvetlerini artırdı, sömürge siyaseti izlemeye başladı. Avrupa'daki kara devletleri içinde en güçlüsü haline dönüştü ve İngiltere ile rekabet edebilecek konuma geldi. Almanya'nın her alanda İngiltere ile rekabete kalkışması İngiltere'de ne olursa olsun Almanya'yı ezme düşüncesi yaratmıştı.

Almanya birliğini tamamlayıp, sömürgecilik hareketlerine girişince, İngiltere'nin Osmanlı'ya olan tutumu değişti. İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşarak, sömürgelerine giden yollar üzerinde etkili olmasından çekinerek, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçti.

Almanya Avrupa da üstün olmak istiyordu ve buna göre bir politika izlemeye başladı. Kendine müttefik edinmek istiyordu ve ilk olarak 1879'da Avusturya ile ittifak yaptı. Bu ittifaka daha sonra 1881'de Rusya da dâhil oldu. Fakat Avusturya ve Rusya arasındaki Balkanlardaki çekişmeden dolayı bu ittifak yürümedi. Bundan

sonra, 1882'de Almanya, İtalya ve Avusturya arasında "Üçlü İttifak" diye bir blok oluşturuldu.

Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında İttifak bloğunun oluşturulması ve özellikle Almanya'nın deniz rekabetindeki büyük hamlesi yani Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya'yı etkisi altına alması, Afrika ve Uzakdoğu'da da girişimlerde bulunmaya başlaması İngiltere'yi telaşlandırmakta gecikmedi. Fransa da genel olarak İngiltere'den farklı düşünmüyordu, özellikle güçlü bir sınır komşusu istemiyor güvenliği açısından endişeleniyordu. Fransa, Sedan Savaşı'nın öcünü almak ve Alsace-Lorraine'i yeniden ele geçirmek istiyordu. Ancak bunu yalnız yapamayacağını biliyordu, bu sebeple İngiltere'ye karşı daha kuvvetli bir eğilim göstermeye başladı. Ancak İngiltere'yle arasında Afrika ve Uzakdoğu'daki sömürgelerin paylaşılması konusunda anlaşmazlıklar vardı. Bu sorunlar Fransa'nın büyük tavizler vermesiyle aşıldı. (Akkor, 2006-4).

Rusya, bu savaşın çıkmasında en büyük rolü oynayan ülkelerden biriydi. Almanya Doğu ve Batı Avrupa arasında, istila yolları üzerinde bulunduğu için gelecekte iki cepheli bir savaşa girmek istemediğinden, Bismarck zamanında Rusya ile anlaşmaya önem verdi. (Taşkiran, 2001-11). Ancak 1888'de başa geçen II. Wilhelm buna yanaşmadı ve bu tarihten sonra da Rusya ile Fransa yakınlaşması başladı. Fransız - Rus yakınlaşması, 1894 yılındaki antlaşmayla kesinleşti. Bu durum Almanya'nın hiç hoşuna gitmemiştir.

Bu dönemde, o zamana kadar dünyanın paylaşılmasında adı sanı anılmayan Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya, büyük bir güç olarak Avrupa'nın karşına dikilecek, emperyalist yayılmaya ortak olma niyetlerini açığa vuracaklardır. Japonya büyük bir gelişme içerisindeydi. 1895'de Çin-Japon Savaşı'nda küçük bir devlet gözüyle bakılan Japonya asıl gücünü Rusya ile yaptığı savaşta gösterecektir.

Almanya Osmanlı Devlet'ine yakınlaşmaya başlamış bu yüzden de İngiltere ile olan ilişkileri gerginleşmişti. Aynı zamanda Almanya sömürge siyaseti izlediği için İngiltere Japonya'ya yakınlaşmaya başladı ve İngiltere ile Japonya arasında 1902'de antlaşma yapıldı.

Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya'nın yakınlaşması Rusya'ya da rahatsız etmişti. Almanya Anadolu Demiryolu Şirketi ile İstanbul-Basra Demiryolu imtiyazını almıştı. Ayrıca Kaiser Müslümanların halifesi olan Sultan Abdülhamit vasıtası ile İslam camiasına dostluk mesajları göndermekteydi. Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini arzu etmeyen Rusya Almanya'nın bu teşebbüs ve faaliyetlerinden hiç hoşlanmadı. Almanya'nın demiryolu projesine itiraz etmemek karşılığında Boğazların kendisine verilmesini istedi. Diplomatik yalnızlık içinde olan Rusya'nın, tek başına Bağdat Demiryolu projesine engel olamayacağını bilen Almanya bu teklifi derhal reddetti. Doğu Sorununda yalnızlık içinde olduğunu gören, Rusya Fransız-Rus ittifakının yapılmasına karar verdi. (Donbaloğlu, 2007-9).

1904 yılında da Fransa ile İngiltere arasında dostluk antlaşması imzalandı. Bu itilaftan sonra İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler sürekli iyi olmuştur. Hatta İngiltere, Fransa'nın bağımsızlığının İngiltere'nin en önemli çıkarlarından biri olduğunu söylemeye daima hazırdı. Ancak askeri yardım konusunda hiçbir zaman kesin taahhütte bulunmamıştır. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda yenilen Rusya İngiltere'ye yakınlaşma ihtiyacı duydu. 1907'de İran'ın bölgelere ayrılması ve Afganistan'ın İngiltere'ye düşmesi sonucu İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1907 yılında "Üçlü İtilaf" grubu oluşturuldu. Bu itilaftan sonra bile İngiltere'nin Rusya ile olan ilişkileri daima soğuk bir düzeyde kalmıştır. Hiç kuşkusuz Rusya'nın büyük devlet olarak kalmasının kendisi için hayati bir sorun olduğunu hiç bir zaman açıklamamıştır. (Taylor, 1976-10).

Avrupa'daki siyasi ve iktisadi gelişmeler yüzünden bloklaşan iki grup artık uzlaşamaz hale gelmiş ve müttefikler silahlanmıştı. Rusya, Balkanlar'a ve İstanbul'a girmek istiyordu. İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak istiyordu ve Boğazları geçerek Akdeniz'e inme düşüncesi vardı. Balkanlarda ise Panslavizm propagandası yolu ile bölgedeki halkı kışkırtarak buraya hâkim olmak istiyordu. Ancak bu durum Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çıkarlarına ters düşüyordu. Çünkü o da Balkanlar'a yayılmak istemekteydi. Almanya ise; Bağdat yönünde nüfuz siyasetini geliştirmeye çalışmaktaydı. İngiltere, Almanya'nın deniz gücünü yıkmak, rekabetle başa çıkamadığı sanayi üstünlüğünü ve iktisadi durumunu savaşla geriletmek istiyordu. Bu sebeple İtalya'yı ellerinden kaçırmak istemeyen İtilaf Devletleri 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasına göz yumdular. İtalya

siyasi birliğini geç tamamladığı için sömürgecilikte de geç kalmıştı. Bu açığı kapatmak için Trablusgarp'ı alarak Afrika içlerine doğru genişlemek istedi. Osmanlı Devleti'nin burayı savunacak gücünün olmaması İtalya'nın işini kolaylaştırdı.

Trablusgarp Savaşı devam ederken, 1912'de de Rusya'nın kışkırtmasıyla hareket eden Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ birleşerek Osmanlı'yı Balkanlardan atma ve topraklarını paylaşma kararını aldılar. Rusya'nın düşüncesine göre; Almanya ve Avusturya bu sayede Balkanlara doğru yayılamayacaktı.

İngiltere, Hindistan yolu üzerindeki Osmanlı topraklarını kontrolüne geçirmek, denizler ve ticaret yolları üzerindeki egemenliğini sürdürmek, Fransa Almanya'dan Alsace Lorraine'yi geri almak, Almanya Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu ile Türkiye'den yararlanmak ve yeni yerler ele geçirerek hâkimiyet alanını genişletmek istiyordu. İtalya'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun elindeki Trol ve Trieste'yi geri almak ve Akdeniz'de egemen güç olmak istiyordu. Öte yandan Yunanistan Balkan Savaşları'nda ele geçirdiği Ege'deki Osmanlı adalarını Yunan Megali İdeası için yetersiz bularak İstanbul ve Batı Anadolu'ya kadar uzanabilmek için İtilaf Devletleri'ne yanaşmaktaydı. "Büyük Bulgaristan" projesini gerçekleştirmek isteyen Bulgaristan diğer Balkan Devletleri'nin aksine, Üçlü İttifak'a girmeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuştu.

4.2. Savaş Nasıl Patlak Verdi?

1914 yılına gelindiğinde artık taraflar oluşmuş ve sadece bir sebep aranmaktaydı. 1914 yılının Haziran ayında Sırp öğrenci Princip'in silahından çıkan mermilerle Sarayevo meydanında Avusturya-Macaristan tahtının veliahdı Arşidük Ferdinand öldürülmüş. Böylece savaşa giden cehennem kapıları sonuna kadar açılmıştı. Princip, Avusturya uyrukluydu, ama Sırp ırkındandı.

Bu olay Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ı karşı karşıya getirmiş olmakla beraber Avusturya ile Sırbistan arasında bir çatışma olarak kalmamış, bu durum genel bir savaşa yol açmıştı. Savaşın başlamasına sebep olarak gösterilen bu olay,

görünüşteki bir sebepti ve aslında hazırlanan savaş hazırlıklarının bir kıvılcımla parlamasından başka bir şey değildi.

Avusturya bu saldırıdan Sırbistan'ı sorumlu tuttu ve 23 Temmuz'da ağır şartlar konan bir ultiatom verdi. Sırbistan bu isteklerin bazılarını kabul ederken, bazılarını reddetti. Bunun üzerine Viyana Hükümeti Sırbistan ile olan ilişkilerini kesti. Ve 28 Temmuz 1914 günü Sırbistan'a savaş ilan etti.

Savaş patlak vermeden önce Rusya Sırbistan'ın yanında yer almıştı. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırısı sonrasında Rusya 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etti. Rus Seferberliği'ni savaş ilanı kabul edeceğini açıklamış bulunan Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. Almanya, barış zamanında hazırlamış olduğu Schlieffen Planı'na uygun olarak, Fransa'yı hemen ezip seferberliğini tamamlama çabası içinde bulunan Rusya'ya daha sonra dönmek istediğinden, Fransa'ya saldırıda en kolay yol olan Flander Düzlekleri'nden ordusunu geçirmek istedi ve bunun için Belçika'ya "Zararsız Geçiş Hakkı" için başvurdu. Tarafsız bir ülke olan Belçika, İngiltere'ye danıştıktan sonra Almanya'nın önerisini reddedince, Almanya 4 Ağustos 1914 tarihinde Belçika'ya saldırdı ve bu durum İngiltere'yi tehdit ettiği için İngiltere de 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş açtı. 6 Ağustos 1914 yılında da Avusturya Almanya'ya savaş ilan etti.

Savaş başında, taraflar arasında, savaşın süresinin çok da uzun olmayacağı konusunda, neredeyse bir fikir birlikteliği vardı. Almanya, Schlieffen Planı (1905) ile Fransa'yı altı hafta gibi kısa bir sürede devre dışı bırakacağını varsayıyordu. Bu planı 4 Ağustos 1914 tarihinde Belçika'ya saldırarak uygulamaya koysa da, Belçika'nın umulandan daha uzun süre dayanması sonucunda Almanya Schlieffen Planı'nın başarısızlığı ile karşı karşıya kaldı. 6-12 Eylül 1914 1. Marne Muharebesi savaşın akıbeti hakkında taraflara bir fikir vermişti. Schlieffen Planı başarısız olduktan sonra Almanya'nın alternatif bir planı yoktu ve gecikmeler sonucunda Rusya seferberliğini tamamlamak üzereydi.

23 Ağustos 1914'te İngiltere'nin müttefiki olup Almanya'nın Uzakdoğu'daki yerlerini ele geçirmek isteyen Japonya'da savaşa katıldı. Ağustos'un ilk günlerinde İtalya ve Romanya'nın tarafsızlıklarını açıklamaları merkezi imparatorlukları hayal

kırıklığına düşürdü. (Taşkıran, 2001-13) İtalya, aslında İttifak bloğunda yer alıyordu ancak Avusturya ile çıkar sorunları olduğu için ilk etapta tarafsızlığını ilan etti. Fakat bir yandan da savaşa girme konusunda Almanya ile diğer taraftan da İtilaf bloğu ile pazarlık halinde idi. İngiltere, Fransa ve Rusya ile yapılan görüşmeler sonucunda 1915'te Londra'da imzalanan antlaşma ile İtalya istediği tavizleri elde etti. 1915 yılı içinde İtalya İtilaf Devletleri'ne katılması ile, Avrupa'da bir de İtalya cephesi açılmış oldu.

Bulgaristan ise 2. Balkan Savaşı sonucunda kaybettiği toprakları geri almak istiyordu. İki blokta Bulgaristan'ı kendi tarafına çekmek istemiştir. Çünkü Balkanlardaki durumu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri yenilince Bulgaristan İttifak grubu ile görüşmeye başladı ve 6 Eylül 1915'te antlaşma yapıldı. Böylece Bulgaristan'da İttifak Devletleri arasındaki yerini aldı.

Romanya, savaşa başlayınca diğer Balkan Devletleri gibi tarafsızlığını ilan etmişti. Romanya, Rus-Avusturya Cephesi'nin güney ucunda olduğundan askerlik yönünden ayrı bir önemi vardı. Bu nedenle hangi bloka katılırsa, ona büyük yarar sağlayabilirdi. Bu da, savaşın başlarından itibaren Romanya üzerinde iki tarafın baskı yapmasına ve kendi yanlarında savaşa girmesini istemelerine yol açtı. Ancak Romanya, savaşa katılmakta acele etmiyor, gelişmeleri takip ediyordu. Amacı, kendisine en çok toprağı ödün olarak verecek olanın yanında savaşa girmektir. Başlıca istekleri ise, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde Romenlerin bulunduğu Transilvanya, Banat ve Bukovina ile Rusya'dan Besarabya'yı almaktır. Bunların yanı sıra bu devlet, İstanbul ve Boğazların Rusların eline geçmesinden kuşkuluyor ve bunu istemiyordu. (Uçarol, 1985-402).

Çanakkale'de Türk savunması karşısında İngiltere ve Fransa'nın başarı elde edemeyeceğinin anlaşılması ve Rusya'nın Batı Cephesi'nde yenilgisi üzerine; Rusya, Romanya'yı kendi yanında savaşa sokabilmek için bu devlet üzerindeki baskısını arttırdı. Ancak Romanya savaşa girmemek için direndi. Sonuçta savaş İtilaf Devletleri'nin lehine gelişme gösterince, Romanya ile İtilaf Devletleri arasında 1916'da bir ittifak ve askeri antlaşma imzalandı. Ve Romanya 1916 yılında bu devletlerin yanında savaşa katıldı.

Yunanistan da Birinci Dünya Savaşı başladığında savaş dışı kalmıştır. Ancak, Yunanistan Kralı Konstantin ile Başbakanı Venizelos arasında, savaşa hangi blokun yanında katılacağı konusunda ayrılık vardı. Kral İttifak Devletleri'ni tutarken, Venizelos İtilaf Devletleri'nin tarafını tutuyordu. İngiltere ve Fransa, 1915 yılında Yunanistan'ı kendi taraflarında savaşa sokmak istemişti. Buna karşılık Batı Anadolu'yu Yunanistan'a vermeyi önerdiler. Bu durum İtalya tarafından tepkiyle karşılandı. Müttefikleri İtalya'nın tepkisini yatıştırmaya çalışmıştır. Çanakkale Savaşı başlaması Yunanistan'ı heyecanlandırmıştır. Bu savaşa İtilaf Devletleriyle birlikte İstanbul'a girmek istiyordu. İngiltere bu öneriyi prensip olarak kabul etti. Fakat ona önce iç sorunlarını çözmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Kral ve Venizelos arasındaki düşünce farkı yüzünden Yunanistan bir süre daha tarafsız kalmaya zorunda kaldı. Bu durum İngiltere ve Fransa tarafından olumsuz karşılandı. Çanakkale'nin denizden geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, İngiltere ve Fransa Yunanistan'ı savaşa sokmak için daha çok çabalamaya başladı. Bu sırada Venizelos gizli bir şekilde İngiltere ve Fransa'ya birliklerini Selanik'e çıkarma düşüncesini verdi. Böylece bu iki devletin birlikleri Selanik'e çıkmaya başladı amaç; Çanakkale üzerinden Rusya'ya yardım yapmak ve Yunanistan'ı müttefiklerin yanında savaşa sokmaktı. Bu olay Yunanistan'da büyük yankı uyandırdı ve tepkiye yol açtı. Venizelos başbakanlıktan alındı. İngiltere ve Fransa 1916 yılında kadar Yunanistan'ı ikna etme yolun gitmiştir. Bu tarihlerde Venizelos Selanik'te krala karşı ayrı bir hükümet kurduğunu ve İtilaf Devletleri yanında savaşa katıldığını açıkladı. Bundan sonra İngiltere ve Fransa'nın baskısı sonucu Kral Konstantin tahtından çekilmek zorunda kaldı. Ardından Yunanistan 1917'de, İttifak Devletleri'ne savaş ilan ederek, Birinci Dünya Savaşı'na girdi.

Amerika ise Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Avrupa sorunlarından uzak kalmayı esas almış, savaşın dışında ve tarafsız kalmıştır.

Fakat 1916 yılında taraflar birbirlerine karşı üstünlük kuramayacak hale geldi ve savaş bir bakıma düğümlendi. Diğer taraftan İngiltere Almanya'yı denizden kuşatmıştı. Buna karşılık Almanya da, İngiltere'ye denizaltı savaşı açtı ve Britanya Adaları karasularında bulunan ticaret gemilerini batıracağını açıkladı. 1917 yılı başından itibaren de denizaltı savaşını şiddetlendirdi. Almanya'nın bu tutumu Amerika Birleşik Devletleri tarafından da tepkiyle karşılandı. Çünkü savaşın

başlamıştı. Bundan dolayı da iki devlet arasında ilişkiler gerginleşmişti. Ancak Almanya'nın bu gibi olayları tekrar etmeyeceğini bildirmesi üzerine olay yatışmıştı. Fakat bu defa, Almanya, denizaltı savaşına karar verince, diğer taraftan Amerika kıtasında Birleşik Devletlere karşı, bu devletle arası iyi olmayan Meksika ile işbirliği yapmak üzere harekete geçti. Bu ise, zaten itilaf devletlerine sempati besleyen Amerika Birleşik Devletleri'nde Almanya'ya karşı olan tepkiyi şiddetlendirdi. Bu arada, Mart 1917'de, Alman denizaltılarının iki Amerikan ticaret gemisini batırması, aradaki ilişkileri kopardı. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti ve Avrupa'ya, İtilaf Devletleri'nin yanında çarpışmak üzere asker göndermeye başlayarak resmen savaşa girmiş bulundu. (Uçarol, 1985-405).

4.3. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi:

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun milli hedefleriyle Alman politik askeri hedefleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi durumundan doğan bir uyuşum vardı. İki yüz yıldır sürekli olarak toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, buna artık bir son vermek, Boğazları ve Doğu Anadolu'yu elinde bulundurmak, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalındaki kontrolünü kuvvetlendirmek, İslam âlemindeki liderliğini sürdürmek, İran, Azerbaycan ve Türkistan'daki Türkleri kendi önderliğinde birleştirmek, böylece imparatorluğa eski saygınlığını kazandırmak isterken, Alman İmparatorluğu da Osmanlılardan yararlanarak halkının çoğu Müslüman olan İngiliz sömürgelerini ayaklandırmak, Süveyş Kanalını kapatarak İngilizlerin batı cephesini sömürge askerleriyle takviye etmesine engel olmak istiyordu. Ancak Osmanlılar, Almanların Avrupa'da kazanacakları zaferden yararlanarak milli hedeflerini elde edeceklerini, Almanlar ise Osmanlıların Doğu Anadolu ve Mısır'da girişecekleri askeri harekâtın başarısından yararlanarak Avrupa'da zaferi daha kolay kazanacaklarını hesap ediyorlardı. (Taşkiran, 2001-14,16).

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgiden sonra ittifak aramaya başlamıştı. Fakat iki bloktan hangisine katılacağı Osmanlı için daha yararlı olacağı

tartışma konusuydu. Devlet adamları da bu konuda farklı görüşlere sahipti. Bu nedenle İtilaf Devletleri'nin her birine ayrı ayrı başvuru yapıldı. Fakat olumsuz cevap alınmıştı. Paylaşmaya kararlı oldukları bir devleti aralarına müttefik olarak almaları beklenemezdi. Zaten İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin bu savaşta tarafsız kalmasını istiyorlardı. Çünkü Osmanlı savaşa girerse savaşın alanı genişleyecekti. Almanya ise bu durumun aksine Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini ve savaş alanının cephelere bölünmesini istemekteydi. Bu sayede Almanya'nın savaş yükü azalacaktı. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile imzaladığı anlaşma sonrasında; silahlı tarafsızlık ilan etmiş ve hemen genel seferberlik uygulaması başlatmıştı. Fakat Almanya Osmanlı'nın; bekleyen bir ülke değil de sıcak çatışmaların yaşandığı bir cephe olmasını istiyordu.

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Von Wangenheim Enver Paşa'yı bir an evvel harbe girmesi için teşvik etmekte idi. Enver Paşa da bu durumu arzu ediyordu. Fakat kabinde çoğunluk hemen harbe girmenin aleyhinde olacağını savunuyordu; Sadrazam Said Paşa, Talât Bey ve bilhassa Cavit Bey harbe girmekte acele etmiyorlardı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Halil Bey de aynı görüşte idiler. Ancak Eylül ortalarından itibaren Talat Bey, Cemal Paşa ve Halil Bey, Enver Paşa'yı desteklemeye başlayınca, Enver Paşa'nın istediği yapılmış olunuyordu. Ancak halledilmesi gereken bir mesele vardı. Türkiye'nin masraflarının karşılanması için vaat edilen paranın Almanya'dan gelmesi. Bu hususta da teminat alındıktan sonra, Türkiye artık Rusya karşı savaşa girmeye ikna olmuştu. (Kurat, 1990-242,243).

Osmanlı bayrakları çekilen ve Alman mürettebatına da Osmanlı üniforması giydirildikten sonra Karadeniz'e açılan Goben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) zırhlıları, Enver ve Cemal Paşaların bilgisi altında Amiral Souchan'a Karadeniz'e çıkıp Rus sahillerini bombala emri vermiştir. Alman Başkumandanlığı'nda bu konuda Amiral Souchan'a doğrudan telsizle talimat göndermiştir. Nitekim 28 Ekim 1914 Çarşamba günü, Amiral Souchan'un kumandasındaki Türk donanması Rus sahillerini bombardıman etmek için Karadeniz'e doğru açıldı. Emirlerle göre yavuz zırhlısı Odessa istikametinde yol alırken, diğer gemiler Sevastopol ve Novorossiysk'a doğru gittiler. 29 Ekim 1914'de Türk harp gemileri, Odessa, Sevastopol ve Novorossiysk'i top ateşine tuttular. Bir saat süren bu bombardımanda tam olarak netice alınamadı. Ancak birkaç sahil gemisi batırıldı. Türk harp gemilerinin bu tahrik edici harekete

Rusların karşılık vereceği de kesindi. Bu konuyla ilgili Rusya, Fransa ve İngiltere'den hemen şiddetli protestolar yağmaya başladı. Ancak Türk hükümeti hemen Karadeniz'de Rus donanmasının Türk gemilerine hücum ettiği ve bunun karşılığı olarak Rus limanlarının bombardımana tabi tutulduğu iddia edildi; yani kabahat tamamıyla Ruslara yükletilmek istendi. Aslında durum aksineydi. Bu bombardıman olayı yüzünden Osmanlı Devleti resmen bu büyük savaşın içine sürüklenmiştir. Bu olay O'nun kaderinin son dönemi olacaktır.

Osmanlı Devleti her ne kadar bu olayda kendisinin bir suçu olmadığını ve ilk saldırının Ruslardan geldiğini, Rusların bu hatalarını tamir etmelerini istemişse de bunun bir yararı olmamıştır. Ruslar Osmanlı'nın doğu sınırına girmişlerdir. İngilizler Akabe'yi bombalamışlar, Urla İskeleyi'ndeki iki Türk gemisini batırmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu, 1 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne resmen harp ilan ederek fiilen savaşa katılmıştır. Buna mukabil, Dünya Müslümanlarının, Osmanlı Devleti çevresinde toplanmasını sağlamak ve bu büyük savaşta yardım etmelerini sağlamak amacıyla 14 Kasım 1914'te Padişah tarafından "Cihad-ı Mukaddes" ilan edildi. (Akkor, 2006-10).

4.4.Savaş Esnasında Osmanlı Devleti'ndeki İç Durum:

Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen sebeplerin yanı sıra memleket içindeki sosyal ve siyasi duruma değinmek de önemlidir.

1914'lü yıllarda Osmanlı Avrupa'nın deyimiyle doğunun hasta adamı yorgundu. 1. Dünya Savaşı'na girecek durumda değildi. Genç Türkler iktidara geldiği 5 yıl içinde büyük toprak kayıplarına uğramıştı. 1911 Trablusgarp Savaşı ve 1913 Balkan Muharebeleri yenilgileri Osmanlı'nın adeta belini bükmüş ve kendisine gelmesi çok zor olan bir süreç içerisine girmesine neden olmuştur. Daha yeni çıktığı Balkan Savaşı'nın yaralarını saracak zaman bile bulamamıştı. En değerli ordularını bozguna kaybetmiş; kucak dolusu paralar ödenerek dışarıdan satın alınmış silah top cephane ne varsa Rumeli topraklarında düşmana terk edilmişti.

Bir yıl öncesinden beri Alman askeri Türk ordusunda geniş ıslahat yapmış fakat Balkanlar'daki yenilgiler büyük zarar getirmişti. Birçok bölgelerde asker aylardan beri maaşını alamamış, orduda moral kalmamıştı. Donanma mutsuz ve demode bir haldeydi.

Koca imparatorluk çağın, sanayi devriminin, bilim ve teknolojinin çok gerilerinde kalmış, zengin Avrupalıların kapitülasyon denen ekonomik ve mali boyunduruğu altında ezikti. Ülkede ne sanayi denebilecek bir tesis, ne de tam anlamıyla yapılan bir tarım vardı.

1876'da Kanuni Esasi ile birlikte padişah meclisi açma kapatma yetkisine sahip oldu. Bu yetkiyle 2. Abdülhamid 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın getirdiği büyük sıkıntıları ileri sürerek meclisi kapattı. Birinci Meşrutiyet Dönemi bu sebeple sona ermişti.

1908'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı, Reval'de bir araya gelerek Makedonya'nın Osmanlı'dan ayrılmasını ve Hristiyanlar için ıslahatlar yapılmasını ve boğazlar meselesini görüştüler. Reval Görüşmeleri'nde, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı ülkesini parçalamaya yönelik karar almasını gören İttihat ve Terakki yöneticileri, 2. Abdülhamid'e İkinci Meşrutiyet'i ilan ettirmeye çalıştılar, Kolağası Niyazi Bey Manastır'da, Enver Bey de Selanik'te kendilerine bağlı askeri birliklerle isyan ederek dağa çıktılar. İsyân kısa sürede yayıldı. Ayaklanmaların bütün yurda yayılmasından korkan 2. Abdülhamid, 24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildi. İkinci Meşrutiyet'e karşı çıkanlar ise İstanbul'da ayaklanma çıkarmış ve 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Ayaklanmayı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa komutasındaki bir ordu İstanbul'a gönderildi. Bunlara Edirne'deki birlikler de katıldı. Hareket Ordusu adı verilen bu birliğin kurmay başkanı Mustafa Kemal idi. Hareket Ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a geldi ve kısa sürede ayaklanma bastırıldı.

31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki hükümet üzerindeki kontrolü eline almak üzere, hükümeti doğrudan doğruya eline alacak, Temmuz 1909'da Cavit Bey maliye bakanlığına ve Talat Bey de içişleri bakanlığına getirilecektir. Ekim 1909'da da cemiyet "fırka" yani bir siyasi parti haline gelir. (Armaoğlu, 2010-861).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olan Genç Türkler, 1909'da padişahı tahtan indirerek pek çok çevrede özellikle aydın çevrede tam bir destek kazanmıştı. Kabinede yapılan değişiklik sonucu Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir. Bu arada Arnavutluk ve Arapların bağımsızlık isteği üzerine ayaklanmalar ortaya çıkmıştır.

1912 yılında Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın da Osmanlı'ya harp ilanından sonra Balkan Savaşı patlak vermiştir. Bu devletlerin daha önce kendi aralarında yaptıkları anlaşmalardan haberi olmayan Osmanlı Devleti, hazırlıksız yakalandığı bu savaş sonucu ağır bir yenilgiye uğramış ve Batı Rumeli elimizden çıkmıştır. İktidardaki Kamil Paşa Kabinesi'nde ise bir birlik yoktur. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin başında bulunduğu bir grup, 23 Ocak 1913'te Babiâli baskınına gerçekleştirmiştir. Kamil Paşa'ya zorla işten el çektirilerek yerine Mahmut Şevket Paşa getirilmiş, yayınladıkları beyannamede ise halka, Kamil Paşa hükümetinin ülke çıkarlarını koruyamadığı ve bunun sonucu olarak da görevini bıraktığı ilan edilmiştir. (Güven, 1996-4). Birinci Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Londra Antlaşması imzalandı.(1913) Yeni hükümet Edirne'yi kurtarmak istediye de bu konuda başarılı olamamıştır.

Londra Barışı ve Edirne'nin elden gitmesi, Osmanlı Devleti'nin iç durumunu yeniden karıştırdı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 günü, Beyazıt meydanında otomobilinde iken öldürüldü. Bu öldürme olayı, şüphesiz ortalığı karıştırmak ve İttihat ve Terakki'yi yıpratmak ve yıkmak amacına yönelikti. Lakin bu amaç gerçekleşmemiştir. Bu suikast da o dönemin yeteri karda aydınlanmamış olaylarından biridir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, sadrazamlığa Mısırlı Prens Sait Halim Paşa getirildi. Yeni sadrazam dışişlerini de üzerine aldı. Ahmet İzzet Paşa Harbiye ve Talat Bey de Dâhiliye Nazırı oldular. Sait Halim Paşa'nın fazla tanınmamış bir kişi olması, İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerindeki etkinliğini daha da arttıracak ve kabinenin nüfuzlu üyesi Talat Bey olacaktır. (Armaoğlu, 2010-952,953).

Birinci Balkan Savaşı'nın barış antlaşması imzalandıktan sonra bir ay geçmemişti ki Balkan Devletleri yeniden birbirlerine düştüler. 29-30 Haziran

Bulgarlar ile Sırp, Yunanlılar ve Romenler arasında savaş çıktı. (Yalt, 1973-29,30). Londra Antlaşması'nda yapılan paylaşım, Balkan Devletleri'ni memnun etmemişti. Bu antlaşmayla Bulgaristan diğer devletlerden daha geniş topraklar elde etmişti ve tarihinde ilk kez Ege Denizi'nde kıyılara sahip olmuştu. Bunun üzerine Balkan Devletleri Bulgaristan'a savaş açtı. Ayrıca Birinci Balkan Savaşı'na katılmayan Romanya'da İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'a karşı savaşa katıldı. İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgarlar her cephede yenilgi almıştır. Bu durumdan Osmanlı Devlet'i faydalanmış ve 1913'te Edirne ve Kırklareli'ni geri almıştır. 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul Antlaşması imzalandı. Meriç Irmağı da iki devlet arasında sınır kabul edildi. 14 Kasım 1913'te Yunanistan ile Atina Antlaşması imzalandı. Selanik, Yanya ve Girit'in Yunanistan'a ait olduğu Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi.

1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918 yılına kadar yönetimde baskıcı bir hâkimiyet kurmuştur. Talat Paşa, Enver ve Cemal Paşa bu dönemde oldukça etkindir.

4.5.Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Yapısı:

Osmanlı İmparatorluğu, Yakınçağ başlarında, eski gücünü kaybetmiş olmakla birlikte, yine de Avrupa devletler dengesinde büyük ölçüde yeri olan önemli bir devletti. Sınırları: Asya'da, Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'dan Anapa'ya kadar; Avrupa'da Dinyester Nehri'nin batı kıyılarından Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanıyor; Afrika'da hemen hemen Kuzey Afrika'yı; ayrıca Doğu Akdeniz ve ege denizi adalarının da tamamını içine alıyordu. Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtada toprakları bulunan; Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen olan Doğu Akdeniz'de söz sahibi bir imparatorluktu. Bu sınırlar ise yaklaşık olarak 4 milyon kilometre kareyi kapsıyor ve üzerinde de yaklaşık olarak 25 milyon insan bulunuyordu.(Uçarol, 1985-43).

İmparatorluğun içerisinde çeşitli ırk, dil, dine sahip insanlar bulunuyordu. Türkler devletin sahibiydiler. Müslüman olmayanlar kendi kültür, din ve mezheplerini serbestçe yaşarlardı. Müslüman olmadıkça devlet yönetiminde görev alamazlar, askerlik yapamazlardı. Fakat bunların dışında devletin olanaklarından yararlanırlardı. O yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan halka sağladığı ayrıcalıklara Avrupa'da rastlamak mümkün bile değildi. Devletin yönetimi mutlak monarşiydi. Başta padişah bulunuyordu. Padişah aynı zamanda halife görevindeydi bu da devleti teokratik bir yapıya büründürüyordu. Padişahтан sonra ise en yetkili kişi sadrazamdı. Devletin en büyük yönetim kurumu ise; Divan'dır. Burada da devletin her türlü devlet işleri görüşülürdü.

Yakınçağ'da Osmanlı İmparatorluğu sürekli bir gerileme içerisindeydi. Devletin mali ve ekonomik yönlerden zayıflaması, devlet örgütlerinin bozulması, eğitimde kendini yenileyememesi ve buna karşılık Avrupa'nın sürekli olarak gelişmesine ayak uyduramaması bu gerilemenin nedenleri arasındaydı. Ülke içerisinde meydana gelen iç ayaklanmalarda devleti güçsüz duruma sokuyordu. Bu da devletin otoritesini sarsıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, çağın gerektirdiği gelişmeleri önemsememiş ve kendini yeterli görmüştür. Bundaki etken ise kendisi Müslüman bir devlet olduğu için Hristiyan bir devletle kendini eşit görmemesiydi. Bu tarz bir geleneksel düşünceye sahip olduğu için Avrupa diplomasisinden de uzak durmuştu. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da sürekli elçilikleri dahi yoktu. Hâlbuki Avrupa devletlerinin yüzyıllardan beri İstanbul'da daimi elçilikleri bulunuyordu.

4.6.İttihat ve Terakki'nin Siyaseti:

İttihat ve Terakki'nin uyguladığı siyaset kısaca Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Bunlar değişik aralıklarla İttihat ve Terakki'nin ideolojisini ortaya çıkarmışlardır. Osmanlıcılık düşüncesi Tanzimat'tan beri aydınlar ve hükümetler tarafından öne çıkarılmıştır. Çok uluslu bir devleti kurtarmak, yaşatmak ve geliştirmek için başka türlü düşünceye yer olmadığı açıktır. 19. yüzyıl boyunca oluşan milliyetçilik akımı değişik tebaları gündeme getirmiştir. İttihat ve Terakki'nin bütün iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen Arnavut, Rum, Bulgar ve Ermeniler ayrılıkçı

politikalarından vazgeçmemişlerdir. Bu olay Türk unsurunu ortaya çıkarmış Osmanlı olma yaklaşımı her ne kadar sürüyor görünse de bu tarihte kalmıştır. (Tügen, 2001-16).

İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli bir şekilde kurulduğu dönemde Türkçülük görüşü ağır basmaktaydı. Türkçülük akımı 1908 devrimi ile ortaya çıkmıştır. Türklerde ulusal bilinç yerleşmeye başlamıştı. Türkçülük yolunda atılacak adımlar gecikmemişti.

1911'de İstanbul'da Türk Yurdu Cemiyeti daha sonra da Türk Ocağı kurulmuştur. Türk ulusçuluğunun en önemli yayın organı "Türk Yurdu Dergisi" Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu Bey'lerin yönetiminde yayınlanmaya başlayarak siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki fikirlerini dile getirmeye başlamıştır. Ziya Gökalp ise geleneksel inanç sistemini Türkçülükle bağdaştırmaya çalışmıştır. (Güven, 1996-6,7).

Bu dönemde İttihat ve Terakki İslamcılığın baş göstermeye başladığını fark etmiştir. Bu düşünceye göre; Toplumunu oluşturan milletin en önemli özelliği dindir ve millet olmada dini birlik çok önemlidir.

2. Abdülhamit döneminin resmi siyaseti durumuna gelen İslamcılık düşüncesine göre; Halifenin etrafında birleşerek, İslam birliği kurulmaya çalışılmalıydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında halifenin cihat çağrısı, 300 milyon Müslümanın maddî ve manevî yardımının temin edileceğine inanılması tam anlamıyla bir hayaldi. Kafkaslardaki, Kazan ilindeki ve Türkistan'daki Müslüman-Türkler Osmanlı halifesine bağlı idiler. Ancak Müslüman Araplar Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle hareket etmişlerdir. Çünkü İngilizler Müslüman Araplara bağımsızlık teklifinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Müslüman Araplar Osmanlı Devleti'ne karşı silaha sarıldılar.

Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak için benimsenen bu düşünceler başarılı olamamıştır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiği 1914 yılından itibaren çeşitli cephelere bölünmüş ve bu cephelerden kısa bilgiler vermiş bulunmaktayım. Ancak tez konumuz gereği bizim için en önemli cephe Kafkasya Cephesi'dir.

4.7.Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

4.7.1.Irak Cephesi:

İngilizler, Osmanlıların Hindistan sömürgelerini ele geçirme riski olduğundan bu cepheyi açtı. Ayrıca Osmanlıların Musul ve Kerkük petrol hatlarını İngilizler önemli görüyordu.

Şatt-ül Arap Nehri üzerindeki Abadan'da İngiliz petrol tesislerini koruma altına almak amacıyla 7 Kasım 1914'te İngilizler (nehrin Osmanlı yakasında bulunan) Fao Adası'na asker çıkardılar. 21 Kasım'da Basra İngilizlerin eline geçti.

1915'te İttihat Terakki fedaisi ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Binbaşı Süleyman Askerî Bey komutasında düzensiz bir birlik İngiliz kuvvetlerine karşı akınlar ve sabotaj eylemleri düzenledi. Bunun üzerine Mayıs ayında General Townshend Kumandasındaki İngiliz Ordusu Bağdat'ı ele geçirmek üzere hareket etti. 24 Temmuz'da Nasırıye, 29 Eylül'de Kut-ül Amare'de düştü. 22 Kasım'da Selmanpak Muharebesi'nde Mareşal Von Der Goltz Komutasındaki Türk Ordusu bir zafer kazandı; Kut'ül Amare Kuşatması'na daha fazla dayanamayan General Townshen Komutasındaki İngiliz Ordusu 29 Nisan 1916'da teslim oldu.

1917'de Irak'taki Türk kuvvetlerinin İran'a sevk edilmesi üzerine tekrar harekete geçen İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdi. Bunu izleyen aylarda Musul hariç Kuzey Irak'ın büyük bir kısmı İngilizlerin eline geçti.

4.7.2.Sina-Filistin Cephesi:

Türklerin Süveyş Kanalı'na yaptıkları iki taarruz gerek Türk Ordusunun zayıf olması gerekse Almanların söz verdiği yardımları yapmaması üzerine başarısızlıkla

sonuçlandı. Bunun üzerine İngilizler Filistin'i işgal amacıyla karşı taarruza geçti ve Suriye Filistin Cephesi Osmanlı'ya karşı açılmış oldu.

1918 yılına kadar direnen Türkler, 400 bin kişilik büyük bir İngiliz ordusu karşısında 40 bin kişilik bir ordu ile karşı koymaya çalışmışlarsa da uzun süre direnemediler.

İngilizlerin Suriye içlerine ilerlemesi devam ederken Yıldırım Ordular Komutanı Liman Von Sanders Halep'te savunma düzeni kurma görevini Mustafa Kemal Paşa'ya bırakıp, Adana'ya gitti. Mustafa Kemal, bir yandan İngilizlerle mücadele ederken, diğer yandan Arap silahlı çeteleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki birliklerimiz İngilizleri bugünkü Suriye sınırında bir süre tutmayı başardı. 31 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Mustafa Kemal Paşa'da Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na atandı.

4.7.3.Çanakkale Cephesi:

Bu cephe İtilaf Devletleri tarafından açılmıştır. Cephenin açılma sebepleri ise; İngiltere ve Fransa tarafından müttefikleri olan Rusya'ya yardım götürebilmek, Osmanlı Devleti'nin başkentini ve boğazları ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni savaş dışında bırakma düşüncesi, Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasındaki bağı kesme isteğidir. İtilaf Devletleri, Çanakkale'de kazanılacak bir başarıyı savaşı bitirecek ve barışa götürecek en kısa yol olarak görmüşlerdir. Bu nedenle; İngiltere ve Fransa deniz savaşlarına yönelmişler ancak, Nusret Mayın Gemisi ve Türk topçularının gayretleri sonucu deniz savaşlarını kaybetmişlerdir. (18 Mart 1915). Düşman bu sefer Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarıp boğazları denetim altına almayı denemiştir. Mustafa Kemal Anafartalar, Arıburnu, Conkbayırı ve Kilitbahir'de düşmanı yenilgiye uğratmış, İtilaf Devletleri Ocak 1916'da Gelibolu'ya boşaltmak zorunda kalmıştır. Böylece ilk kapanan cephe Çanakkale Cephesi olmuştur. Mustafa Kemal bu muharebede askerlerine **"Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum."** demiştir.

Mustafa Kemal'in bu cephede kazandığı başarılar, Milli Mücadele'nin lideri olmasında etkili olmuştur. Bu cephenin açılmasıyla savaşın alanı genişlemiş ve Çanakkale Zaferi savaşın iki yıl uzamasına neden oldu. Savaşta yarım milyona yakın insan hayatını kaybetti. İngiltere ve Fransa'dan yardım alamayan Rusya'da ihtilal beklenenden önce patlak vermiş ve Rusya'da savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu başarıdan sonra Bulgaristan, İttifak Devletleri yanında savaşa girmiş, böylece Osmanlı Devleti'nin Almanya ile kara bağlantısı sağlanmıştır. Çanakkale Cephesi'nde şehit olan Osmanlı askerlerinin büyük çoğunluğunu eğitilmiş insanlar oluşturmaktadır. Bu durum kültürel yönden sıkıntılı bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur.

4.7.4. Avrupa Cepheleri (Galiçya, Makedonya, Romanya):

Avrupa Cepheleri, Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinin tümüne verilen addır. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'ni boşalttıktan sonra (Ocak-1916) buradaki Türk kuvvetleri serbest kalmıştı. Gerçi zayıflardan dolayı mevcutları azalmıştı ama yine de etkili kuvvetlerdi. Üstelik zafer kazandıkları için moralleri çok yüksekti. 1916 yılı başlarında Kafkas Cephesi'nde Türk Ordusunun durumu kritikti. Aynı zamanda Ruslar karşı taarruza geçmişlerdi. Çanakkale'de serbest kalan kuvvetlerle derhal Kafkas Cephesi'nin takviyesi gerekirdi.

Ancak, Türk Orduları Başkumandanı Vekili Enver Paşa, harbin kesin sonucunun Avrupa Cepheleri'nde alınacağı düşüncesiyle toplam 100.000'i aşan seçkin subay ve erlerden oluşan üç Türk Kolordusunu, Avrupa'daki cephelerin takviyesinde kullanmaya karar verdi. Enver Paşa'nın bu düşüncesi, Türk topraklarının savunulması zararına yapılmış çok büyük bir özveriydi. O kadar ki, Alman askerî heyeti başkanı Liman Von Sanders bile Türk Başkomutan Vekilinin bu kararına karşı çıkmaktan kendisini alamadı.

Nihayet, Alman Başkomutanlığı ile varılan anlaşma sonucunda 15'inci Kolordunun Galiçya, 20. Kolordunun Makedonya ve 6'ncı Kolordunun ise Romanya'ya gönderilmesine karar verildi. Avrupa cephelerine gönderilen bu Türk kuvvetleri; Galiçya Cephesi'nde Ruslarla, Romanya Cephesi'nde Romenlerle ve

Makedonya Cephesi'nde ise Sırplarla savaşmışlardır. Kendilerinden beklenilen üstünde bir gayret ve mücadele vermiş olan kuvvetlerimiz bu cephelerde kazanılan başarılarda önemli rol oynamışlardır.

4.7.5.Yemen ve Hicaz Cephesi:

Hicaz ve Yemen Cephesi, halk arasında Yemen Cephesi adıyla da anılır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı İmparatorluğu 4 Tümenlik bir kuvvetle Arabistan'daki kutsal İslam şehirlerini korumaya çalıştı. 7. Kolordu'nun birer tümeni Hicaz, Asir, San'a ve Hudeybe'de konuşlandırılmıştı. Uzaklık sebebiyle bu tümenlere yeni asker, malzeme ve silah desteği sağlanamıyordu. 1916 yılında İngilizlerin kışkırtmasıyla, Araplar kendilerini koruyan Osmanlı Kuvvetlerine karşı ayaklandı. Mekke Şerifi Şerif Hüseyin, bağımsızlığını ilan ederek Hicaz'ı büyük oranda ele geçirdi. Buradaki Osmanlı direnişinin sembolü Medine kuşatması oldu. Yemen'de İmam Yahya Osmanlılara bağlı kalırken Asir'de Seyyid İdris de ayaklanmaya katıldı. 1917 Şubatı'nda Hicaz Seferi Kuvvetleri'ne atanmak üzere, Şam'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Hicaz'ın boşuna savunulmayıp boşaltılmasını istedi. Manevi sebeplerden dolayı bu istek uygulanmadı. Komutanlık ataması da yapılmadı. Binbir güçlükte Medine'yi, Yemen'i, Asir'in kuzeyini Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar savunan 7. Kolordu Mondros Mütarekesi'nden bir müddet sonra, 23 Ocak 1919'da teslim oldu.

4.7.6.Kanal Harekâtı:

İngilizlerin asker, mühimmat ve malzeme sevkiyatında can damarı vazifesi gören Süveyş Kanalı Harekâtı bu damarı kesip, çıkarılacak isyanla Mısır'ı geri almak hedeflerine yönelik olmuştur. Geri planda ise İngiltere'yi Orta Doğu'da Osmanlı ile uğraştırarak etkisini azaltmak isteyen Alman General Kurmayı'nın telkinleri vardır. Ancak harekât planının hayali olması Alman General Liman ve Sandres'e bile ters gelerek itirazına sebep olmuştur.

Cephe komutanlığı, Suriye ve Filistin'deki 4.Ordu komutanı sıfatıyla Cemal Paşa'ya verilmiştir. Öneminden dolayı İngilizlerin 100.000'i Mısır'da olmak üzere yaklaşık 150.000 kişilik kuvvet yığdıkları bölgeye 35.000 kişilik gelen Cemal Paşa, yaklaşık 30km'lik Sina Çölü kısmını 1 haftada yaya olarak geçmiş ve 2-3 Şubat 1915'te Kanal'a gelmiştir. Her türlü malzemeyi beraberinde getirmeye mecbur kalan askerin en fazla iki günlük erzağı kalmıştır. Aynı gece taarruz edilmiş ise de tamamen 25.fikra askerlerinden oluşan gücün 600 kişilik kısmı kanalı geçebilmiş, sonra şehit veya esir düşmüşlerdir. 3 Şubat gecesi orduya geri çekilme emri verilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine 4.ordunun bir kısım birlikleri buradan alınarak taarruz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Mevcut sıkıntılar ve Hicaz demiryollarının orduların ikmal malzemelerini nakildeki yetersizliği dolayısıyla kanala ikinci defa ancak 1916 yılının 16 Temmuz'unda saldırı yapılmıştır. Pek çok sayıda Almanın iştirakiyle yapılan savaşta askerin ¼'ünü kaybedip açık, susuzluk ve cephanesizlik sebebiyle geri çekilmek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

4.7.7.İran Cephesi:

İran Cephesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında İran'ın kuzeybatısındaki bölgede Birinci Dünya Savaşı boyunca birçok çatışmanın yaşandığı cepheye verilen isimdir. Daha sonra Kafkasya'ya sıçrayan savaşlara da sahne olan bu cephe, Osmanlıların kendi toprakları dışında savaştığı ve ikinci dereceden önem taşıyan bir cephedir.

Bu cephedeki Savaşlar sırasında Tebriz şehri Osmanlılar ve Ruslar arasında birçok kez el değiştirmiştir. İran topraklarından geçip doğuya doğru yönelen Osmanlılar Bakü'yü kuşattılar ve Bakü Muharebesi sonucunda şehri aldılar.

Rusya'daki Ekim Devrimi ve sonrasındaki karışıklıklar, İran, Azerbaycan, Dağıstan ve bazı Kafkas topraklarının Osmanlı Ordusu'nun denetimine girmesini sağladı. Osmanlıların I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerinden biri de Osmanlıların işgal etmiş olduğu İran ve Kafkasya'daki topraklardan ordusunu derhal geri çekmesi idi. Bu antlaşma

gereğince Osmanlı Ordusu bölgeden çekildi. Daha sonra bu bölgeler Rus ve İngilizlerin işgaline uğradı.

4.7.8.Libya Cephesi:

İtalyanların Trablusgarp'ı işgalleri ile başlayan Türk-İtalyan savaşı, Balkanlarda yeni bir savaşın çıkması üzerine, 5 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Antlaşması ile sona ermişti. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayla Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya bırakmıştı. Ancak Türk subaylarının komutasındaki yerli halk İtalyanlara karşı mücadelelerini sürdürüyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı Devleti'ne karşı sempatisi devam eden yerli halkın direniş ve mücadele azminin artırılması, İtalyanların bölgeden kovulması ve mısır'daki İngiliz kuvvetlerine baskın taarruzları yapılarak Mısır bölgesine daha fazla İngiliz kuvvetinin bağlanması planlanıyordu. Böylece Libya'da kaybedilen Osmanlı hâkimiyeti yeniden sağlanacaktı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girerken 14 Kasım 1914'te ilân ettiği "Cihad-ı Ekber" bölgede duyulunca, İtalyanlara karşı yapılan direnişler arttı. Trablusgarp Cephesi'nde İtalyanlara karşı mücadeleler 30 Ekim 1918'e kadar devam etmişti. Sonuç olarak; Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp'ta büyük sayıda kuvvetler ayırmadan, çok az sayıdaki uzman kadronun yetiştirdiği yerli kuvvetlerle, İtilaf Devletleri'nin 100.000'den fazla askerini bu cephede tutmayı başarmışlardı.

4.7.9.Kafkasya (Doğu) Cephesi:

1912 yılında yeni seçilen Amerika Başkanı Wilson'a, Türkiye'ye atanacak büyükelçinin kim olacağı sorulduğunda, "Türkiye yok ki, elçi göndermeye ihtiyaç olsun demiştir." Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı'ya bakış işte bu şekildeydi. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'na niçin girdik, girmesek ne olurdu gibi tartışmalar, Wilson'un cümlesi karşısında anlam ve önemini yitiriyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın bir parçası olan Sarıkamış Harekâtı, milli bellekte silinmez izler bırakan ve ilk günkü tazeliği ile vicdanları bugün de kanatan bir mücadelenin adıdır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile doğuda büyük bir Rus cephesi açılmış oldu. Ruslar Berlin Barışı ile ellerine geçirdikleri Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan ve Batum'u ilerideki savaşlar için tam bir üs haline getirmişlerdi. Yıllarca Osmanlı Devleti içinde huzur içinde yaşayan Ermenileri, Kafkas Ermenileri ile iş birliği içerisine sokarak kıskırtmışlar ve bilinçli bir şekilde bir "Ermeni Sorunu" oluşmasına neden olmuşlardı. Rusya ile Osmanlı Devleti savaşa başladığı anda Rusya bölümünde kalan Ermeni çeteleri silahlandırılmış ve Türklere karşı kullanılacak önemli bir güç haline getirilmişlerdi. Rusların tahrik ettikleri Ermeniler, otuz binden fazla Türk erkeğini işkencelerle öldürmüş, Müslüman kadınlara da yapmadıkları kötülük kalmamıştı. Ermenilerin ellerinden kaçabilen çoğu kadın ve çocuk binlerce insan karlı dağlarda perişan bir haldeydi. Ermeni askerlerinin muhafazasına verilen Türk esirler acımasızca işkencelere maruz kalarak öldürülüyordu.

Rusların planı; Doğu Anadolu'ya istila ederek güneyde İskenderun'dan Akdeniz'e ulaşmak, Trabzon'u aldıktan sonra kıyı şeridinden İstanbul'a uzanmak, Dicle-Fırat havzasından Basra Körfezi'ne çıkmaktır. Osmanlı'nın Kafkas Cephesi'ndeki hedefleri ise; 1878 Savaşı sonrası Ruslara bırakılmış olan Kars Ardahan ve Batum'u geri almak, bölge halkını Rus hâkimiyetinden kurtarmak, Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek turan planını hayata geçirmektir. (Sönmez ve Yıldız, 2011-161).

Birinci Dünya Savaşı başlarında Rusların Kafkasya'da önemli kuvvetleri yoktu. Ruslar da Almanlar gibi savaşın kısa süreceğine ve sonucun Avrupa'da alınacağına inanmakta idiler. Rus Başkomutanlığı'na göre İstanbul'a giden yol Berlin'den geçmekteydi. Nitekim aniden Osmanlıların savaşa girecekleri kuşkusunun başlaması üzerine Kafkas ordusuna önem verilmeye başlandı. Ekim ayı sonunda bu ordunun bütün kuvveti, 100 tabur ile 117 bölük ve 250 toptan ibaretti. Bu, insan sayısı itibarıyla 100.000 er ve 15.000 atlı demektir.

Doğu Cephesi'nde harekât, 1 Kasım 1914 günü Rus ordusunun sınırı geçerek saldırmasıyla başladı. Bu cephede Türklerin 3. Ordusu vardı. 3. Ordu Komutanlığı'nın toplam gücü 189.562 insan, 60.877 hayvandı. (Taşkiran, 2001-17).Görünürde Osmanlı kuvvetleri Rus kuvvetlerine üstündü. Fakat bu üstünlük ancak sayı ve moral bakımındandı. Ayrıca savaşacak olan bu askerlerin eğitim görmüşü ve savaşacak durumda olanları bu miktarın yarısı kadardı. Üstelik de ordu yiyecek-giyecek ve taşıt araçlarından yoksundu. Doğu Anadolu'nun da korkunç kışı başlamak üzereydi. Kar yüksek dağlara düşmüş, derece sıfırın altına inmişti.

Bu sırada Enver Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı Ordusu da karşı saldırıya geçmişti. Erzurum içlerine kadar ilerleyen Ruslar Köprüköy ve Azap Muharebelerini kaybedince geri çekildiler. Ruslar bu çatışmalarda 7000'den fazla ölü ve yaralı verdi. Türk ordusu çekilen düşmanı takip edemedi ve gelecek olan Rus taarruzunu karşılamaya hazır olmak için 8-10 km kadar geri çekildiler.

Rusların Kafkaslardaki kuvvetleri zayıftı ve galibiyet şansları pek de yüksek değildi. Orada bulunan Türk askeri ateşesi Alman-Rus Savaşı'nda Almanların Rusları yan taraftan kuşatma manevrasıyla yendiklerini belirtmişti. Enver Paşa bunu hemen uygulamaya koydu. Bu amaçla 22 Aralık -14 Ocak 1914 tarihleri arasında yapılan "Sarıkamış Harekâtı" Türk ordusunun büyük kayıplar vermesine neden oldu. (Arslan, 2008-27). Tamamen karlarla örtülü, 2000-3000 metre yüksekliğinde dağlık ve yolsuz bir arazide, o günün koşulları altında kış donanımından yoksun yaya ve atlı birliklerle yapılan bu hareket çok riskliydi. Nitekim Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı soğuktan öldü. Sarıkamış'a giren 300 kişilik bir kuvvet de Ruslar tarafından geri püskürtüldü. Böylece 3. Türk Ordusu tamamen elden çıkmıştı. Bu savaşlarda Rusların kaybı 32.000, Türklerin ise 60.000 kadardır. Ruslar Türklerden 200 subay 7.000 eri esir, 20 makineli tüfekte 30 topu ganimet olarak almıştır. (Akkor, 2006-12). Rus Kafkas ordusunun kayıplarına bakılınca kış koşullarının onları Türk ordusu kadar etkilemediği görülmektedir. Çünkü giyim kuşam ve beslenme yönünden daha iyi durumdaydılar.

Askerlikten muaf olmasına rağmen orduya gönüllü yazıları 10. Kolordu askeri Rizeli İrfanoğlu İsmail Efendi'nin anıları da kolordu askerlerinin Allahuekber Dağları'nda yaşadıklarına tanıklık etmektedir:

“...O gece yarısına kadar o yaylanın Kuran sesi ile inlediğini çok iyi hatırlıyorum... Herkes ölmek üzere olduğunu biliyordu. Kan kaybından, soğuktan öleceklerini biliyordu... Yani askerimiz, henüz şehit olmamış yarı mevcudu Kuran okuyordu... Mahşer gibi. Ne var ki gece yarısından sonra Kuran sesleri kesildi. Çünkü yaralıların hepsi öldü. Kolordu şehit oldu. Asker dondu. Sadece Kuran okunuyor. Ağlamak yok. Çünkü ağlamak demek bir ümit beklemek, ir ışık beklemek demektir. Herkes öleceğini biliyor... Gece yarısından sonra ses kesildi. artık kolordunun sustuğunu ben de anladım.... Ben yaralanmamıştım. O düzlükte, o karanlıkta yalnız kaldım. Nereye gidebilirdim. Soğuktan donabilirdim. Aklıma geldi ki yaralıların arasına gireyim. Yaralanmış asker de, bir başka askerin nefesine muhtaç oluyor. Böylece ister istemez yaralılar, sürüne sürüne, karın üstünde öbekleşiyorlar, kümeleniyorlar. İşte böyle bir yaralılar kümesinin içine girdim... Yarı geceden sonra da şehitlerin vücutları soğuyunca, bazı şehitlerin kaputlarından alıp tekrar giyindim. Böylece birkaç kat giysinin içinde sabahı buldum... Çevreme baktım. Ses yok. Acaba sağ kalan kimse var mı? Yüksek sesle, bağıarak künyemi okudum. Kimse var mı, diye bağırdım; 200 adım öteden bir kişi daha doğruldu karın içinden. Böylece 10 kişi daha karın içinden toplandık. toplandık amma, acaba biz, sağ mıyız, ölü müyüz diye epeyce tereddüt ettik!... Yayla sahipsiz kaldı. Silah ve cephane ile her taraf doldu! Silah, cephane var, amma onu tutacak el, kol yok artık. Neyse yarar o demir parçaları?” (Sönmez ve Yıldız, 2001-232).

Ziya Yergök Sarıkamış'ta şahit olduğu anısını şöyle dile getirmektedir:

“...Ayaklarımın üşüdüğü bir sırada hem ayaklarımı ısıtmak, hem de ormanlarda olup bitenleri anlamak üzere yakınımızdaki ormana girdim. Keşke girmez olaydım. Dolaştığım yerlerde can çekişmekte olan birçok yaralıya rastladım. Bunlardan bazıları sönmekte olan bir ateşin başında yatıyor, bazıları çamların dibinde ah of ediyor, bazıları da iki üç kişi bir arada pelerinlerine sarılı bir vaziyette son dakikalarını yaşıyorlardı. Beni gördükleri zaman ‘Aman efendim sen bilirsin, bizi buradan kaldırt donacağız!’ diye sızlanıyor, bazıları bir lokmacık ekmek istiyorlardı. Yanlarına gittim, yüzlerini okşadım. ‘şimdi gider sedyecileri bulur sizi buradan kaldırtırım’ gibi kuru teselli sözleri söyledim. Yaralarını sordum. Tedbirsizliğin, çılgınlığın kurbanı olan bu masum gençlerin hayatlarını kim

ödeyecek, nasıl ödenecek diye içimden düşündüm. Köprüköy'ünde olduğu gibi her kudret elimde, her istediğimi yaptıran bir durumda değildim. Şimdi bu aciz erlerden farkım yaralı olmamdır. Yoksa sedyeciyi nereden, araba be hayvanı nereden bulacağım? Muharebe eden birkaç eri işinden alıkoyacak değilim ya.” (Önal,2006-116,117).

Sarıkamış Harekâtı sırasında Rus Kurmay Başkanı Pietroroviç'in kaleme aldığı bir günlüğündeki ifadeler de Türk askerinin kurşun sıkamadan donarak şehit olduğuna işaret ediliyor. Pietroroviç'in günlüğünde, Sarıkamış Harekâtı'nda Türk askerinin durumuyla ilgili şu bilgilere yer verdiği belirtilmektedir:

“...Allahuekber Dağları'ndaki Türk müfrezesini esir alamadım. Bizden çok evvel Allah'larına teslim olmuşlardı. İlk sırada diz çökmüş 5 kahraman... Omuz çukurlarına yasladıkları mavzerleri ile nişan almışlar. Tetiğe asılmak üzere ama asılamamışlar. Kaput yakaları, Tanrı'nın rahmetini o civan delikanlıların yüreklerine akıtılabilmek istercesine semaya dikilmiş kaskatı. Hele bıyıkları, hele hele bıyıkları ve sakalları, her biri birer füturat oku gibi çelik misali. Dinmiş olmasına rağmen şu kahredici tipinin bile örtüp kapatamadığı gözleri, apaçık. Tabiata da, başkumandana da, karşısındaki düşmana da isyan eden ama Allah'ına teslimiyetle bakan gözler... açık, apaçık!... İkinci sırada öyle bir manzara ki, hiçbir heykeltıraş benzerini yapmayı başaramamıştır. O ürktücü ayaza rağmen, sağlarında fişekleri debelenerek üzerlerinden atmaya tenezzül etmemiş iki katırın yanında başları semaya dönük, altı masal güzeli Mehmed... Sandıkları bir avuçlamışlar ki, hayatı biz ancak böyle bir hırsla avuçlayıvermişizdir. Öylesine kaskatı kesilmişler. Ve sağ başta Binbaşı Mustafa Nihat. Ayakta... Tanrım, bu bir ayakta duruştur ki, karşısında düşmanı da, kâfiri de, lanetlisi de tanrının huzurunda diz çöküş halinde gibi. Endamı, düşmanı dize getiren bir tekbir velvelesi gibi. Belinde, fişeklerinin yuvalarını tipi ile kapatmaya bütün gece düşen kar bile razı olmamış. Sol eli boynundaki dürbünü kavramış. Havada donmuş, kale sancağı gibi... Diğer eli belli ki, semaya uzanıp rahmet dilerken öylesine taşlaşmış. Hayrettir, başı açık. Gür erkek kömür karası saçları Beyza bulanmış...” (Sönmez ve Yıldız, 2011-231,232).

Sarıkamış'ta donmaktan kurtulan askerlerin çoğunun sonu ise bellidir. Birkaç gün sonra tifüs ateşinde yanıyor olmaktı. Sonraki günlerde hastalık bitlerin de etkisiyle salgın halini alacaktır. Türk askeri bu savaşta karla, tipiyle, açlıkla imtihan

edilmiştir. İçlerinde ölmüş Rus askerlerinin elbise ve çizmelerini giyenler de vardır. Hatta muharebe esnasında atlar, katırlar da vurulup öldürülüyor ve askerler açlıklarını giderebilmek için bunların etlerini ateş buldukça pişirip yiyorlardı.

“...Hiç şekeriniz yoksa hayalinizde bir toprak şeker canlandırırınız, buna ‘umma’ denir. Bir parçacık şekeriniz bulunur da, bitmesinden korktuğunuz için yalayarak çayınızı içerseniz, buna da ‘yalama’ denir. Bir parça içerseniz buna ‘kıtılama’ denir. Bir de katma vardır ki; mutluluğuna tabur kumandanından aşağıdakiler erişemez. Onların nasibi, çoğunlukla umma ve üzüm, dut kurusuyla kütlamadan ibarettir. Bu çay içme sıralamasında erlere yer yoktur. Onlar için; içinden saman parçaları çıkan taş gibi peksimet, ara sıra verilen yağsız bulgur çorbası en büyük nimetlerdendir.

“...Erzurumlular orduya hediye olmak üzere pastırma, sucuk, çay, şeker ve sigara göndermişlerdi. Erlere bir şey düşmedi. İleri hatlarda bulunan bizlere pek az şey isabet etti.” (Önal, 2006-80)

“...Tifo ve tifüsün askerlerden köyliye bulaşarak yaptığı tahribat korkunçtu. Ordunun verdiği zaiyatın birkaç mislini halk vermişti. Evinde misafir kaldığımız Mustafa Ağa boynunu bükmüş diyordu ki: köyümüzde on beş ihtiyardan başka kimse kalmadı, hele çocuklar toptan bitti, halimiz ne olacak?” (Ataman, 1990-30).

“...Pislik ve sefalet o dereceye varmıştı ki askerlerin yanına yaklaşılmıyordu. Pis kokmayan er yok gibiydi. Bu sefalet yüzünden taburların mevcudu 300’e kadar düşmüştü. Verdiğimiz genel yoklamalarda hasta sayısının çokluğu, er mevcudunun azlığı üst makamların dikkatini çekmiş ve nedenini sormuşlardı. Nedenler açıkça anlatılınca da hiçbir ses çıkmamıştı.” (Önal,2006-78).

Sarıkamış Muharebeleri Ruslar için çok zor bir savaş olmuştu ancak bunu başarıyla sonuçlandırmışlardı. Artık bu cephede savunmada kalmayıp taarruz etmeyi düşünüyorlardı.

Büyük ümitlerle girişilen Sarıkamış çevirme saldırısı üç hafta kadar sürmüş ve büyük kayıplarla sonuçlanmıştır. Enver Paşa, lakonik bir sözle bu olayı şöyle anlatmıştır: "Gittik, gördük, saldırdık, geri döndük". Doğru, fakat ne bahasına! 3.

Ordu'nun kahramanlıkları, Ruslardan çok yüksekti. Fakat kara kışın karşısında mevcudunun yarısını, toplarıyla silah ve taşıt araçlarının da yarısından fazlasını kaybetmişti. IX. Kolordu Komutanı ve karargâhı esir düşmüştü. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa tıfüse yakalanmış, sonra da ölmüştü. Enver Paşa'ya gelince, geri çekilme sırasında bir aralık büyük bir bunalım geçirmiş, Türk ulusundan özür dileyen vasiyetnamesini yazarak intihar etmeye karar vermişti. Talat Paşa'nın etkisiyle ve zorlukla bu fikrinden vazgeçirilmişti. Ordunun nesnel ve moral kayıplarına, savaşılan bölgenin Türk ve Müslüman halkının kayıplarını da eklemek gerekir: Birçok köy savaş kuralları gereği yakılmış veya harap edilmiştir. Halk Rusların ve en çok Ermenilerin zulmünden korkarak varını yoğunu bırakıp, Erzurum doğrultusunda göç etmeye koyulmuştur. (Karal, 2011-34).

Sarıkamış Savaşı'ndan sonra 3. Ordunun Kafkas Sarıkamış'tan sonra büyük bir saldırıya geçmesi artık söz konusu değildi. Bu ordunun 1915 yılı içindeki görevi Doğu Anadolu'yu savunmak olacaktı. Bunun için de ordunun yeniden örgütlenilmesine girişildi. Rus Kafkas Ordusu da bir yıl sonra Erzurum üzerine saldırıya geçmek için hazırlıklara başladı.

1915 Nisan ayında Rus ordusu Türk savunma mevziini iki yanından kuşatarak çöktürmek ve Erzurum'u ele geçirmek amacıyla Tortum ve Malazgirt bölgelerinden Erzurum yönünde taarruza geçtiler. Bu arada Van'daki Ermeniler de ayaklanarak Türk Ordusunu vurmaya başladılar. Bu durumda Osmanlı, Ermenileri başka bölgelere göç ettirmek için Tehcir (Göç) Yasası'nı çıkarttı. Ve orduyu güvence altına almaya çalıştı.

Nisan 1915 ve Haziran 1915'de Ruslarla yapılan Birinci ve İkinci Tortum Muharebelerinde Türk Ordusu başarılı bir savunma yaptı. Türklerin 3.000 kişilik kaybına karşılık, Ruslar 4.500 civarında kayıp verdi. Ancak Malazgirt Bölgesi'nde Ruslar başarı elde etti. 11 Mayıs'ta Malazgirt, 16 Mayıs ise Van Rusların eline geçti. Bu kayba karşılık 3. Türk Ordusu Azap-Tortum hattına çekildi.

24 Eylül 1915'te Ruslar kuvvetlerini 700.000'e çıkardılar. Türk Ordusunun mevcudu 64.000 kadardı. 300 kilometrelik bir alanı savunmak zorundaydılar.

Çanakkale Cephesi'nde serbest kalacak olan Türk kuvvetler, Kafkas Cephesi'ne kaydırılmasından önce 3'üncü Türk Ordusuna darbe vurmak amacıyla, Ruslar 11 Ocak 1916'da Erzurum-Köprükoy doğrultusunda taarruza geçtiler. Gece gündüz beş gün devam eden muharebeler çok kanlı oldu ve önce düşman geri atıldı. Daha sonra altı kat kuvvet üstünlüğü ile 3'üncü cepheyi yardı. Kritik bölgelere yardım yapılmadığından Ruslar 19 Ocak 1916'da Hasankale'ye girdiler.

Ruslar hareketlerine devam etmiş ve 11 Şubat Kafkas Cephesi'nin zayıf kalan kuzey kanadındaki Kargapazarı kesimine saldırdılar. Beş gün süren muharebeler sonucunda büyük çaba gösterilmesine rağmen 3'üncü ordu Erzurum'un düşmesine engel olamadı. Erzurum'un düşmesi Rusların moralini yükseltti. Bu muharebe sırasında Ruslar güney kanattaki zayıf Türk kuvvetlerine karşı savaştılar ve 2-3 Mart gecesi Bitlis'i ele geçirdiler. Çoruh Vadisi'nde ilerleyen Ruslar 23 Şubatta İspir'e girdiler. 8 Mart'ta da Rize kıyılarına çıkarak bu bölgeyi de aldılar.

Erzurum Muharebeleri'nde Türk kuvvetlerinin kayıpları 13.400, düşman kaybı ise 20.450 kadardı. 3'üncü Ordu ilkbaharda Of- Soğanlıdağ- Kop Dağı- Oğnut-Muş ve Bitlis batı çizgisinden geçen cepheye, ordu karargâhı da Erzincan'a yerleşti. (Yalt,1973-108).

1916 ve 1917 yıllarında yapılan savaşlarda Ruslar, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirdiler Trabzon ve Erzincan'ı aldılar. Tirebolu-, Kemah, Kiğı, Muş'a kadar ilerlediler. Kayıp olduğu için Rus ordusunun morali düştü. Bitlis- Muş cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği 16'ıncı Kolordu, 2 Ağustos'ta Ruslara başarılı bir darbe indirdi ve Muş'u geri aldı. Lojistik destek ve yiyecek teminindeki güçlükler yüzünden bu başarı daha ileriye götürülemedi.

1916 yılı Temmuz başından Eylül ortalarına kadar sürüp giden bu çetin muharebelerden sonra iki taraf da yorgun düşmüştü. İki ordu da mevkilerine yerleşerek tahkimata başladılar. Bu muharebelerde Ruslar 30.000, Türklerse 20.000 kadar kayıp vermişti. (Yalt, 1973-109).

1916-1917 kışı çok şiddetli geçtiği için iki taraf da lojistik destek ve özellikle yiyecek bakımından çok kritik duruma düştü. Bundan doğan açlık ve hastalık da

büyük kayıplara sebep oldu. İlkbahar'da çıkan tifüs hastalığından Ruslar 100.000 kayıp verdiler. Türklerin kaybı da bunun üçte biri kadar oldu. Ayrıca savaşın kışın meydana gelmesi orduyu felç etmişti. Enver Paşa'nın tecrübesizliği de bu felaketin sebeplerindendir.

1917 yılında Rusya'daki Şubat İhtilali (daha sonra Ekim İhtilali) Rusların Kafkas Cephesi'ndeki durumlarını da sarsmıştı. Bolşevik İhtilali'nin ana sebepleri, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Rusya'da başlayan fikir akımlarının etkileri, köylülerin durumu ve işçi meselesi olarak üç ana başlıkta toplanabilir. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Rusya'da zaten bir huzursuzluk mevcuttu. Duma'nın açılması ile yeni fikir akımları ortaya çıkmış, çarlık yönetimine karşı yapılan mücadele şiddetlenmişti. Savaş devam ederken, Boğazların açılmaması yüzünden müttefiklerden yardım alınmadığı için başarı elde edilememişti. Gıda sıkıntısı yüzünden açlık baş göstermiş, bu da Rusya içindeki gerginliği daha da arttırmıştı. 14 Mart 1917'de Çar istifa etmiş, yerine geçici bir hükümet kurulmuştu. Kerensky'nin Harbiye Bakanı olduğu bu hükümet savaşa devam kararı almıştı. Kerensky'nin 14 Eylül 1917'de Cumhuriyet ilan etmesi memleketin durumunu düzeltmedi. İdari düzen ve otoritenin yanı sıra ordudaki askeri disiplin de bozulmuştu. 7 Kasım 1917'de Trotsky'nin liderliğindeki "Askeri İhtilal Komitesi" hükümet darbesi yapmıştır. Lenin'in Petersburg'a gelmesiyle artık Rusya'da Bolşevik rejim başlamıştır. (Güven, 1996-17).

Rusya'da Bolşevik rejim kurulduktan sonra Ruslar barış istemek zorunda kalmış ve 3 Mart 1918'de Rusya ile Brest-Litovsk Antlaşması Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı arasında imzalanmış, İttifak Devletleri'nin yenilmesi üzerine geçersiz kalmış bir barış antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın önemi; Almanya'nın Doğusundaki cephe kapanmıştır. Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasındaki yapılan tek antlaşmadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda toprak kazancı sağladığı tek ve son antlaşmadır. Antlaşma Rusya'nın Brest-Litovsk Kenti'nde imzalandığından dolayı, antlaşmaya bu isim verilmiştir.

Bu antlaşmaya göre; Sovyetler, Polonya, Litvanya, Courlande, Estonya ve Litvanya'dan çekiliyorlar ve buraların kaderi merkezi devletler tarafından tayin

edilecekti. Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u da Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Bütün Doğu Anadolu'dan çekileceklerdi. (Armaoğlu,1986-140).

Brest-Litovsk Antlaşması büyük devletler için büyük bir başarı ve kazançtı. Ancak 1918 yazından itibaren yaşanan olaylar, büyük devletlerin ve özellikle Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nın yıkılmasını gerçek bir hale getirecektir.

Sarıkamış, Türk harp tarihinin en acı muharebelerine sahne olmuştur. Türk Ordusu, ağır koşullar altında yapılan bir muharebede kahramanca savaşmıştır. Türk Ordusu'nun kayıplarındaki asıl etkenler, çetin arazi ve şiddetli kış şartları ile teçhizat eksikliği ve ikmal yetersizliğidir. Çok ağır koşullar altında kahramanca savaşan Türk askeri, muharebenin sonuna kadar direnmiş, vatanını korumak ve başarıya ulaşmak için sonsuz gayret göstermiştir. Sarıkamış Harekâtı, Türk milletinin vatani ve kutsal varlıkları uğruna neler yapabileceğinin bir delilidir.

4.8.Enver Paşa Ve Sarıkamış Harekâtı'ndaki Rolü:

Tarihimizin kırılma noktalarından biri olan Sarıkamış Harekâtı'nın üzerinden doksan sekiz yıl geçmesine rağmen bu harekât hakkında hala tartışmalar sürüp gitmektedir. Allahuekber Dağları'nda donarak ölen şehitlerin birinci dereceden sorumlusu olarak Harbiye Nazırı Enver Paşa gösterilmektedir. Ancak tarihi olayları sebep-sonuç açısından iyi incelemesek yanlış anlamlar ortaya çıkabilir. Buna en iyi örnek Sarıkamış Harekâtı ve Enver Paşa'dır. Tarihi şahsiyetlerden olan Enver Paşa bir kesime göre vatan kahramanı bir kesime göre de vatan hainidir. İki bakış açısı da doğru değildir. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden ve en önemli üç paşasından biri olan Enver Paşa'nın hayatı da Osmanlı Devleti'nin buhranlı yıllarındaki gibi çalkantılıdır. Enver Paşa, kaybolan Osmanlı topraklarının tekrar geri kazanılması ve Kafkaslardaki Türk unsurlarını bir araya toplayıp Ruslara karşı harekâta geçirip bağımsızlıklarını kazanmalarını arzulamaktaydı.

Enver Paşa her ne kadar Hareket Ordusu'nun içinde bulunarak, 2. Abdülhamit'in tahttan indirilerek meşrutiyet'i ilan edilmesini sağlayan ittihatçıların

başında olarak olumsuz bir görüntü sergilese de; Sultan 2. Abdülhamit'in ortaya koyduğu İttihad-ı İslam görüşünün Enver Paşa tarafından savunulması oldukça ilginçtir. Ve onu diğer ittihatçılardan farklı bir yere koymaktadır. Bu durum Enver Paşa'nın meşrutiyet'in ilanındaki rolünün Osmanlının bulunduğu kötü durumdan kurtulması için iyi niyetli bir çaba olarak görülebilir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde içteki siyasi çalkantılar orduya da sıçramıştı. Balkan Ülkeleri'nin Osmanlı'ya karşı birleşmeleri sonucu, Osmanlı Ordusu Balkan Orduları karşısında ağır bir yenilgi almış ve Balkanlar'daki önemli topraklar elimizden çıkmıştı. İttihat ve Terakki ileri gelenleri elde kalan toprakları koruyabilmek için bir müttefik bulma konusunda hem fikirdiler. Almanya ile ittifakta en mantıklı hareket olarak görülüyordu. Enver Paşa Alman harp usulü ile yetişmişti ve Almanlara karşı büyük bir hayranlık besliyordu. Enver Paşa'nın Alman hayranlığı ve Almanların Osmanlı'yı kendi hesapları için savaşa sürükleme oyunu olarak bakmak, son derece yanlış, sığ ve yanıltıcıdır. Almanların etkisi olmuştur. Ancak, Enver Paşa'nın da büyük hedefleri ve idealleri vardı. Bu hedefler asla ulaşılmaz değildi. Kaldı ki başka çare de kalmamıştı. Harekâtla ilgili yazılmış en doğru ve ayrıntılı eserlerden biri olan, "*Tarihin Sarıkamış Duruşması*" adlı kitabın yazarı Dr. Ramazan Balcı, "inti har girişimi sayılabilecek bu hareketlerin psikolojik arka planında, son bir çılgınlıkla, ölümle pençelesen İmparatorluğu kurtaracak mucizeyi aramanın yattığını" söylemektedir. Bize göre de bu tespit son derece doğru ve yerindedir.

(<http://ortadogugazetesi.net/makale.php?yid=22&makale=Sar%FDkam%FD%FE%20harekat%FD%20ve%20ger%E7ekler&id=8082>)

Harekât planının çok doğru ve akıllıca yapıldığı bugün de kabul edilmektedir. Felakete yol açan yanlışlık ve eksiklik bu planın uygulamasında yaşanmıştır. Özellikle Onuncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey'in plana uymak yerine, gereksiz inisiyatif kullanması ile meydana gelen gecikme, savaşı kaybetmenin temel sebebidir. On Birinci Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın da harekât sırasında kendisinden bekleneni yapmakta çok zayıf kaldığı, üzerinde ittifak edilen bir gerçektir. Bu yanlışlar olmasaydı bu planın başarıya ulaşma ihtimali, kesin denecek kadar yüksekti. Başarıya ulaşılması durumunda da her şey çok farklı olacaktı. Neredeyse her yıl büyük toprak kayıplarına uğrayan, daha 2 yıl önce Balkan Harbi

felaketini yaşamış olan Osmanlı, uzun zaman sonra ilk defa bir cephede üstünlük kuracak ve galip gelecekti. Bu üstünlüğün Ruslara karşı olması hayati derecede önemliydi. Osmanlı son bir asır içinde Ruslarla 12 kez savaşmak durumunda kalmış ve hepsini de kaybetmişti. Sarıkamış Harekâtı bütün bu kayıpların telafisi ve bir ölçüde intikamı anlamına da geliyordu. Planlanan gibi sonuçlanması durumunda can çekişen imparatorluk yeni bir nefes alma imkânı bulacak ve dünya dengeleri büyük ölçüde değişecekti.

Sonuç alınamamış olsa da, bu harekât Türk tarihinin çok önemli bir kilometre taşıdır. Savaşın sonunda Ruslar ağır kayıplara uğramışlardır ve Doğu Anadolu'da ilerlemeleri durmuştur. Bir yılda ancak toparlanmışlar ve çok az ilerleyebilmişlerdir. Ermeni hainlerinin gözü korkmuş ve bir süre sinmişlerdir. Hepsinden önemlisi Türk askerinin kahramanlığı ve hangi şartlarda olursa olsun savaşma azmi ve yeteneği bu savaşla bir defa da zirve yapmış ve daha sonraki kurtuluş mücadelesine ilham ve şevk vermiştir. Çanakkale, bu yüzden geçilmez olmuş, Kurtuluş Savaşı'nın milli direniş ateşi burada tutuşmuştur. Bütün bunların yanında bir de sadece o bölge insanına, yani bize özel bir durum vardır; Doğu Anadolu'da bölgesinde Rus işgaline uğramış olan ve zulüm görenler, bizim dedelerimizdi. Enver Paşa bizim yurdumuzu, bizim dedelerimizi bu işgalden kurtarmaya gidiyordu. Sonuç felaket de olsa, sadece bu niyetinden dolayı kendisine müteşekkiriz.

4.9.Savaşın Sona Ermesi:

Birinci Dünya Savaşı, kendinden önceki savaşlardan çok farklı özellikler gösterir. Bu, modern çağlardaki en ağır ve en acımasız insan buluşu olan Topyekün Savaş'tır. Savaşa katılan ülkelerin halkları direkt olarak savaşın etkilerine maruz kalmazlardı. Daha çok gıda ve ihtiyaç maddeleri sıkıntısı halklar üzerinde etkili olurdu. Fakat Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirdi. Cephe gerisi saldırıları, sabotajlar vb. savaş taktikleriyle, savaşan devletlerin sosyal hayatlarını düzenli bir şekilde sürdürmeleri imkânsız hale geldi.

4 yıl süren ve bütün dünyayı etkileyen bu savaşta 1918' e gelindiğinde İtilaf Devletleri karşısında ittifak grubu büyük bir yenilgi almıştır. Ancak hiçbir devletin savaşı devam ettirecek gücü de kalmamıştır.

1918 Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın özellikle de Avrupa'nın çehresi oldukça değişti. Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarih sahnesinden silindi. Balkanlarda küçük devletler ortaya çıktı. Rusya'da ortaya çıkan ihtilal sonucunda Çarlık Rusya'sı yıkıldı.

1918 Yılı Almanya için sonun başlangıcı olmuştur. Sınırlı kaynakları ile abluka altında, hammadde ve gıda sıkıntısı had safhaya ulaşan Almanya'da, Rusya'dan, Ekim Devrimi sonucunda hızla yayılan Bolşevik Hareketleri ile grevler ve ayaklanmalar başlamıştı. Bu grevleri önlemeye çalışan hükümet, çok kritik bir hata yaparak, grevcileri ceza olarak savaş alanlarına sürdü. Grevciler, bu sefer de Alman Ordusu içerisinde isyanlara ve itaatsizliklere yol açtılar. 1918'de savaş tamamen İttifak Devletleri aleyhine dönmüştü. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle, Doğu Cephesi'ndeki gücünü Batı Cephesi'ne kaydıran Almanya, Mart ayında büyük bir saldırı başlattı. Bu saldırı sonucunda Almanya kısmen başarılı olup cepheyi yarmayı başarsa da, Alman Ordusu içerisindeki isyancılar ve karşı tarafta da Amerikan Tankları'nın cepheye sokulması ile daha fazla ilerleyemedi. İtilaf Devletleri, Alman Ordusu'nu geriye doğru püskürtmeye başladı. Bu saatten sonra, İttifak grubu için yapılacak pek bir şey kalmamıştı.

İtilaf Devletleri'yle İttifak Devletleri arasındaki çatışmalar yapılacak mütarekelerle sonlandırıldı. Yapılan bu mütarekeler ise şunlardır; Bulgaristan ile 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Ateşkes Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile 3 Kasım 1918 tarihinde Villa Giusti Antlaşması ve Almanya ile 11 Kasım 1918 günü Rethondes Antlaşması'dır.

30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bulunan Agamemnon zırhlısında İngiltere Devleti temsilcisi Amiral Calthrope Osmanlı Devleti adına ise Rauf Bey arasındaki görüşmelerden sonra 25 maddelik Mondros Ateşkesi imzalandı.

Ateşkes antlaşmalarının imzalanmasından sonra sadece kesin antlaşmaların imzalanması kalmıştı. Bu durumda Paris antlaşması ile gerçekleştirilmişti. Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint Germain, Bulgaristan ile Neuilley, Macaristan ile Trianon Antlaşmaları imzalandı. Osmanlı Devleti ile de 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanacaktır.

Türkiye varını yoğunu ortaya koyarak Kurtuluş Savaşı'na girişmiş ve Türkiye'yi istila eden devletlere ve de özellikle Yunanlılara karşı savaşın Anadolu'yu düşmanlardan temizleyerek 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'i ilan etmiş ve yepyeni bir Türkiye Cumhuriyeti kurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı, bunca kayıptan ve fedakârlıktan sonra bitmişti, ancak Türk milleti yeniden başlamaktaydı. Bu savaşın adı değişerek Kurtuluş Savaşı olarak Atatürk'ün önderliğinde yeniden başlamıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

ESARETE DOĞRU YOLCULUK

2.1.İnsanlık Tarihindeki Savaş Esiri Kavramı ve Statüsü:

Esir kelimesi, savaşta düşman eline düşen kimse, kul, köle ve düşkün, vurgun anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Arap dilinde esir kelimesinin, savaşta ele geçen ve asıl savaşçı unsur olan yetişkin erkekler için, kullanılmasına karşılık kökünde gönlünü çelmek anlamı bulunan seby yalnız kadın ve çocuk tutsakları ifade eder.

2.2.Savaş Esiri Kavramının Gelişimi:

Eski devirlerde milletlerarası ilişkileri düzenleyen hukuki uygulamalar ve antlaşmalar mevcut olmadığından savaşlarda keyfilik hâkimdi. Galip gelen taraf sivil, kadın, erkek, büyük, küçük demeden düşmanını imha etmeyi meşru görebiliyor, bu arada esirler de en ağır muameleye maruz kalıyordu. Mesela; Asurlular düşmanın derisini yüzüp ele geçirdikleri şehrin kapısına asmayı, şehirde buldukları herkesi öldürmeyi dini bir görev olarak görüyordu. Farslılar da esirleri benzer muamelelere tabi tutuyor, kendilerine hayat hakkı tanımıyorlardı. Eski yunanlılar ve Romalılar esirlere her türlü işkenceyi reva görüyor, vücutlarını parçalıyor, büyük küçük, kadın, erkek ayrımı yapmadan hepsini öldürüyorlardı. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavi dinleri kabul edenlerin bile esirlerle ilgili uygulamalarında vahşet insafsızlığı terk etmedikleri, aksine bunu dinin bir emri gibi görüyorlardı. Ancak zamanla bu toplumlarda esirleri köleleştirip onlardan faydalanma yoluna gidilmiştir.

İslam'dan önce Araplar da esirlere uyguladıkları muamele bakımından diğer milletlerden farklı değillerdi, esirler bazen toplu halde yakılıyor, çeşitli organları

kesilmek suretiyle işkenceyle öldürülüyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor veya sağ bırakılıp köle olarak kullanılıyordu bazen de fidye karşılığında serbest bırakılmaktaydılar.

İslamiyet'in kabulünden sonra ise esirlere yapılan işkencelere, eziyetlere karşı çıkmıştır. Esirlere şefkat ve merhamet ile yaklaşılması öngörülmüştür. Ayrıca; esirlerin beslenme ihtiyacı da devlet tarafından karşılanacaktı. Esirlerin satışı sırasında annelerle çocukların birbirinden ayrı düşürülmesi yasaklanmıştı. Ayrıca öldürülmüş bulunan düşman askerinin cesetlerinin dövülmesi ve kılıçtan geçirilmesi de yasaklanmıştır.

İslam toplumunda esir konusunda Hz. Peygamber ve Hulefa-yı Raşidin dönemi uygulamalarına ayrı bir önem vermek gerekir. Çünkü sonraki dönemlerde de birçok konuda olduğu gibi esirlere uygulanacak muamelelerin ve onların hukuki statüsünün belirlenmesinde bu dönem örnek alınmıştır.

İslam Hukuku'nda esir olan kimsenin Müslüman olmasıyla ilgili hüküm bulunmaktaydı. Düşman askeri, esir alınmadan önce Müslüman olursa, hayatı yanında hürriyetini de garanti etmiş olurdu. Öldürülmesi veya köleleştirilmesi caiz değildi.

İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla birlikte esir uygulaması gerilemiş ve fidye karşılığında serbest bırakma yöntemi ön planda olmuştur. 1800'lü yıllara kadar da bu uygulama kölecilik adı altında devam etmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde de esirlere karşı İslami yaklaşım benimsenmiş ve onların haklarının olduğu kabul görmüştü.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise; savaş esirlerinin durumlarına yönelik yayımlanan Paris Deklarasyonu'nda ve seferberlik esnasında, ordularda yaralı askerlerin durumlarının iyileştirilmesi hakkında 1864 tarihli antlaşma gibi iyileştirici ilkeler uygulanamadı. Bunların ardından 1874'teki Brüksel Deklarasyonu da kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidemedi. (Arslan, 2008-37). 899 yılında yapılan Lahey Konferansı'nda deniz savaşlarını da kapsamıştır.

20. yüzyılda yapılan iki antlaşmayla savaş esirleri hakkında uygulanacak kurallar daha da belirginleşti. Bu antlaşmalar 1906'da Cenevre ve 1907'de Lahey Sözleşmesi'dir. 1899 Lahey Konferansı'nda 2. sözleşme ve 1907 Lahey Konferansı'nda 4. sözleşmede esirlere uygulanacak muamele maddeler halinde düzenlenerek ilk önemli adım atılmış oldu. Buna ek olarak yapılan kara savaşının kanunları ve adetleri hakkında yönetmelik adını taşıyan bölümün 4-20. maddelerinde savaş esirleriyle ilgili konular yer almıştır. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan antlaşmalar devletler hukuku açısından önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti, alınan esirler hakkında yapılacak muamele ve uygulamaları içeren Üsera Talimatnamesi'ni 1914'te yayımladı. Bu talimatname 28 maddeden oluşmaktadır. Bu talimatnamede esirlerin hakları belirtilmiş ve hangi şartlarla açıklanması gerektiği açıklanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında bu düzenlemelerin yetersiz kalması üzerine 1929 Cenevre Sözleşmesi ile tamamlayıcı bazı tedbirler alınmış, İkinci Dünya Savaşı'nda bu sözleşmenin birçok alanda gözden geçirilmesi zorunluluğunun ortaya çıkması üzerine 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmesi ile bu konudaki en kapsamlı düzenleme gerçekleştirilmiştir. (Arslan, 2008-37).

1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin üçüncüsü savaş esirleriyle ilgilidir ve 143 maddeden oluşmaktadır. Daha sonra askeri çatışma ve savaşların mahiyetinde görülen gelişmeler üzerine 1974 yılında Cenevre'de düzenlenen ve 1977'ye kadar dört oturum yapan diplomatik konferans sonunda iki ek protokol imzalanmıştır.

Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan hükümler incelendiğinde esirlerle ilgili bütün temel insani hakların esasen devletler hukukunda garanti altına alındığı, Müslüman hukukçular tarafından ele alınmayan, birçoğunu bugünkü şart ve imkânların ortaya çıkardığı bazı ayrıntıları ise milletlerarası taahhüt ve antlaşmalar çerçevesinde kabul etmenin İslam esaslarına uygun düştüğü görülür. 1949 Cenevre Konferansı'ndan çıkan bu sözleşmeyi, bu güne kadar 165 ülke kabul etmiştir.

2.3.Rusların Eline Düşen Türk Askerlerinin Sayısı:

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiği 1914 Kasımında toplamda 2 milyon 900 bin askere sahipti. Savaş bittiğinde ise ortaya çıkan sayı tüyler ürperten derecedeydi. Şehit sayısı 500.000, hasta, yaralı, kayıp, firar ve esirden oluşan esirlerin sayısı ise 1.565.000'di. Esirlerin tam sayısını tespit etmek oldukça zordur. Bu zorluk savaş yıllarında da devam etmiştir. Rusya'da bulunan esir sayısına ilişkin net bir rakam verilememesinin bir diğer sebebi de, gerek Osmanlı kaynaklarından elde edilen verilerin sağlıklı olmaması gerekse Rusların esirlere yaklaşımı ve savaş şartlarının oluşturduğu olumsuzluklardı.

Silah altına alınan 2 milyon 900 bin kişiden 250 bini muharebelerde, 450 bini hastalık nedeniyle ölmüştü. Altmış binden fazla asker kaybolmuştu. (Bunların yüzde yüze yakını mezarı belli olmayan şehitlerdir). Türk ordusundaki bu yüzde 27'lik ölüm oranı, Birinci Dünya Savaşı sonunda hiçbir ülkenin ordusunda yaşanmamıştır. 2 milyon 410 bin kilometrelik imparatorluk toprakları Mütarekeden sonra neredeyse yarıya inmiş; 22 milyonluk nüfus 10 milyona düşmüştür.1912-1922 arası Anadolu'daki ölüm oranı yüzde 18 gibi eşi görülmemiş bir noktadadır. Bu oran aynı dönemde yine sıcak savaş yaşayan Avrupa ülkelerinde yüzde 5'in üzerine çıkmamıştır. Anadolu'da yaşayan her üç kadından biri dul kalmıştır. (Taşkıran,2001-101).

1914-1918 arasında 10 ayrı cephede savaşan Türk ordusu 205 bin esir verdi. Silah altına alınan asker sayısı 2.9 milyon olduğuna göre, esir düşme oranı sadece yüzde 7. Diğer ordularla karşılaştırıldığında bu oranın ne kadar düşük olduğu görülür. Bu aslında hiç de şaşırtıcı değil. Zira, Türk ordularında kitlesel teslim olma durumu istisnaidir. Sadece savaşın sonunda, 1918'de, Suriye-Filistin Cephesi'nde 70 bin asker teslim olmuştur ve bu da çok özel bir durumdur. İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleştirdiği tartışmalı yürüyüşün sonucudur. Esir Türklerin 150 bini dönmüş. Şehit ve kayıpların sayısı ise 50 bini aşıyor ve bu sayının önemli bir kısmını Rusya'daki esirler oluşturuyordu. Cemalettin Taşkıran, "En kötü durumdakiler Rusya'daki esirlerdi. Açlık ve soğuğa neredeyse her zaman kötü davranış şekli de eşlik ediyordu." diyor. Rusların elindeki Türk esirlerinin sayısının

65 bin olduğu göz önüne alınırsa, bu ülkedeki şehit oranının ne kadar yüksek olduğu anlaşılır. (Taşkiran, 2001-101).

İngiltere başta olmak üzere; Fransa, İtalya ve Rusya'daki esir kamplarına savruluveren Türk esir toplamı; yaklaşık 205.000'dir. (Çetinkaya, 2011-21). 135.000 Türk ile İngiltere en çok esire sahipti. Bu esirlerin durumu diğerlerine göre daha iyiydi. Bu kamplarda dayak ve çalıştırma vardı. Ancak ölesiye eziyet etme ve öldürme çok nadirdi.

Rusya'daki esirler ve başlarına gelenler hakkındaki bilgilerimiz ise bir hayli sınırlıydı. Ne yazık ki Devlet-i Aliyye'nin esirlerin takibi ile alakalı bir politikası yoktu. Fransa ve Almanya, Harbiye Nezaretleri marifetiyle; Rusya ve Avusturya ise Kızılhaç aracılığıyla esir düşen askerlerinin takibini yaparken Osmanlı'nın herhangi bir teşkilat kurmaması büyük eksiklikti. (Çetinkaya, 2011-101).

Sarıkamış Harekâtı'nın sona erdiği 5 Ocak 1915'de sadece bu bölgede 7.200 civarında esir verilmiştir. Bu sayının; 9. Kolordu ve 29. Tümen komutanları ile kurmay başkanları dâhil 600'ü subaydı. Kafkas Cephesi geneline baktığımızda ise esir toplamının 15.000'e kadar yükseldiği görülecektir. Sadece Erzurum önündeki 16 Şubat 1916 tarihli savaşta 6.000 askerimiz esir düşmüştü. (Çetinkaya, 2011-41). Ancak 1917 yılının yazına kadar Rusya'da ne kadar Türk esirin olduğu konusunda ne Harbiye Nezareti'nin, ne de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (Kızılay) elinde resmi bir rakam yoktu. Rusya'daki esirlerin durumunu öğrenebilmek için ve onlara aynı ve nakdi yardım yapabilmek için Kızılay tarafından Yusuf Akçura 13 Ocak 1918 ile 1 Şubat 1919 tarihleri arasında Rusya'ya gönderilmiştir. Yusuf Akçura İstanbul'a dönünce "Sabah" ve "Türk Dünyası" gazetelerinde yayımladığı "Rusya'da bulunan esirlerimiz" başlıklı yazısıyla bu husustaki durumu anlatıyor. O'na göre; Rusya'daki Türk esirlerin sayısı 50-60 bin'dir. Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali'nin yol açtığı karışıklık nedeniyle bu esirlerin çoğu türlü vasıtalarla yurda dönebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İtilaf Devletleri'ne ait toplamda 21.000 civarında esir vardı. Bunların yaklaşık 5.000'i Ruslara ait esirlerdi. Mondros Mütarekesi imzalandığında ölen esirlerin de hesaplanması ile Osmanlı Devleti'nde

13.500 esir kalmış ve bunlar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kamplara yerleştirilmişlerdir.

2.4.Rusların Elindeki Türk Esirleri:

Cihan Harbi'nin mağdurları içinde en talihsiz kesim, hiç şüphesiz Ruslara esir düşen Türk askerleri ile bölgeden tehcir edilen Müslüman halktı. Dünyanın en sağır ve sessiz kamplarında son asrın insanlık trajedisi yaşandı.

Ruslar Ermeni çeteler hâkim oldukları yerlerde köyleri basmışlar, evleri, samanlıkları, ağılları yakıp yıkmışlar. Müslüman halka olmadık işkenceler yapmışlar. İri atlarına ezdirdikleri yaşlıların, süngülerine taktıkları çocukların feryatları yeri göğü kaldırırken, işitenlerin yüreklerini dağlıyor, erim erim eritiyormuş. Evlerinde, samanlıklarında saklanmaya çalışanlardan, diri diri yananların haddi hesabı yokmuş. Kaçıp kurtulabilenler düşmüş yollara... Anadolu'nun içlerine sığınabilecekleri bir yere doğru yol almışlar. Yaşlılar, hastalar adeta sürüklenerek taşınmış. Yolda yürüyemez durumda olan çocuklar annelerinin omuzlarını çökertmiş. Hele yakın ayak yürümekten çocuğunun ayakları şişmiş, ayak altlarında açılan yaralar, çatlaklar can yakıyor. Yolculuğun ağır şartlarına dayanamamış çok hasta, ebedi yolculuğa yönelmiş. Yol boyu yolculuklarını sona erdirip, köylerin mezarlıklarına taşınan çok olmuştur.(Tekin, 2007-20,21).

Dünya hâkimiyeti ve menfaat kavgalarını kendi topraklarında seyreden Osmanlı İmparatorluğu, tarihin yönünü çevirmek bir yana, binlerce Türk'ün yaşadığı bu kanlı trajedileri insanlık âlemine duyurmak becerisini dahi gösterememiştir. Hâkim güçlerin ileri sürdükleri sözde Ermeni soykırımı iddiaları bir bakıma, "Osmanlı esirlerinin, maruz kaldığı zulümlerin yeterince anlatılamamasından kaynaklandı" denilebilir. Bu bölüm incelendiğinde akla ilk gelen soru, bu iddiaların altyapısını Osmanlı esirlerine yapılan zulümlerin oluşturup oluşturmadığı sorusudur. Zira yapılan bunca felaketin üstünü bu iddiadan başka bir şeyle örtme imkânı yoktur. (Balcı,2007-247).

Birinci Dünya Savaşı boyunca esir edilen askerlerin yanı sıra, işgale uğrayan bölgelere ve Kafkasya içlerinden toplanan halka Rus ordusundaki bilhassa Ermeniler tarafından kin ve hırsla zulümler yapılmıştır.

Esirlerin yaşadıkları sıkıntılardan biri de esir kamplarına götürülmeleridir. Romanya, Galiçya, Sarıkamış ve Doğu Anadolu'da Ruslara esir düşen Türkler esir kamplarına götürülünceye kadar yolda büyük zahmet çekmişlerdir. Bu esirler daha ziyade Kazan ve Sibiry'a'nın muhtelif yerlerindeki kamplarda tutulmuşlardır. En çok esir Kafkas Cephesi'nde verilmiştir.

Cephelerden esir alınan Türk askerleri, en yakın cephe komutanlığında gerekli işlemleri yaptırdıktan sonra toplama merkezlerine nakledilmişti. Türk esirleri, Rusya'nın muhtelif yerlerindeki kamplara götürülmeden önce ilk esareti bu merkezlerde yaşamıştır. Ruslar; Erzurum, Tiflis ve Nargin Adası'nı cephelerden aldıkları esirler için toplama kampı olarak kullandılar. (Akkor, 2006,-129). İlk önce Erzurum'a getirildiler. Buradan Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi'ne ve daha sonra Kars Satılmış Gedik Karantina Merkezi'ne alındılar. Toplama kamplarından sonra ilk önce Tiflis'e götürüldüler. Tiflis'ten sonra bazı esirler Nargin Adası'na diğerleri ise Sibiry'a'ya doğru götürülürken Omsk, Tomsk, İrkustsk,* Uralsk, Samara, Kazan, Nijini Novgorod ve Harkov gibi şehirlerden geçmişlerdi. Bu şehirlere sevk edilen kabilelerde yer alan Rıfat Şeki şöyle anlatmaktadır:

"...Ebubekirgil'in Mehmet, hasta olan ağabeyi Muhittin'i de sırtında taşıyordu. Biraz sonra öldüğünü anladığımız ağabeyini yere bırakmasını istediyssek de o razı olmadı. Gecedan beri bekleyen Rum ve Ermeniler etrafımızı çevirmişti. Bir

*İrkustsk: Yörede ilk Rus yerleşiminin başladığı sıralarda, 1652'de Güney Sibiryana ana yolunu denetlemek için inşa edilen kışlık karargâh olarak kuruldu. 1661'de burada bir kale inşa edildikten sonra, Trans-Baykal bölgesinde ve Çin ile Moğolistan'a giden Rus ticaret yolu üzerindeki başlıca merkez durumuna geldi. 1686'da şehir statüsü aldı. 1898'de Trans Sibiryana Demiryolu'nun yöreye ulaşmasıyla daha fazla önem kazandı. Yörede karasal iklim hâkimdir. Nüfusun yüzde 60'ını Ruslar, yüzde 30 kadarını Buryatlar, geri kalanını Tatarlar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar oluşturur. Sibiryana'nın en önemli sanayi kentlerinden biridir. Demiryolu, uçak, gemi ve kara taşıtları için onarım tesisleri vardır. Öteki sanayiler mika işleme ve tüketim malları imalatıdır. Angara Nehri üzerindeki İrkustsk Hidroelektrik Santrali kentin içinde yer alır; santralin oluşturduğu baraj gölü Baykal Gölü'yle birleşmektedir. Nehir boyunca uzanan toprak setlerin ve ağaçlı caddelerde dizili eski ahşap evlerin güzel bir görünüm kazandırdığı kent, Doğu Sibiryana ile Rus Uzakdoğusu'nun yönetim ve kültür merkezlerindedir. Şehirde yer alan 26 öğretim ve araştırma enstitüsü arasında İrkustsk A. A. Jdanov Devlet Üniversitesi (1918) ile Bilimler Akademisi'nin Sibiryana şubesi de bulunur.

kısmı Mehmet'i döverken biri de sopasını sırtındaki ölüye vuruyordu. Böylece hem dirimize hem de ölüme vura vura trene bindirip Kars'a götürdüler.” (Gedikli, 2009-57,58).

Askeri esirlerin dışında birçok Türk vatandaşı da Rusya'da, esir bulunmaktaydı. Savaşın önce Karadeniz sahilleri ahalisinden ve başlıca Trabzon ve çevresinden olmak üzere binlerce kişi Novorossiysk, Odessa ve diğer Rus şehirlerinde çalışıyorlardı. Bunlar ticaret, pastacılık ve başka türlü işlerle meşgul olmakta idiler. Limandaki iskelelerde ağır iş yapanlar da çoktu. Bunlardan başka birçok Türk amesi de çeşitli Rus şehirlerinde çalışmakta idi. Ayrıca başta Batum ve Odessa olmak üzere Türkiye'den kaçan ve “İttihat ve Terakki” rejimine karşı duran bir kısım siyasi mülteci de Rusya'da bulunmakta idiler. Savaş çıkınca bunların büyük bir kısmı Moskova'nın güneyindeki Kaluga'daki kampa nakledildiler. (Aslan,2010-284).

Yine Rusya'da bulunan Türk esirlerden bir bölümünü de; Kars, Ardahan, Batum ve daha sonra Erzurum, Erzincan ve Van gibi Anadolu'da Rusların işgal ettikleri yerlerden götürdükleri çok sayıdaki sivil esirler oluşturmaktaydı. Bunlar genellikle Ruslarca şüpheli telakki edilen ve daha çok da Ermenilerin kışkırtma ve iftiralari sonucu Rus askerleri tarafından yakalanan, içlerinde oldukça yaşlı kişiler, çok küçük çocuklar ve kadınların da bulunduğu esirlerdi. (Aslan,2010-284).

Rusların eline düşen en önemli esirlerden biri de Said Nursî 'dir. Said Nursî Bedüzzam Doğu Cephesi'ndeyken cepheden cepheye koşan, korkusuz ve yöre halkı tarafından takdir edilen bir kişiydi. Ruslar ve onların maşası olan Ermeniler ile şiddetli kış şartları altında aylarca sürdürdüğü çatışmalar sırasında ayağı kırılınca Rusların eline esir düşmüştür. Bedüzzam önce Bitlis'e getirilmiş, oradan da Van'a götürülmüştür. Ruslar yol boyunca Bedüzzam'a sürekli olarak iltifatlarda bulunmuşlardır. Bunun sebebi ise Kürt aşiretlerinin Bedüzzam'a olan saygısını görmüşler ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak için kurdukları planları uygulayabilmek adına bu saygıdan istifade etmek istemişlerdir. Ayrılıkçı Kürt ağalarını kullanmayı düşünerek hemen harekete geçmişlerdir. Ve Bedüzzam'a Van'a giderken bir teklifte bulunmuşlardır. O'nu Rus esaretinden kurtarabileceklerini fakat kendisinin de onların tarafında hareket etmesini istemişlerdir. Fakat Said Nursî Bedüzzam Türk

milleti aleyhine hareket etmeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Ruslar Bedüzzamı Sibiry'a esaret hayatına göndermeye karar vermişlerdir. Ve Bedüzzam Sibiry'a doğru giderken Nahcivan'da konakladığı sırada şahit olduğu anısını şive yöresiyle şöyle anlatmıştır:

“... Biz mescide otururduk. Bu vakt dediler ki; 15-16nefer Türkiyeli esiri, Yerevan yolu ile Culfa'ya getiribler; birazdan mescide gelecekler. Mescide gelende gördük ki, başlarında ağ (ak) sargı ve fes var. Aralarında biri daha vardı. Adı Seid nürsi idi. Bizim adamlar ona 'Fehrüdövrän Bedüzzaman' deyirdiler. O geldikten sonra halk mescide toplaşmağa başladı. Orda, halka Kur'an hekiketlerini anlattı. Hetta bir defe, sehv etmiremse “er-Rahman” suresinin ilk ayetlerini tefsir ederek dinimizin ne keder (kadar) metiğe (mantığa) uygun olduğunu ispat etdi.” (Çetinkaya,2011-48).

Rusya'nın elinde bulunan Türk esirleri üç farklı şekilde iskân ettirilmişti: Geçici iskân, esir kamplarında iskân ve dom sistemiyle iskân.

Kuzey Rusya vilayetlerine gönderilen esirler, iskân edilecekleri birimlere ulaşmadan evvel Moskova'daki geçici kamplarda tutulmuştu. Buna mukabil geçici kampların bulunmadığı yerlerde de şehir hapisaneleri bu amaçla kullanılmıştı. Geçici iskân yöntemlerinden biri de otele yerleştirmektir.

Esir kampları, esirlerin esaret hayatlarını yaşadıkları temel birimler olmuştu. Esirlerin iskân edildiği bu kışlalara genel olarak “Voyenini Goroduk” yani askeri şehircik deniyordu. Sivil yerleşim birimlerinden uzakta olan bu şehircikler, 1000–15000 esir barındırabiliyordu. Rusya bu esirleri barındırmakta oldukça zorlanmış hapisaneler, fabrikalar vs. yerler esirlerin kalabilmesi için barınak haline dönüştürülmüştür. Ancak bu da yeterli olmamış ve esirler dom denilen ev sistemiyle iskân ettirilmişlerdir. Bu evler kira sistemiyle işletilmekteydi. Esir subaylara verilen maaştan kira ücreti kesiliyordu. (Akkor, 2006-125,126).

2.5.Esirlerin Cepheden Toplama Kamplarına Kadar Geçen Zaman Zarfındaki Durumları:

2.5.1.Esir Düşme ve Sorgulama:

Milletlerin siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel organizasyonu olan devletlerin çıkarları bir başka devletle çatıştığı anlarda tarihte en çok başvurulan çözüm yollarından biri güç kullanmadır. Bu amaçla savaş meydanlarında karşı karşıya gelen ordular, içinden çıktıkları kitleleri, millet yapan duygular ve inançlar için savaşmışlardır.

Düşmanlı iki rakip ordu arasında olduğu gibi askerler için de söz konusudur. Fakat aslında hiçbir askerin rakip ordudaki askerler ile şahsi bir meselesi olmadığı bilinmektedir.

Askerler milli şuur adı altında hareket etmekteydiler. Kendilerini de savaşırken korumak zorundaydılar. Çünkü kendisine düşman tarafından zarar gelecek olduğu zaman menfi bir gelişme olacak bu da hem birliğini hem de vatanını olumsuz yönde etkileyecektir.

Esaret felaketine uğramış bir asker için en zor durum esir düştüğünde başlar. Çünkü muharebenin sıcaklığı henüz geçmemiştir. Esir alan birlik veya kişinin ruh durumu düşmanlıkla sağduyu arasındaki çizgidedir. Öfkeler tam olarak yatışmamış, kinler sükûta ermemiştir. Belki birkaç dakika önce süngü süngüye birbirlerini öldürmeye çalışan iki taraf arasında şimdi tanımlanması çok zor bir durum vardır. (Kutlu, 1997-18). Aslında savaş mağlup ya da galip tarafların askerleri ve halkları için büyük bir travmadır:

"...Burada Türkçe konuşan bir Rus askeri benim ayağımdaki çizmeyi görmüş yanıma geldi, 'Çizmeyi çıkar' dedi. 'Niçin' dedim. 'Bu çizmeyi ben yaptım, kardeşimin ayağında idi. kardeşim vurulmuştu, öldü. Onu gömmüştük. Sen bu çizmeyi ölünün ayağından çıkarmışsın, ver çizmeyi diyorum sana' dedi. Vermedim gitti. Aradan iki dakika bile geçmeden birkaç askerle tekrar geldiler yine, 'çıkart çizmeyi' dediler. Baktım iş kötüye varacak, çizmeyi çıkarıp attım. Şimdi yalınayak

kalmıştım. Rus neferi çizmeyi ayağımdan çıkartmıştı. Arabalar yürüdü, ben de arabadayım ama yalınayak halim beni düşündürüyordu. Fakat o, Rus neferinin iddiası gerçeğe yakındı, çünkü aslında bu çizmenin birkaç defa el değiştirmek suretiyle savaştığımız tepelerde ölen ve toprağa gömülen bir Rus ölüsünün ayağından çıkarılmış olduğu söylenmişti.” (Ataman, 1990-99,100).

Esir düşen bir subay o an ki duygularını şöyle ifade etmektedir:

“... Çok acı ve son derece ıstırap verici bu kötü durum belki iki, üç dakika içinde olup bitmişti. Ne olduğunu bile anlayamamıştık. ne hazin, ne acıklı ve ne kadar kan kusturucu bir tabloydu o... Esaret, esaret... Esir düşmüştüm artık; Allah’ım, ya rabbim acı bizlere... Şimdi bir esirdim ve hürriyetim bitmişti. Ağlamak, yine ağlamak geliyordu içimden ama ne fayda? Sanki ne vardı, kurşunlayıp öldürselerdi, her şey bütün macera biterdi. Kendi kendime kızıyordum, içim kan ağlıyordu. Niçin elimde henüz fırsat varken beynime bir kurşun sıkmamıştım? Bütün bunları düşünürken ayakta duracak takatım kalmamıştı, sendeliyordum. Bütün sinirlerim çözülmüş, düşecektim.”(Ataman, 1990-96).

Kafkasya Cephesi’nde Mülazım Ahmet Bey ise esir düştüğü anı şöyle anlatmaktadır:

“...Yanıma gelen Ruslardan birisi “ihtimal ki Ermeni idi” göğsüme şiddetli bir yumruk indirdi. Şimdi ceplerim ve koynum aranıyordu. Saatimi, kırk kuruş kadar bozuk paramı, sargı paketlerimi, çantamı ve çoraplarımı aldılar. Ve içeriye sevk ettiler. Burada şehit yiğınlarının yanında bulunuyorduk. yürekleri sızlatan, inanılmaz bir manzara.. Bir süre sonra ise esirlerin kafilesine katıldık.” (Erbuğ, 2007-42).

Türklerin esir düşmesinde etkili olan Rus askerleriyle aralarındaki farklar da yadsınamaz. Ordularının ve kışa hazırlıklı imkânlarla sahip olmaları onlar için bir avantaja dönüşmüştür. Hem soğuk, hem de Rusların sayıca fazla olmaları karşısında daha fazla direnemeyip teslim olan askerlerimiz de bulunmaktadır.

Esir düşen Nuri Çardaklı durumlarını şu şekilde anlatmaktadır:

“...Rus askerleri iyi donanımlı idiler. Ayaklarında keçe çizmeler vardı. Sırtlarında kalın, kışlık giysiler... Bizim ayaklarımızda ise, altı delinmiş çarıklar. Sırtımızda, Çanakkale’de dağıtılmış giysiler... Rusların çizmelerini ve işimize yarayacak eşyalarını adlık. Onları, ordu karargâhının bulunduğu yere gönderdik. Orada, çok az insan kalmıştı. Az sonra, olay yerine taze Rus birlikleri geldi yeniden çatışmaya başladık. Sayıca çok üstün idiler. Vurulmakla azalmıyorlardı. Devamlı arkadan takviye geliyordu. Biz ize, bitmek üzereydik. Çoğumuz vurulduk. Kalanlarımız kurşun yarasından olmasa bile donarak ölebilirdik. Öyle bir ayaz vardı ki nefeslerimiz donuyordu. Kara bulanmış giysilerimiz buz kesmişti şehitlerimiz vuruldukları şekilde donup kalmışlardı. Kimi ayakta kimi yan gelmiş vaziyette... Baktık, çare yok; süngülere beyaz bez bağladık ve teslim olduk.” (Tekin,2007-24).

Rusların eline geçtikten sonra Türk esirler ilk olarak karargâhlara götürülerek sorgulanmaya başladılar. Burada esirlerin üsera kaydı ve sağlık kontrolleri yapılırdı. Esirler, Osmanlıca bilen Rus subayı tarafından sorgulanarak adları, lakapları, sınıfları, meslek ve ihtisasları üsera defterine kaydedilirdi. Sağlıklı olanlar ayrılarak Erzurum’a sevk edilirdi. Uluslar arası sözleşmelere göre sorgulamada sadece adını ve rütbesini söylemek zorundaydılar. Ancak sorgulama esnasında birlikleri ve orduları ile ilgili bilgi vermeleri için zorlanmışlardı. Hatta bu konuda düşmana bilgi vermek istemeyenlere karşı güç kullanılmıştı.

Esirlerin henüz sevki gerçekleşmeden bile hayati tehlikeleri vardı. Burada Binbaşı İbrahim Bey’in söyledikleri önemlidir:

“...Biz haşmetli Rus Çarının ve Rus ordusunun askerlik şerefine güvenerek teslim olmuş Türk esirleriyiz. Nitekim haşmetpenah Padişah efendimizin ve Türk ordusunun askerlik şerefine güvenerek teslim olmuş bulunan Rus askerleri de vardır. Ve onların hayatları müemmeldir. Amma biraz önce üç beş Rus subayı bizi kurşuna dizmeye götürüyorlardı, ellerinden zor kurtulduk.” (Göze,1991-37).

Yine esir düşen bir Sarıkamış kahramanı Rıfat Şeki de yaşadığı hayati tehlikeyi şu şekilde anlatmaktadır:

“...Ruslar, Zakim ve Göreşken köylerinden topladıkları yediden yetmişe kadar sivil halkı, kurşuna dizmek üzere kolordu çeşmesinin bulunduğu boğaza doğru götürüyorlardı. İçlerinde ben de vardım. Yolda, karşımızdan seyisi ile gelmekte olan atlı bir Rus zabıtine rastladık. 197 kişilik masumlar kafilesini çeviren Rus askerinin başında bulunanla aralarında şöyle bir konuşma geçti:

-Bunları nereye götürüyorsunuz?

-Kurşuna dizmeye!

-Biraz bekleyin burada.

Zabit atını mahmuzlayarak yanımızdan ayrıldı. Üç saat kadar bir zaman ecel teri dökerek bekledik. Nihayet haber geldi. “Geri dönün” deniyordu. Sonradan adının Aydemir olduğunu öğrendiğimiz Türk asıllı bu zabit, hayatımızı kurtarmıştı.” (Gedikli, 2009-57).

Türk esirlerinin toplama kamplarına ulaşana kadar geçen sürede yaşadıkları diğer bir sorun da Rus ordusundaki Ermeni unsurları olmuştu. Rus yüzbaşısı Cologriof’un raporuna göre Türk esirlerinin durumu, halkının çoğu Ermeni olan ya da olmayan yere göre değişmekteydi. Ermenilerin Türk askerlerini işkenceyle öldürdükleri belirtilmekteydi. Kuzey ve Güney Kafkasya’da bulunan Türk esirlerini teftişle görevlendirilen Danimarka Kızılhaç üyesi Castenskiold ile Dr. Lorsey’den oluşan heyetin tespitine göre Gümrü’de Karanof kışlasında bulunan 1800 esirin durumu çok kötüydü. Kars ve Gümrü’de Türk esirlerinin Ermeniler tarafından öldürüldüğünün duyulmasıyla bulunan esirlerin Ermenilere karşı korkuları daha da artmıştı. (Akkor, 2006-127).

Savaş alanında hayati tehlikeyi atlatan Türk esirler bu sefer de Ruslar tarafından özel eşyalarının yağmalanmasıyla darbe yemişlerdi. Bu durumu kendisi de esir olan 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif Bey anlatmaktadır:

“...Sarıkamış’ta General Prjewalski komutası altında Plaston efradı ve 1. Kafkas Kolordusu askerleri esir ümera ve zabitanın kendi şahsi malı olan atlarını,

eğer takımlarını ve terkide merbut kaput, pelerin, çamaşır gibi eşyayı zatiyelerini kamilen gasbetti. Zabitan çıplak, çamaşırsız kaldı. Yollarda azim sefaletler çekti. Bu gasb olayı 2000 liralık kadardır. Yine 22 Kamun-ı evvel 330 günü akşamı Sarıkamış'ta esir olan 9. Kolordu Heyet-i Zabitanı geceyi geçirdiği kışlada, evvelce General Bergman'ın kumanda ettiği 1. Kafkas Kolordusu idare heyetinden yüksek rütbeli bir idare zabiti, esir zabitlerden altın paralarını aldı. Mukabilinde ne Rus evrak-ı nakdiyesi ne de bir makbuz hiçbir şey vermedi.” (Kutlu,1997-26).

Ruslar Türklerin paralarını almakla yetinmemiş aynı zamanda kıymetli eşyalarını, elbiselerini ve çizmelerine varana kadar neleri varsa almışlardır. Bu konuyla ilgili Faik Tonguç anısını dile getirmektedir:

“...İlk karşılaştığım düşman neferi çok genç, güler yüzlü, basık burunlu, sarışın, küçük mavi gözlü tam bir Rus tipi bir neferdi. Bu neferin tavrı bana güven vermişti. Subaylarını sordum. Bir şeyler söylüyor, işaretler yapıyordu ama ben anlamıyordum. Bu sırada uzun boylu, koyu esmer, iriyarı bir Ermeni yetiştirdi Türkçe olarak sövüp saydı, hisimla süngülü tüfeğini kaldırdı, göğsüme saplayarak durumda üstüme saldırdı. Yanımda bulunan küçük Rus neferi, yaşadığım sürece asla unutmayacağım ‘Ofitseraa’ diye bağıırıp çevik bir hareket yaparak Ermeni'nin üstüne atıldı, tüfeğin namlusuna yapıştı. Bu hareketin anlamı ‘Sen ne yapıyorsun, bu bir subaydır’ demektir. Subay olduğumu anlayan, ilk anda beni koruyan bu genç neferin engel olmaya çalışmasına rağmen, soldan gelen Ruslar leş kargaları gibi etrafımı sardılar, boynumdaki dürbünümü, palaskamı, tabancamı, ayağımdan çizmelerimi sert hareketlerle çekip aldılar. Ceplerimi karıştırdılar, çizmeyi alırlarken bir hayli hakarete uğradım; önceki muharebelerde elime geçen kazak çizmesini tanımışlardı. Bıraktıkları eski delik postalı giydim. Karıştırıldıktan sonra yere atılan not defterimi, cüzdanımı, öteki belgelerimi topladım. Birkaç tane olan kağıt paralarını görmemişlerdi.” (Tonguç, 1999-169).

Mülazım Ahmet Hilmi'nin sorgusunda;

“...Şimdi sorgulanıyorduk. Tabiidir ki, sordukları sualleri hakikatleri gizleyerek gerçeğe ilgisi olmayan olumsuz cevaplarla cevaplandırdık. Ruslar, yeni yaralanmış olan yüzbaşımıza bir bardak çayın yanında iki adet bisküvi vermek

insanlığını gösterdiler. Ayrıca eğer yanımızda altın paramız varsa, bunun emniyeti için kendilerine teslim etmemizi, aksi halde meydana gelecek herhangi bir zarar halinde sorumlulukları olamayacağını bildirdiler. Bunun üzerine ben her ihtimale karşı cebimde bulunan dört altın paradan üçünü teslim ettim, birini kendimde tuttum. Bunu takiben nöbetçilerin nezareti altında bir binaya sevk edildim.” (Erbuğ,2007-43).

Türkler Ruslar tarafından kimi zaman sözlü hakaretlere ve tehditlere de maruz kalmışlardır. 1916 Temmuz’unda Erzincan civarında Bundola Ovası’ndaki muharebelerde esir düşen Faik Tonguç sorgusunu şöyle anlatmaktadır:

“...Yüzlerce çadırdan ibaret olan bu ağaçlık yerde kolordunun ihtiyat tümeni bulunuyormuş. İstanbul’un sütçü Bulgarına benzeyen kır sakallı zayıf bir adam, haşin bir tavırla ve güzel bir Türkçe ile hitap ederek, hangi alaydan olduğumu öğrendikten sonra (Ha! demek eski dostlardansın) dedikten sonra, tam bir Türk şivesiyle (Evvelki gece Sipikör gediğinde muharebe eden siz miydiniz?) bilmiyorum.(İstanbul’dan hangi alaylar geldi) bilmiyorum. (Alayınızın mevcudu ne kadar kaldı) bilmiyorum, ben bir bölük subayıyım, sorduklarınızı büyük kumandanlar bilir, diyerek adamın karşısında put gibi duruyordum. Biraz sonra zorla da şerle de söylersin diyerek huzurundan kovuldum.” (Kutlu, 1999-30).

Mehmet Arif Ölçen’in sorgusunda ise;

“...Uzakta, karların içinden bir duman yükseliyordu. Her halde bir sığınak, bir zeminlik ya da bir odaydı orası. Dumanın çıktığı yöne doğru ilerledik. Erler, kara gömülü, kapısında çadırbezi gerili olan zeminliğin önünde durup içeri girmemi işaret ettiler. Başımı içeri uzattığım zaman, biri genç ve ötekisi kırk beş yaşlarında iki Rus subayı beni gördü.

‘Pajalusta’ (lütfen) dediler. İçeri girmemi istiyorlardı. İçeri girdim. Birbirimize bakıyorduk. Gösterdikleri yere oturdum. Ne onlar benim söylediğimi anlıyordu, ne de ben onlarınkini. Kazanlı bir er çağırdılar. Kazanlı Rus eri çevirmenlik yapacaktı.

-Kakoi çini diye sordu yaşlı subay? (Rütben nedir?)

-Paraccik (Teğmen)

-Yaşın kaç?

-Yirmi üç.

-Esir olmaktan mutlu musun?

-Hayır dedim. Nasıl mutlu olabilirim. Sabah bir bölüğün komutanıydım. Şimdi tutsağım.

-İnsanın yaşamı kurtulur da sevinmez mi? Yirmi üç yaşında, yaşamının tadını çıkarmak istemez misin? Elimizden gelse şimdi esir olmayı yeğlerdik biz.

Bunları söyledikten sonra Kazanlı çevirmen ere döndü:

-Sor dedi, karşıımızdaki asker Türk mü, Kürt mü?

O zaman Kürt'lerden çok korktuklarını anladım. Esir aldıkları Rusları hemen öldürüyorlarmış çünkü. Bu iki Rus subayının Türklere tutsak düşmeyi istediklerini anlamıştım.

-Karşınızda duran asker Türk'tür dedim." (Ölçen, 2006-26).

Ruslar aynı zamanda esir kabilelerinde Kürt ve Bulgar arıyorlardı. Çünkü onlar Bulgarların kendilerine silah çekmesini ve Kürtlerin de Rus cesetlerine hakaretlerini affedememişlerdi. Bulgarlıkla suçlanan Mülazım Ahmet'in başından geçen olay şöyle ifade edilmektedir:

"...Daha beş on cümle konuşmamışlardı ki Ruslar esirleri firının önüne davet ettiler. Sraya dizilen Türk esirlerini sapsarı bıyıklı, mavi çipil gözlü bir Rus subayı tepeden tırnağa süzüyordu. Her esirin önünde bir an durup bakan Rus subayı Mülazım Ahmet'in önünde bir an durduktan sonra 'Bu Bulgar, alın götürün'.. dedi. İki Rus askeri kollarına girerek Mülazım Ahmet'i sürüklemeye başladılar.'biliyorum

biraz ileriye götürüp ağızıma kurşun dolduracaklar. fakat ben Bulgar değilim ki amma nasıl anlatırsın derdi.. Off... Öyle uykum var ki. Ne kadar yorgunum. Ağızıma kurşun doldursalar bile bu, bir anlık acı. Ondan sonra ebedi uyku. Bitsin artık bu çile. Bırak canım ne olursa olsun boşver'..

Mülazım Ahmet bunları düşünürken daha doğrusu artık hiçbir şey düşünmemeye çalışırken Binbaşı İbrahim Bey'in gür sesi çınladı:

-Soyun Ahmet soyun!

Büyük kumandan... Kumandasındakileri evladı gibi koruyan, sahip çıkan büyük seciye. Yetiştirip cepheye yolladığı gencin gözü önündeki dramına nihayet müdahale edebilecek çareyi bulmuştu. Binbaşı İbrahim Bey daha önce de İhtiyat Zabıt Talimgahı'nda, bir zabıt namzedi iken de Sivaslı Ahmet'i ölümden kurtarmıştı. Bu haykırış birden Mülazım Ahmet'in içindeki yaşama içgüdüsunü uyandırdı. Yorgunluk ve Bitkinlik tortusunu yok etti. Binbaşının ne demek istediğini anlamıştı. Artık kendi halinde gitti için Rus neferleri kollarını serbest bırakmışlardı. Niye bırakmasınlar. Kurbanları kuzu kuzu gidiyordu. Amma birden şaşırıldılar. Mülazım Ahmet yani kurbanları soyunmaya başlamıştı. Önce kaputunu çıkardı. Bu soğuk havada kaput niçin çıkarılsın? Arkasından pantolonu indirdi. Delirmiş miydi bu esir? Ölüme, kurşuna giderken tozutanlar az mıydı? Fakat bu genç esir birden canlanıp soyunurken öte yandan da Fransızca, yarı Rusça haykırıyordu:

Ben Bulgar değilim, işte isbatı.

Çipil gözlü Rus subayı müdahale etti. Alay doktoru çağırıldı. İriyarı, alay doktoru, Mülazım Ahmet'i muayene etti ve neticeyi söyledi:

- Bu Bulgar değil, bu Türk, çünkü sünnetli, Bulgarlarda böyle bir şey olmaz." (Göze, 1991-33,34).

Sorgu sırasında karşılaşılan en büyük zorluk, lisan meselesiydi. Ruslar bu durumu çözebilmek için Türk ve Kazan kökenli askerlerden yararlanmışlardır. Bununla ilgili yaşadığı zorluğu Mülazım Ahmet Hilmi şöyle anlatmaktadır:

“...Sarıkamış İstasyonu’na doğru ilerledik. Orada esirlerin kafilesi, içlerinde ben de olduğum halde bir savaş hattı meydana getirdik. Artık bir çatı altına sevk edileceğimizi tahmin ediyordum. Kendimi subay olarak tanıtmaya ihtiyacı ve mecburiyeti vardı. Ancak dillerini konuşamadığım için maksat ve meramımı anlatmak için ellerimi mütemediyen omuzlarıma vuruyordum. Bir yandan da mütemediyen “Officer” (Subay) kelimesini tekrarlıyordum. En nihayet anladılar ve beni ayırdılar.” (Erbuğ, 2007-43).

2.5.2.Salgın hastalıklar:

Osmanlı Devleti 1915 yılında en çok İstanbul ve çevresi ile 3. Ordu’nun bulunduğu bölgedeki salgın hastalıklarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Ancak en çok İstanbul çevresindeki hastalıkları önlemek için uğraşmıştır. Çünkü Anadolu’nun diğer bölgelerine ulaşmak bir hayli zor olmuştur.

Sarıkamış Muharebeleri öncesinde hastanelere hasta girişi önemli ölçüde artmıştır. 5 Ekim 1914’te hastanelere giriş 560, vefat 29, hasta mevcudu 6929’a yükselmiştir. Erzurum’da lekeli tifo ve hummayı racia salgınları artarak bir felaket halini almıştır. Doktor, hemşire ve sağlık memurlarının da hastalanması üzerine Erzurum’daki beş bin hastaya bakacak 29 doktor kalmıştır. Ortalama olarak 250 hastaya bir doktor düşmüştür. (Atase, 2011-15)

1914 yılında ordu taarruza başlamış; ancak kış şartları, ordunun iyi giyinmemiş, beslenmemiş ve de uzun yürüyüşlere maruz kalması orduyu bitirmiş ve bu yüzden orduda lekeli tifo ve humma hastalıkları baş göstermiştir. Zaten lekeli tifo ve humma hastalığı en çok Doğu Cephesi’nde görülmüştür. Ayrıca tifüs hastalığının da orduda yayılmasından sonra hastalık Erzurum ve Erzincan halkına da bulaşmıştır. Bu hastalıkların yanı sıra dizanteri, çiçek, tetanos, kolera, kızamık, yılanlık, sıtma, kuşpalazı, veba, cilt hastalıkları, göz hastalıkları, Asya kolerası, frengi gibi hastalıklar da görülmüştür.

Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi savaşın başladığı 1914 yılında bir talimatname yayınlamıştır. Talimatname’de lekeli humma hastalığından korunmak için şunları önermiştir:

“...Lekeli humma hastalığı askerlerde çok olduğundan askerlerin dönüşünde evinize gelen askerleri hanenin dışarısında, bahçesinde soyarak elbise ve çamaşırını kaynatırmalı, vücutlarını sıcak su ve sabunla iyice yıkamalı, bitlerini telef ettikten sonra temiz çamaşır giydirerek içeriye almalıdır. Bilinmelidir ki asker dönüşlerinde her zaman lekeli humma salgını olmakta, bir askerın bir haneye girmesi yüzünden 7-8 kişi olan bir hane ahalisi çoluk çocuk bu hastalığa tutularak birkaç ay sonra bu hanede kimse kalmamaktadır.” (Balcı,2009-156).

Nezaretin bu konuda yayınladığı genelgeler devletin içine düştüğü aciz durumu göstermektedir:

“... Seferberliğin ilanı ile birlikte askerler vasıtasıyla lekeli humma denilen ‘ordu humması’ halkın arasında yayılarak çoklukla ölümlere yol açmaktadır. Doktorların büyük bir kısmının askere alınması sebebiyle hastalığa karşı kafi derecede önlem alınmamaktadır. Hastalık asker ve sivil içi en büyük felakettir. Bu hastalığın mikrobu bitlerle bulaşır. Bitlenmemek için en iyi çare saç ve sakalı kısa kesmek, vücutta başka kıl bırakmamak ve daima çamaşırlarda bit aramak ve sık yıkanmaktır. Başta bit bulunur ve temizlemeğe vakit bulunmazsa, başa gazyağı ve neft yağı ile ıslatılmış bir takke geçirmeli, bir saat taşıdıktan sonra yıkanmalı, vücutta bit yuvası olmuş mahallere de gaz ve neft yağı sürmelidir.” (Balcı, 2009-152).

Seferberliğin ilanından sonra Erzurum’a çok sayıda asker sevk edilmiştir. Askerler yolda hiçbir yerde temizlenemediğinden bit salgını başlamış, birliklerine ulaştıkları zaman da bittten temizlenme olanağına sahip olamamışlardır. Askerler köylerde kalarak halkla iç içe bulunmuş ve de bölgedeki şartların olumsuzluğu nedeniyle bit yoluyla bulaşan lekeli tifo yayılmıştır.

Savaşın ve coğrafi durumun yarattığı olumsuz koşulların yanı sıra bir de yaşanan yokluk ve beslenme yetersizliği de hastalıkların yayılmasına neden

olmuştur. Askerin savaş sırasında yeterince kalori alamamasıyla askerler günden güne zayıflamıştır ve bu yüzden sürekli olarak hastalanmışlardır. Vitamin eksikliği nedeniyle askerler büyük bir sıkıntı çekmiş ve bu yüzden çevrede buldukları her türlü bitkiyi yemişlerdir.

Faik Tonguç bu konuyla ilgili anısını şöyle anlatmaktadır:

“...Bugünlerin en önemli meselesi, karşımızdaki düşmandan çok, iase işi olmaya başladı. Yolların çamur deryası haline gelmesi, taşıtların azlığı yüzünden bölükler ciddi bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu; yüz elli dirheme (480 g) inmiş olan asker tayını bile verilmez oldu. Subaylara verilen de kuru peksimet, ara sıra gelen bir parçacık etten ibaretti. Bu böyle devam edebilse yine memnun olacaktık, zaman oluyordu ki bunu da bulamıyorduk. Askerin hali pek feci olmaya başladı. Bir gün ihtiyatta bulunduğumuz köyden, ileri hattı teslim almaya giderken, askerin arasında bilinen pancar, yemlik, kuzukulağı gibi otları yemek için her biri bir yana dağılıverdiler. Dağılan askeri toplayıp mevziye götürmek için bir hayli zahmet çektim. Gerçekten ot yemek mecburiyetindeydik. Açlık hiçbir şeye benzemiyordu. Açlık sağlam yapılı bu köylü çocuklarını zayıf, cılız bir hale getiriyordu; dayanma güçleri düşüyor, yürürken şurada burada yığılıp kalıyorlardı. Biz takım subaylarının durumu da askerlerden pek farklı değildi.” (Tonguç,1999-47).

Doğu Cephesi’nde zayıf düşen askerlerin gücünün yerine gelmesi için kuvvet ilacı olarak alkollü pekmez gönderilmiştir. Fakat bunu içmesi zor olduğundan bu yöntem işe yaramamıştır.

Sarıkamış’taki hastalık felaketlerin belki de en önemlisi bit olayıdır. Sarıkamış hareketine katılan askerler arasında söylenile gelen “Bizi Ruslar değil, bitler yendi.”(Balcı, 2007-261). Sözü gerçekle birlikte alaycı bir şekilde ifade edilmiştir.

Gariptir, Anadolu insanının gönlüyle bildiği bu hakikat çok zaman ilim adamlarının nazarından gizli kalmıştır. Bilhassa Alman doktorların tifüs mikrobusunun havadan geçtiğine olan yanlış inançları hastalığın önlenmesini geciktirmiştir. Doğu

Cephesi'ndeki incelemelerden sonra hastalığın kesin olarak bitlerle bulaştığının öğrenilmesi üzerine Türk doktorların geliştirdikleri fırınlama usulü sayesinde askerler itten ve tifüsten arındırılabilmiştir. (Balcı, 2007-261).

Sarıkamış yenilgisinden sonra salgın hastalıklar memlekette korkunç bir şekil almıştır. Dr. M. Derviş Bey, 28 Ocak 1915 tarihine ait anılarında köydeki bütün ahırların hastalarla ve samanlıkların da ölümlerle dolu olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“...Bizim Samikale samanlıklarından bir hayli ölü topladık. Bu amaçla ara sıra geziyor ve temizlik yaptırıyordum. Bir gün yine bir samanlığa uğradım. Burada rast geldiğim manzara beni dehşet içinde bıraktı. İki üç asker; karavanalarını bir ölünün dizleri üzerine koymuşlar, karşı karşıya geçmiş öylece yemeklerini yiyorlardı. Beni görünce hiç aldırmadılar, yemelerine devam ettiler. Ben de görmezlikten gelerek dışarı çıktım. Biraz sonra cenazeyi kaldırttım. Askerlerimiz artık kanıksamışlardı. Ölüden, ölümden kesinlikle ürkmüyorlardı. Ne yapsınlar! Zavallılar o kadar bitlenmişlerdi ki kırmakla kaynatmakla başa çıkamıyorlar, bu nedenle rahat yüzü görmüyorlardı. O kadar ki doğrudan doğruya bitlerin saldırısına uğrayıp ölenler de vardı. Kısacası bitsiz yer kalmamıştı. O da ancak ölümlerdi. Çünkü insan ölüp de cesedi soğuyunca bitler derhal kaçıyordu.” (Atase,2011-15)

Faik Tonguç Erzurum'da iken bu felaketle ilgili yaşadığı anısını şöyle dile getirmiştir:

“...İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ilk defa olarak pantolon ve ceketimi çıkartarak yattım. Hastalığım zamanında bile elbisemi çıkartmak kısmet olmamıştı. Üç aydır çamaşır bile değiştirmemişim. Birkaç defa çamaşırımı suda ıslatarak kar üstünde bırakmıştım. Bundan maksat, elbiselerimde pek bol bulunan zararlı haşaratın donmasını temin etmek ve geçici de olsa bunlardan kurtulmaktı. Fakat bu usulle bitler donup ölüyor, yumurtalar yine canlı kalıyordu. Dikiş yerlerindeki bu yumurtacıklar vücudun sıcaklığı ile canlanmaya başlayınca, büyükleri arıtacak derecede şiddetle küçük küçük hortumlar faaliyete geçiyor, canımızı yakıyorlardı. Bit belasından kendilerini yüksek rütbeli subaylar bile kurtaramıyorlardı.” (Tonguç,1999-58).

Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış askerlerin bitlere karşı verdikleri mücadele dünya edebiyatında da yerini bulmuştur. Yunanlı yazar Stratis Mirivilis'in savaş karşıtı edebiyatın başyapıtlarından biri sayılan *Mezarda Hayat* kitabında da yer yer bu mücadele şu şekilde tasvir edilmektedir:

"...Çoğumuz bir yandan vakit, öte yandan da bit öldürmekteyiz. Bu sonuncusu olağanüstü önemde bir uğraş. Bitler, üçer dörder palaskanın üstüne konur, bir tırnak vuruşuyla ezilir usturupluca. Bunu yaparken dudaklar kinle büzülür. Bizi gün gün yiyip bitireni, canımıza okuyanı, can sıkıntımızı eziyormuşuz gibi bir şey işte. Bitler çoğaldıkça da bitlenmek işi bir illet oluyor. Önce işe ceketten başlanır, fora edilir ceketler, sıra gömleklere gelir, en sonunda donlar da fora edilir. Bitlenme faslı saatlerce sürüp gider, tırnaklar kıpkırmızı olur kandan, gözler kırmızı, bakışlar yorgun..." (Sönmez ve Yıldız,2008-197).

Bitten arınmak için giysilerin kaynatılması gerekmektedir; ancak Türk askerinin yedek giysisi yoktur:

"...Saç ve sakalımız abur cubur bir şey oldu. Kehle meselesi ise daha mühim. Beher gün iki defa kehlelendiğim halde günde la-akl yirmi yirmi beş kehle bulunuyor. Kehleler ise bizim bildiğimizden başka bir renkte, kan gibi kıpkırmızı. Harbe girdiğimiz günlerden beri abdest namazdan sarf-ı nazar el yüz yıkayamadığımız gibi taharetlenme de yok. Bugün çamaşır değiştiriyorsam sabahı yine eski tas eski hamam. Bunda ne yapabiliyoruz. Diğer efrâd tabyadan esna-yı hareketlerinde çantasında mevcut kaç kat çamaşırı var ise hepsini giyinmiş, murur-ı zamanla veya kir ile çamaşırlar hep çürümüş. Biçare adamlar ne yapacaklarını şaşırılmışlar. Ya Rabbi, ya Rabbi, iki iyilikten birini ihsan et de zavallı milleti kurtar." (Sönmez ve Yıldız, 2008-68).

Askerler bitle mücadele için kendilerine bir yöntem bulmuşlardı. Askerler elbiselerini üst üste yığarak üzerini toprakla örtüyorlardı. Toprağa tüfeği temizlemek için kullanılan çubukla birkaç delik açıp bekliyorlardı. Toprağın altında havasız kalan bitler bir süre sonra deliklerden çıkıyorlardı. Bu sayede askerler bir iki gün de olsa bitlerden kurtuluyorlardı. Yedek Subay Faik Tonguç anısında bitle olan mücadele yönteminden şöyle bahsetmektedir:

“... Her tarafımızı sarmış olan haşarat, dayanılmaz bir hal alıyor; ayıklamakla bitmiyordu. Dolaklarımın içinde taşıdığım kaşığın sapını ateşte kızdırarak elbiselerin dikiş yerlerine sıvaşmış olan bit yumurtalarını yok etmeye çalışıyordum.” (Tonguç, 1999-48).

Türkler esaret yoluculuğuna başladıkları dönemde de bit faciasıyla baş etmek zorunda kalmıştır. Ziya Yergök şöyle anlatmaktadır:

“...Yolculuğumuzun birinci ya da ikinci günü idi ki aramızda gizli kaşınmalar ve bitlenmeler açığa çıkmaya başlamıştı. Artık gece ve gündüz bitlerle uğraşılıyor, adeta onlarla muharebe ediyorduk. Nihayet arkadaşlar “Böyle olmaz. Haydi utanmayı kaldırın, hepimizi birden adam akıllı bitlenelim de kimse bitsiz kalmasın. Belki mücadele hep birlikte yapılırsa işimiz daha kolay olur, sonunda rahat ederiz.” dediler.

Kaput, pelerin, don, gömlek ve fanila ne varsa hepsindeki bitleri çıtır çıtır kırdık, yeniden giyindik. Allah bilir aradan ya yarım saat, ya da bir saat geçmişti ki tekrar bitlerin hücumuna uğradık. Oramız buramız kaşınmaya başladı. Bu mücadele defalarca tekrar edildi. Sabahlara kadar hem ayrı ayrı, hem de birlikte bit kırmaya devam ettik. Halk arasında kullanılan “Bitten boğulmuş.” sözüne hak verdim. Öyle sanıyorum ki, hasta olan adam gerçekten bitten boğulabilir. Çünkü hastanın bunları temizlemeye gücü yetmez, mahvolup gider.” (Önal, 2006-136).

Yine Ziya Yergök bu konuyla ilgili bir anısını şu şekilde dile getirmektedir:

“...Benim perişan ve yarı çıplak halimi gören nöbetçi gardiyan bana acımış olmalı ki kapıyı açarak üzeri boyanmamış bir Kırgız kürkü verdi. Artık bu gece, şiddetli soğuktan ötürü azap çekmeyeceğimi düşünerek kerevete, Nuri Bey’in yanına uzandım. Ama ne yazık ki gözüme bir dakika uyku girmedi. Boynumda başlayan kaşınıtlar omuzlarıma, sırtıma kadar indi. Çıplak etim çimdikleniyor gibi kaşınıyordum. Her kaşınan yere elimi götürdüğüm vakit, elime kene kadar irileşmiş bir bit geliyordu. Bu gece de soğuk azabı yerine bit işkencesine uğramıştım. Sabah olunca kürkü gardiyanın suratına fırlattım. Ceketimi çıkardım ki her tarafım sıvama kadar bit.” (Çetinkaya, 2011-50).

Salgın hastalıklardan korunmak için askerlerin aşılmasına büyük önem verilmişse de tıbbi malzeme yokluğu büyük bir sorundu. Asıl büyük sorun hastalıkların doğru teşhisiydi. Bunun için de kan tahlili uygun görülmekteydi. Hastalıklardan korunmak için temizlik ve dezenfeksiyonda önemliydi. Ancak bunda da gerekli malzemelerin yetersiz olması hastalıklarla mücadeleyi imkânsız kılmıştır.

2.6.Karantina:

Birinci Dünya Savaşı esnasında doğu cephesinde Ruslarla savaşan Türk askerleri savaş şartlarının ağırlığı ve kış şartları nedeniyle tifüs, dizanteri ve tifo gibi önemli hastalıklara yakalanmıştı. Bu durum Ruslar için de tehlike oluşturmaktaydı.

Rusların Türkleri sağlık kontrolü sonucunda bu durumu tespit etmeleri üzerine onların sağlık durumlarını dikkate almak için toplama kampları oluşturmuşlardı. Bunlardan ilki Erzurum Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi'ydi. Diğerleri ise sırasıyla; Kars Satılmış Gedik Karantina Merkezi, Tiflis ve Nargin Adası'dır.

2.6.1.Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi:

Belki de Sarıkamış Harekâtı'nın felaketle sonuçlanmasının sebeplerinin başında salgın hastalıklar gelmekteydi. Bu konuyla ilgili bildirilen yayınlarda 40 bin asker hastalıklar nedeniyle kaybedilmiştir. Tevfik Sağlam'ın raporları askerlerin ölümünün niteliğini doğrulamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi cepheye hizmet amaçlı görevlendirilmişlerdi. Fakat bu kurumlar hizmet anlamında cephelerde yetersiz kaldı. Cephelere gönderilen yardım paketlerinin sayısı hem azdı hem de bir kısmı yollarda kalmış ve askerlere ulaşamamıştı.

Hastanelerin durumu ise korkunçtu. Yatak sayısı az olduğundan hastalar aynı yatakta yatırılmaktaydı. Hastalar koridorlarda minderler üzerine bile yatırılıyordu. Geceleri soğuk olmasına rağmen hastaların odalarını kapı ve camları yoktu. Bir odada yatan 20 ya da 30 hasta için tek bir içecek kap bulunmaktaydı. Ağır durumda olan hastalardan ümit kesildiğinde ise kapalı ve karanlık yerlere konarak ölüme terk edilmekteydiler. Doktorlara da hastalıklar bulaşıyor ve bu yüzden onların da sayıları günden güne azalmaktaydı.

Erzurum Amerikan Mekteb-i Hastanesi'ndeki görevi esnasında olaylara bizzat şahit olan Nazım Şakir Bey, Birinci Cihan Harbi'nde "Erzurum ve Sağlık Organizasyonu Anıları" adlı kitabında o günleri şöyle anlatmaktadır:

"...Harbin başlamasından bir hafta sonra hastanenin 300 yatağı da doldu. Berbat bir takım ve tedavi örneği verdik. Otoklav olmadığından derhal ve bolca bitlendik. Şehirde harpten evvelde mevcut olan lekeli humma birdenbire alevlendi, bitin evlere ve hastanelere yayıldı. Tifüs bir afet halini aldı. Hastalara yetişemiyorduk. O esnada mektepten yeni çıkan 1914'lü genç doktorlar Erzurum'a geldi. Bunlar çok genç ve tecrübesiz olduklarından bizden evvel tifüse yakalandılar. İyi bakılanlar ve bünyesi pek kuvvetli olanlar kurtarılabilirdi." (Sönmez ve Yıldız, 2011-195).

Savaşın koşulları göz önünde bulundurulursa hastanelerin yanı sıra, askerlerin terk edilmiş evlerde ve ahırlarda yaşıyor olmaları, havanın dondurucu derecede soğuk olması, kıyafetlerini değiştiremeden günlerce belki de aylarca yaşamaları, zaman zaman aç kalmaları hatta karınlarını doyurabilmek için atların torbalarından arpa tanesi yemeleri bu hastalıklara neden olmuştur.

Ruslar Türkleri esir aldıktan sonra onların sağlık kontrolü sırasında bu hastalıkları teşhis etmiş ve onları hemen Sibiry'a götürmemişler, ilk başta karantinaya alma gereksinimi duymuşlardı. İlk durak olarak da Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi oluşturulmuştu.

Hamamlı Karantina Merkezi Sarıkamış'a 8 km. uzaklıktadır ve Hamamlı Köyü'ne Ruslar tarafından kurulmuştur. Bu esir kampında 5 bin Türk esir hastalık ve

bakımsızlıktan dolayı ölmüştür. Sibiryaya ancak 2 bin Türk askeri nakledilebilmiştir.

Hamamlı aslında bir Çerkez köyü idi. Halkı savaş sebebiyle göç etmiş ve boş kalmıştı. Köydeki evler Ruslar tarafından yıkılarak yerlerine bir "üsera karargâhı" vücuda getirilmiş ve etrafı da tel örgülerle çevrilmişti. (Kutlu, 1999-32).

Esirler bölgeye getirilerek boş evlere, binalara ve kaplıcalara yerleştirilmişti. Esirler burada temizlendikten sonra kendilerine iç çamaşırını veriliyordu. Daha sonra büyük çadırlara yerleştiriliyorlardı.

Büyük küçük yüzlerce çadır bulunuyordu. Bu çadırlara yurt deniyordu. Yurtlar Türkistan, Sibiryaya Türk aşiretlerinden toplanmış, yuvarlak çubuklar birer santim aralıklarla bağlanarak bir kafes haline getirilmiş, 1.5 metre yükseldikten sonra çubukların kalın tarafları yukarıda birleştirilerek sağlamca bağlanmış, düzgün bir koni yapılmış. Kamerya gibi olan bu koninin tepesinden yere kadar kalın keçe sarılarak şiddetli kışlarda barınmak için çok elverişli bir konut meydana getirilmişti. (Tonguç, 1999-195).

Köyün her tarafı bu yurt denilen çadırlarla doluydu. Sadece 10 çadır, karantinasını bitirenlere ayrılmıştı. İki üç gün aralıklarla hasta ve yaralı esirler bu kamplara getiriliyordu. Sözde tedavi edilmek üzere getirilen bu esirlerin yüzde onu bile hayatta kalamıyordu. Hastane adı verilen bu çadırlar Türk esirleri için birer ölüm yuvasıydı. Ayrıca her sabah ölen 15-20 esirin daha önceden kazılmış çukurlara kendi arkadaşları tarafından atılmaları ise esirler açısından büyük bir travmaydı. Karantina süresi 15 gündür. Bu süreyi tamamlayanlar başka çadırlara alınır ve elbiseleri etüve verilirdi. Ancak o kadar kötü şartlarda yaşamışlar ve pis yerlerde yattıkları için elbiselerindeki bitlere hiçbir şey olmuyordu.

Bu çadırlarda sabah akşam yoklama yapılıyordu. Halil Ataman şöyle anlatmaktadır:

“...20 Ağustos 1916 Cuma günü yoklama yapıldı. Bu arada 8 km uzakta Hamamlı adında bir köyde kalacağımız söyleniyordu. Söylenti doğrulandı, şimdi arabalarla hamamlı yolundayız ve ikinci vakti Hamamlı'ya geldik.

Burada da yoklama yapıldı. Yurtlara yerleştik, banyo yaptık, ütü ver çamaşır verdiler. İki gün sonra başka yerde hazırlanan büyük çadırlara yerleştik. Çadırlar, hastane çadırları gibi büyük ve güzel. Açıktaız, ama üstümüze ve etrafımıza süngülü nöbetçiler kondu, şimdi artık bir hapisane hayatı başlamıştı bizde... Her gün akşam ve sabah yoklama yapılıyordu.” (Ataman, 2010-120).

Hamamlı Karantina Merkezi tam anlamıyla bir mikrop yuvasıydı. Esirler Sarıkamış'ta konfordan uzak, pis bir binaya doldurulmuşlardı. Yüzlerini yıkamakta bile güçlük çekiyorlardı. Tuvalet yoktu. İhtiyacı olanlar bir Rus askeri tarafından dışarıya götürülüyordu. İnsanların gözünün önünde ihtiyaç görmeye zorlanmaları ise utanç verici bir durumdu. Bu konuyla ilgili Halil Ataman yaşadığı bir anıyı şöyle dile getirmektedir:

“...Üstümüzde sağlık işlerini ve idare işlerini de yürüten lehli bir askeri doktor kaymakam; görünüşte çok iyi bir adam... Yakınımıza sahra yüznumarası kuruldu. Bunlar birbirinden 80 santim aralıklı çukurlar, herkes yan yana oturuyor ve o yere... Bize göre epeyce yabancı ve vahşi, ama belki biz de alışırız? Kim bilir?

Yalnız bir şey, bir mahzuru vardı bunun. Mevsim yaz, gündüzleri oldukça sıcak, fena koku neşir etmekte, havamızı bozmakta. Umulur ki bu mahzur da önlenir, daha iyi hava teneffüs ederiz. Bu hususta yetkililere şikâyet de yapıldı.” (Ataman, 2010-120).

Sağlık işlerini, Polonya asıllı bir doktor yürütüyordu. Ancak burası temizlikten ve her türlü sıhhi şarttan uzak durumdaydı. Çok fazla ölüm olayı oluyordu. Ölümler daha ziyade tifüsten kaynaklanıyordu. Hastane çadırlarında tedavi edilen hastaların nerdeyse %10'u ölüyordu. Hamamlıdan günde 35-40 ceset çıkıyor ve bu cesetler orman kenarında daha önce kazılmış çukurlara atılıyordu. (Akkor, 2006-130).

Karantina altındayken çekilen sıkıntılardan biri de açlıktı. Gıdaları çay ve ekmekten ibaretti. Tuğgeneral Ziya Yergök bu durumu dile getirmektedir:

“...Rıfat ve Ahmet yanıma koştı, hal hatır sordular. Rıfat beni kendi yanına aldı. Ahmet karnımı doyurmam için birkaç bisküvi verdi. Bir yığın patates gösterdi. Pişirip yemek için almış, fakat çürük çıktıkları için pişirememiş. Bu yüzden bisküvi almak istediğini söyledi. Engel oldum. “Burada ekmek vermiyorlar mı?” diye sordum. Altmış kişiye altı kiloluk ekmekle adam başına ikişer kesme şeker veriyorlar. Bir haftadır açlıktan imanımız gevredi. “Bereket versin ki, birkaç kuruşum vardı da onunla bisküvi alıyorum.” dedi.” (Önal, 2006-133,134).

Mülazım Ahmet Hilmi Sarıkamış Hamamlı Karantina Merkezi'ndeyken düşmanın yaşantısına karşılık kendi durumlarının verdiği üzüntüyü anlatmaktadır:

“...Türkler, şarabı, yemeği, sıcak barınağı ve her vasıtası bol olan Rus askerlerine benzemiyordu. Rus subaylarının şartları da bizden çok farklıydı. Onlar ya pencerelerinde tül perdeleri olan, abajurlu lambaları ile aydınlanan odalarında yeşil örtülü masalarının başında oluyorlar, ya da sıcak salonlarında bol bol çay, kakao içip pasta yiyorlardı.

Benim ise elim yüzüm yaktığımız çam ağaçlarını kara isleri içinde kalmış, elbisem ve çizmelerim yırtılmıştı.”

İşte, bütün bu üstün imkânlarla sahip olan düşmanın yaşantısını görmek genç subaya büsbütün acı verir. (Erbuğ, 2007-44).

Hamamlı'da iken Türk esirlerin hayatları da tehlike altındaydı. Halil Ataman şöyle anlatmaktadır:

“...Hamamlı'da geçen yedinci gün idi. Çok acıklı bir vaka oldu. Esir askerlerden birisi yüznumaraya oturuyor. O bir yanda, silahlı nöbetçi Rus neferi nöbet yerinde şöyle düşünüyor, “Acaba şu neferi vurabilir miyim?” hayal gerçek oluyor, tetiği düşürüyor ve yüznumaradaki Türk esiri vurulup düşüyor, yuvarlanıyor ve ölüm... Rus askerinin arkasından kaçtı; tutuldu; getiriliyor yolunda bir hayli laf

adildi ama zavallı böylece güme gitmişti. Böyle durumlarda palavra konuşmalalı sürüp gider. Böylece hamamlı esirler kampı, ilk kurbanını vermişti.”(Ataman, 2011-121).

2.6.2.Kars Satılmış Gedik Karantina Merkezi:

Rusların Türkler için düşündüğü ikinci karantina merkezi Kars'taki Satılmış Gedik Köyü idi. Gedikli Köyü merkeze 40 km uzaklıktaydı. Buradaki köylüler Ermenice konuşuyordu. Burada bir yanda eski Kars, bir yanda görkemli ve güzel taş binalarıyla yeni Kars görünüyordu. Bu yeni Kars'ı Ruslar inşa etmişti. Köydeki lojman ve pavyonları askeri garnizonlara dönüştürmüşlerdi. Her gün binlerce sivil tutsak, eski ve yırtık giysileri içinde, çoğu gençlerde oluşan kabileler halinde çamurlara diz boyu bata çıka barakalara yerleştiriliyordu. Kışla ya da pavyon “pıçka” denilen sobalarla ısıtılıyordu. Yatakları yoktu ve kuru tahta üzerinde yatmak zorunda kalıyorlardı. Esirler tamamen sıhhi şartlardan uzak bir şekilde yaşamak zorunda bırakılmıştı. Hamam olmadığı için yıkanamıyorlardı. Bu yüzden bit sorunu yaşanıyor. Koğuş ayda bir kez ilaçlanıyor, pire, bit ve tahtakuruları yeniden hızla üriyordu. Pislik ve sefalet de her geçen gün artmaktaydı. Bu yüzden ölen esir sayısı her geçen gün artıyordu. Ölen Türk esirler önceden kazılmış çukurlara atılıyordu. Gece esirler hiçbir şekilde dışarı çıkamıyor ve kapının önünde sürekli olarak bir nöbetçi bulunmaktaydı. Parası olanlar nöbetçi ere birkaç “kopik” vererek köye gidebiliyordu. Ayrıca “larka” denilen dükkânlardan alışveriş yapabiliyordu. Subaylar, vakit geçirmek için öykü anlatıyor ve şiir okuyordu hatta kumar oynamaya başlayan subaylar da görülmekteydi . (Ölçen, 2006-67,68).

Karstayken yaşadığı sıkıntıyı Rıfat Şeki şöyle anlatmaktadır:

“...Şehirde (Kars), kapatıldığımız yerde bizlere yiyecek verilmiyordu. Parası olanınkini elinden almışlardı. Üç gün sonra tuz doldurulmuş siyah çamur gibi 150'şer dirhem çavdar ekmeği verdiler. Bu defa susamıştık. Aksakallı ihtiyarlarımızla yedi yaşını doldurmamış yavrularımızın, ‘ Ne olur, bir damla su!’ diye yalvarmalarına karşı, Kars Çayı'nın tezekle bulanmış kısmına müsaade edildi.

Temiz suya koşanlarımız, süngülerinin ucu ile dürtülüyordu. Aramızda hastalık baş göstermiş, bu yüzden altı arkadaşımızı kaybetmiştik.” (Sönmez ve Yıldız, 2011-296).

Barınaklar son derece pis ve havasızdı. Ekmek oldukça yetersizdi ve günde bir defa sade suya salınmış balık çorbası verilmekteydi. Ermeni askerler sırf zevk için Osmanlı esirlerini öldürtüyor ya da işkence ediyorlardı. Bilhassa Kars'ta her türlü zulüm yapılıyordu. Burada Osmanlı esirlerini alıp satmak için pazarlar kurulmuştu. Sağlam esirler 12 ruble, zayıflar daha ucuz, hastalar bir paket tütüne satılıyordu. (Balcı, 2007-261,268).

1916 yılı Şubat'ında Satılmış Gedik'teki sağlık işlerini Alman asıllı bir Rus doktoru yürütüyordu. Ancak baştabibin tifüse yakalanması üzerine halefi olan Kafkasyalı bir Ermeni doktor zamanında hastanedeki hasta ve yaralı askerler tamamen ihmal edilmişti. 1916 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında iyice etkisini gösteren tifüs, dizanteri gibi salgın hastalıklar günde 25-30 kadar Türk erinin ölmesine sebep olmuştu. Şartları erlere göre biraz daha iyi olan subaylardan da, 5 tanesi tifüse yenik düşüp, vefat etmişti. (Kutlu, 1999-35).

Ölen Türk esirler karantina merkezinde önceden kazılmış çukurlara atılıyordu. Halil Ataman bu konuyla ilgili anısını şöyle dile getirmektedir:

“...Hamamlıdan dönerken, bindirildiğim arabayı süren Müslüman bir asker idi. Adı Muhittin'di. O dedi ki: “ Şu toprak yığınının görüyor musunuz? İşte burası bir mezar, Türk mezarıdır” dedi. “Burada binden daha çok Türk askeri gömülüdür. Ben o zaman yine burada idim, yine araba sürerdim. Bu yerler açıkta Türk askeri ile dolu idi. Karların erimesi ile ortaya çıkan ölümler toplandı, arabalarla buraya yığıldı. Koca bir çukur açıldı ve bu yere gömüldü idi.” Daha dinlemek istemedim. Şöyle baktım, gösterdiği tümsek en az kırk metre ve belki de daha çok uzunlukta idi. (Ataman, 1990-105,106).

Yine Mehmet Arif de bu konuyla ilgili üzüntüsünden bahsetmektedir:

“...Barakalarda sivil tutsakların durumu daha da kötüydü. Açlığa ve pislığe dayanamayarak ölüyor ve her gün altı tanesi bir kağı arabasına konarak önceden

kazılmış çukurlara atılıyorlardı. Bu sivil tutsaklara yardım elini uzatamıyordu. Fakat biz de daha farklı durumda değildik. Aramızda tutsak iki Türk hekimi vardı. Onları alarak Rus hastanesine gönderdiler. Hasta olanlarımızın da tedavisi olanaksızlaştı.” (Ölçen, 2006-68).

Karantina merkezinde kalma süresi dolduran Türk esirlerinden subay olanlar esaret hayatlarını geçirecekleri merkezlere, erler de çalıştırılmak üzere başka yerlere sevk ediliyordu.

2.6.3. Tiflis:

Kafkasya'nın en önemli şehirlerinden biridir Tiflis. Coğrafi konum itibariyle de önem arz ediyor. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Tiflis Ruslar için kilit noktasıydı. Kafkas Cephesi'nden ve İran Cephesi'nden toplanan esirlerin ilk uğrak yeri Tiflis. Tiflis de esirlerin toplama kamplarındandı.

Tiflis'te hasta olan esirler için hastane bulunmaktaydı. Hastane karantina olarak da kullanılmaktaydı. Çünkü Sarıkamış ve Gedik Karantina Merkezi'nden çıkanlar da yeniden hastalık belirtileri görülmeye başlandı. Buraya gelen esirler ilk önce hastanenin avlusundaki barakalara alınıyordu. Hastanedeki görevliler esirlerin elbiselerini temizlemek için alıyorlar ve onlara bir gecelik kıyafet veriyorlardı. Esirlere burada banyo yapmalarına da izin verilmişti. Banyo yaptıktan sonra isteyenlerin saçları da kesilmişti. Daha sonra hastaneye kabul ediliyorlardı. Hizmet edenlerin hepsi kadındı. Bu kadınlara, şefkat hemşiresi manasına gelen “şiştere” diyorlardı.

Tiflis'te bulunan esirler dom sistemine göre iskân ettirilmişti. Bunlardan biri Varansofsky Caddesi'nde bulunmaktaydı. Bina avlusuna demirden yapılmış iki kanatlı koca bir zincirle bağlanmış kapıdan giriliyordu. Bina, birbirine bitişik iki daireden teşekkül ediyordu. Dairelerden birisinde esirler kumandanı olan subay ikamet ediyordu. Caddeye bakan daireye de Türk esirleri yerleştirilmişti. İki katlı olan dairenin içinde girintili çıkıntılı birçok odalar ve hücreler bulunmaktaydı. Evin küçük bir bahçesi olup daire sakinlerinin dinlenmesine mahsustu. Bahçede elma,

armut, vişne ve nar fidanları bulunuyordu. Bahçenin bir köşesinde ay şeklinde oturmaya mahsus bir küçük salon ve bunun yanında da bir havuz bulunuyordu. (Akkor, 2006-132).

Esirlerin yatmak için yatakları ve battaniyeleri yoktu. Kuru tahta üzerinde yatıyorlardı. Buradaki esirlere uluslararası yapılan sözleşmeler gereği Ruslar tarafından 50 rublelik maaşa bağlanmıştı.

Esirlere ibadet konusunda sınırlama getirilmemişti. Kampta bir müddet kalmış olan Mehmet Asaf, ibadet mevzuuna ilişkin olarak şöyle demektedir:

“...25 Eylül 1332/1916. Bugün Kurban Bayramı. Akşamdan ettiğim niyetle sabahleyin kalktım. Bütün kalbim ve ruhum; niyetimin ilahi saflığıyla titreyen bir dindarlık tevazusu içinde idi. Abdest aldım... Camî-i şerife gittik. Müezzin, ‘Dokuz tekbir ile iki rekât bayram namazı’ diye hazırdu. Namaza davet ediyordu. Bir sevinç ve gönül rahatlığı içinde bayram namazını kıldık.” (Akkor, 2006-132).

Tiflis’teki esirlerin tek eğlencesi tavla idi. Bu sayede esir hayatlarını biraz olsun renklendirmeye çalışıp, esaret hayatlarını birkaç dakikalık olsa da unutmak istiyorlardı.

Esir olduktan sonra Sarıkamış’tan trenle Rusya’ya sevk edilen bir Türk subayı Tiflis’te karşılaştığı manzarayı şöyle anlatmaktadır:

“...İki gün sonra Tiflis istasyonuna geldik. Burada esirleri yazıyorlar, gidecekleri yere göre ayırıyorlar ve genel temizlik yapıyorlar. 4-5 tren dolusu Türk var. Ancak içlerinde asker elbiseli kimseler pek az. Üst tarafı halk. Ruslar harbin başlangıcında girdikleri topraklarımızdan çekilirken ihtiyarlara varıncaya kadar bütün erkekleri toplamış Rusya’ya göndermişlerdi. Rus gazetelerinin yüz binlere çıkardığı Türk esirlerinin onda sekizi işte bu sivil ve silahsız halktan ibaretti. Rusların bunu niçin yaptıklarına şaşırıyorum. Bu zavallılar Sibiry’a sürülmüş ve pek çoğu oralarda ölmüş kalmışlardır.” (Çetinkaya, 2011-104).

Rusların eline düşen bir başka esirimiz Hüsamettin Tuğaç ise Tiflis'e vardıkları andaki durumu anlatmaktadır:

"...İki gün sonra Tiflis İstasyonu'na geldik. Burada esirleri yazıyorlar, gidecekleri yerlere göre ayırıyorlar ve genel temizlik yapıyorlar. 4-5 tren dolusu Türk var. Ancak içlerinde asker elbiseli kimseler pek az. Üst tarafı halk... Ruslar harbin başlangıcında girdikleri topraklarımızdan çekilirken ihtiyarlara varıncaya kadar bütün erkekleri toplamış Rusya'ya göndermişlerdi. İleri harekete geçtiğimiz zaman rastladığımız köylerde kadınlar başımıza üşüşüyorlar, erkeklerinin Ruslar tarafından götürüldüklerini ağlayarak anlatıyorlardı. Rus gazetelerinin yüz binlerce çıkardığı Türk esirlerinin onda sekizi işte bu sivil ve silahsız halktan ibaretti. Şimdi bu trenlerde gördüğüm insanlar bu gibi sürgünlerden idi. Rusların bunu niçin yaptıklarına şaşırıyordum. Bu zavallılar Sibiry'a sürülmüş ve pek çoğu oralarda ölmüş kalmışlardır. Rusların, Türkiye ve İran'a karşı en büyük harekât ve ikmal merkezi olan Tiflis şimdi sivil esirleri de asker yapan bir pota gibiydi..." (Tuğaç,1975-21, 22).

2.6.4.Nargin Adası:

Kızıldeniz'in Bakü tarafında bulunan Nargin Adası bitkiden eser olmayan yılanları ile meşhur bir yerdi. Havası gayet bozuk olan adada su bulunmazdı. Ada Rus canilerinin sürgün yeri idi. 500 metre eninde 1500 metre uzunluğunda olan adada 1915 yılında 10.000 esir alacak şekilde ikişer katlı olarak 40 baraka yapıldı. Barakalar 125 kişilik olarak planlanmıştı. Harbin başlaması ile birlikte Osmanlı esirleri Nargin Adası'na gelmeye başladılar. Zaman zaman Nargin sayıları 10.000'ni bulan bu esirlerin çoğu kısa zamanda hastalanıyordu. Temizlenme imkânı olmayan esirler son derece pis ve zayıftı. Cansız bir şekilde yerde yatan hastaların üzerinde binlerce sinek dolaşıyordu. Bu hastaların çoğu abdest bozmak için yerinden kalkamıyordu. Esirlere verilen ot minderler çoktan parçalanmış, yerden hafifçe yüksek tahtalar üzerinde yatıyorlardı. Esirlerin en çok ihtiyaç duydukları şey içmek için bir parça su idi. esirlere bazen 6 gün su verilmediği oluyordu. Adada kaynak suları olmadığı için şehirden getirilen su, öncelikle Rus kahvehanelerine verilir, muhafız Rus askerleri ihtiyacı olan suyu aldıktan sonra kalırsa esirlere verilir.

Susuz ve kanalsız helâlar kısa zamanda dolduğu için esirlerce barakalar etrafına bırakılan pislikler yüzünden etrafı çirkin bir koku kaplamıştı. Hastane olarak ayrılan 400 kişilik bir barakada 1200 kişilik hasta bulunuyordu. Adada görevlendirilen 5 Rus doktoru tıbbi malzeme alamadıkları gibi hastalarla da ilgilenmiyorlardı. (Balcı, 2007-261,268).

Ada Geceleri petrol lambaları ile aydınlatıyordu. Kampın yemekhanesi ve çamaşırhanesi yoktu. Bu sebeple esir subaylar yemeklerini yattıkları yerde pişirmek ve yemek zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı kamp her türlü haşerat ve farelerin istilasına uğramıştı. Bu durumlarda periyodik olarak yapılması gereken dezenfeksiyon işlemi yapılmadığından, kamp sıhhi şartlardan son derece uzaktı. Dr. Aleksemrov bu durumu; "Pek kuvvetsiz ve ölüme yakın olan esirlerin üzerinde milyarlarca sinek vardı" şeklinde ifade etmektedir. Adada deniz kenarında gayet fena ve pis; duvarsız ve damsız iki tuvalet var. Şiddetli rüzgârlarda veya geceleri bu tuvaletleri kullanan esirleri denize düşme tehlikesi tehdit ediyordu. Bundan dolayı esirler tuvalet ihtiyaçlarını barakalar civarında (hasta olanlar barakaların içindeki fiçilerde) gideriyorlardı. Dolayısıyla pislik ve fena koku tahammül edilemeyecek dereceyi buluyordu. (Sönmez ve Yıldız, 2011-265).

Yılan ve akrepleriyle meşhur olan Nargin Adası'na aynı zamanda "Cehennem Adası" da deniliyordu. 02-15 yaş arası çocuklar da bulunmaktadır. Hastalanan sivil Türk esirlerine yine Türk esir doktorlar yardım etmeye çalışıyordu. Nargin Adası'nda en büyük yoğunluğu Türk esirleri oluşturmakla birlikte Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar esirleri de bulunmaktaydı.

Şiddetli yaz sıcaklıklarının etkisiyle patır patır dökülen bu zavallılar; havaların soğuması ile birlikte daha büyük acılar yaşamaya başladılar. Hem açlık hem de ağır kış şartlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Tifüs, dizanteri, tifo, sıtma, zatürree, bronşit, ishal gibi hastalıklar salgın haline dönüşmüş ve esirleri zayıf düşürmüştü. Türk esirleri kamplarda aspirine bile muhtaçtı ve Alman askerlerinden temin etmekteydiler:

“...Almanların Bayyarelilerden kurulu küçük bir orkestraları vardı. Verdikleri konserlerde ayıp olmasın diye bulunanlar, çıkışta çoğunlukla revire uğrayıp aspirin alırlardı.” (Sönmez Ve Yıldız, 2011-300).

Şiddetli kışı çadırlarda atlatmaya çalışırken hasta olanlar, iki üç gün aralıklarla toplanarak tedaviye götürülüyordu. Fakat bu sözde tedaviye giden hastaların yüzde onu bile hayatta kalamıyordu. Hastane adı verilen çadırlar, Türk esirler için bir ölüm yuvası haline gelmişti. Her sabah 15-20 Anadolu çocuğunun, yine Türk esirlere kazdırılmış büyük çukurlara üst üste atılıvermesi, geride kalan ve bu manzaraya şahit olanları kahrediyordu. Nargin Adası, hesap edilenden kat be kat fazla esirin üst üste yığılmasıyla adeta bir “ölüm adası” oluvermişti. Buraya getirilen asker ve sivil esirler, acı gerçeği daha ilk günlerde kavıyordu: Nargin, getirilenlere ölümden başka bir şey sunmuyordu! Binlerce insan; yaz mevsiminin sıcağına, susuzluğa, yılanlara, yetersiz beslenmeye ve kış aylarının dondurucu soğuğuna ve hastalıklara karşı ayakta kalma mücadelesi veriyordu. Rus yetkililerinin bu kanlı tablo karşısındaki tavrı da en az yaşananlar kadar şok edicidir. Kamp doktorları, sözde ziyarete gelen bir Rus generaline; “Ölüm oranlarının aşırı seviyelere çıktığını ifade edince generalden aldıkları cevap şu olmuştur: “Siperlerde daha fazla öldüklerini unutmayın!” (Çetinkaya, 2011-111).

Adada hastalıkların yanı sıra açlık da baş gösteriyordu. Esirler neredeyse açlıktan ölmek üzereydi. Verilen yemekler hayvanlara dahi verilmezdi. Özellikle ekmeğin sıkıntısı yaşanıyor ki verilen ekmeğe ekmeğin denilmesi için bin şahit gerekliydi. Mülazım Ahmet bu durumdan şöyle bahsetmektedir:

“...Ekmekleri, Rusların ‘çürnihilep’ temsiye ettikleri (ismini verdikleri siyah bir çamurdan başkası değildi. Bu da ancak her adama, yevmiye (günlük) yüz dirhem ‘320 gr’ miktarda verilirdi. Bu ekmekler mukaddema (eskiden) Ruslar tarafından ancak hayvanata verilir ve sokaklarda, çöplüklerde mebzulen (bolca) görülürdü. Fakat harp seneleri uzadıkça zabitan (subaylar) bile bu gibi ekmeklere hasret ve müştak (arzu içinde) kamlardı. Et her zabite (subaya) ancak haftada yüz yüz elli dirhem ‘320-480 gr’ miktarında verilirdi. Bunların da kısmı azamisini (çoğunluğunu) ihtiyar ve hastalıklı at etleri teşkil ederdi. Ordugâh dâhilinde öyle bir açlık ve sefalet hüküm ferma idi (sürüyordu) ki, köpek eti, ayı eti bile yenirdi. Ecnebi

zabitâni (yabancı subaylar) parasızlık yüzünden bir gün aç kalmış. Ve halini kimseye anlatamamış Türk zabitâni (subayları) olduğunu işittik. Hâlbuki iklimin şiddeti burudeti (şiddetli soğuğu) gıdanın tam olarak alınması lüzum ve zaruretini vuzuhu (açıklığı) ile meydana koyuyordu. Buna maddeten muvaffak olamayan ve imkân bulamayanlar sıkıntıya ve neticede hastalıkla ufule (yok olmaya) mahkûm oluyorlardı.” (Erbuğ, 2007-189).

Adadaki bir diğer önemli sorunda su sıkıntısının yaşanmasıydı. Su elde edilmesi çok güç olan bir şeydi. Esirler su diye inliyordu. Su Bakü'den geliyordu. Getirilen su ilk önce Rusların kaldığı barakalara gidiyordu ve Rus muhafızlarına dağıtılıyordu. Onlardan sonra eğer su kalırsa esirlere dağıtılıyordu. Zaten dağıtılan su sıhhi olmadığı için, sık sık esirler arasında bağırsak hastalıkları baş gösteriyordu.

Nargin'de esaret hayatı geçiren ve buradan sağ çıkmayı başarmış bir kişi olan Süleyman Nuri buradaki hatırasını şöyle anlatmaktadır:

“ ...Bakü İstasyonu'ndan, etrafımız Rus askerleriyle kuşatılmış bir grup halinde, bizleri sahile, Bakü'nün iptidai bir şekil arz eden, ağaçtan iskelelerinden birine getirdiler ve bir çatanaya bindirerek 15-20 kilometre deniz açıklığında bulunan ve adı Azerice yılan adası olan Nargin Adası'na getirdiler. Bakü deniz açıklarından sahilden içerilere doğru az yükselerek kalkan bir yamacın üzerine sahilden “Züh” ve “Bayıl” denilen semtler kadar serpilmiş, bazı yerlerde seyrek ve bazı yerlerde sık sık üzin ve fabrika oldukları açıktan seçilmesi zor olan binalardan müteşekkildi.

Çatana bizi sonumuzun meçhul karanlıkları “Nargin” adasının toprakları üzerine serpiverdiği zaman, hemen orada ilk müşahede ettiğimiz, muhafız Rus erleriyle, hangi millet ordusuna mansup oldukları fark edilemeyen yırtık pırtık elbiseli esirleriyle, kadınlı erkekli Beyza sıhhiye giysili sağlık memurlarıyla ve Bakülü olmaları ve adada alışverişle meşgul oldukları kolayca tahmin edilebilen sivilleriyle ada, üzerimizde hiç de ümit verici bir tesir bırakmadı. 2, 2,5 kilometre kare sathında, bir kilise ve birkaç idare binalarından başka, yer üstünde hemen hemen başka bir bina görünmüyor, tek tük alman, Avusturya ve Macar esirleri olmak üzere 50 bin Türk esiri, yarı yarıya toprağa gömülü zeminliklerde yaşıyorduk.

Bir iki gün devam eden acemiliğimiz devrinde, adanın hemen hemen bütün sahillerini döndük dolaştık, batı ve Bakü'ye yani kuzeye taraf olan sahillerin müthiş kayalık ve bu kayalar üzerinde oltalarıyla bütün gün balık tutamayan balık avcularına ve her adımda dünya kadar tesadüf ettiğimiz su yılanlarına rastladık. Bakülülerin burasını yılan adası olarak tesmiye etmelerinin (adlandırmalarının) sebebi bu imiş meğer! Bir günde bizim de belki ebedi mekânımız olması pek de ihtimalden uzak olmayan ve adanın diğer kısmına nazaran daha hâkim mevki olan kuzey tarafı ucuna, ölen esirleri gördüklerini işittiğimiz yeri görmek ve bu vesileyle onları ziyaret etmiş olmak için, bir gezinti yapmaya gittik. Orada yegâne açık bulunan bir çukura yaklaştık, çukur henüz yarı yarıya doluydu, çukurun içine atılmış ölümlerin, üzerlerine kalın bir tabaka kireç serpildiği için ölümleri saymak mümkün değildi. Bu çukurun hayalen toprakla örtüldüğünü farz ederek, buna benzer çukurlar olmaları muhtemel, fakat şimdi, toprak üzerinde birer iz olarak kalmış yerleri çokluklarından saymak da mümkün değildi. Saymak istememizin sebebi, adanın üsera kampı olduğundan beri, bugüne kadar ölenlerin sayısını, mümkün mertebe sıhhate yakın bir tarzda tahmin ederek merakımızı tatmin etmektir. Buradan koğuşa gelince, bizden kıdemli olan erlerden çukurların ellişer kişilik olarak kazıldıklarını, her gün ölenleri sırayla balık istifi koya koya 50 kişi tam olduğu tekmil haberi verilince, çukur kapatılarak diğer bir çukurun hemen orada ve yahut da yakın civarında kazıldığını söylediler. Cephe başka burası da bambaşka bir âlem, artık biz de ölümle hayat arasında fark görmek hissinden mahrum olanlara döndük...

Sabahları sırayla koğuşlarımızdan tayin ettiğimiz arkadaşlarımız ekmeklerimizi, karavana kaplarıyla getirilen bulanık su halinde, çay olduğuna bin bir şahit lazım olan çaylarımızı, kendi kaplarımızda içiyor ve akşamları da bulgur tanesi gibi ot tohumu taneleriyle, mutfakta kendi arkadaşlarımızın sözde soydukları ve fakat haddi zatında soyulmamış bütün bütün patateslerin katışık ve bunların topunun da yıkanmadıkları için, topraklı taşlı çorba mı desem lapa mı desem, karavanalarımızı getiriyorlar ve bunlara beş on kişi bir arada kepçe gibi kaşıklarla girişiyorduk.” (Aslan, 2010-288,289).

Bir Türk esirimiz Nargin'e getirilişlerini şöyle anlatmaktadır:

“...Nargin Adası'na getirilişimizin üçüncü günüydü. Ilık bir yaz orta gecesinde, onca yıldızı nasıl sığdırabileceğine şaşıtım bir gökyüzü... Karşıda Bakü'nün ışıkları ve bibi heybet petrol ocakları... Türk, Alman bir grup esir subayla birlikte geç vakte kadar lafladıktan sonra; çadırlarımıza çekilmiştik. Dön sağa dön sola derken uyumuşum. Bilmiyorum, uzaklardaki bir vapurun, gecenin sessizliğinde yaklaşan düdük sesine mi uyandım; yoksa kürek kemiğimin altında kıpırdanıp duran şişkinlik mi beni uyandırdı? Yataklarımız birer yastıkla, toprağın üstüne serilmiş kilimden ibaretti. Yavaşça yerimden kalkıp kilimin ucunu açınca şaşkınlıktan ne yapacağımı bilemedim. Orda çöreklenmiş irice bir karayılan; o kilimin altında, ben üstünde uyurmuşuz. Yılan pul pul başını kaldırdı, kocaman kocaman gözleriyle yüzüme baktı, sonra da şaşkınlığıma anlam verememiş gibi süzüldü gitti. Aynı çadırı paylaştığımız İsmail'le Mehmet Hakkı, bu sırada olandan habersiz mişıl mişıl uyuyorlardı. Hazar Denizi'nde ottan ağaçtan yana nasipsiz Nargin Adası, Bakü'nün karşısına düşer. Buraya çok eskiden beri azılı katiller ve kürek mahkûmları sürülürmüş. Biz gelince adayı mahkûmlarla savaş esirleri arasında bölüştürmüşler; kuzey kesiminde kurulmuş çadırlara Türk, Alman ve Avusturyalı esirleri yerleştirmişlerdi. Mahkûmların kapatıldığı ve bizlere yaklaşmayı yasakladıkları büyük hapisane binası, adanın güney tarafındaydı.” (Sönmez ve Yıldız, 2011-303,304).

Mülazım Ahmet yaşadıkları sıkıntılardan dolayı Rusları Kızılhaç'a şikâyet etti. ABD Kızılhaç'ından gelen bir heyet Rusların elindeki esirlere nasıl muamele ettiğini teftiş etmek ve tahkik ediyordu. Kızılhaç yetkilileri adadaki esirlerle görüştiler. Ancak esirler susmayı tercih ettiler. Ancak Mülazım Ahmet Efendi belki sesimizi dış dünyaya duyururuz diye Rusların yaptıkları kötü muameleleri, anlaşmalara aykırı davranışları dile getirerek, şikâyette bulundu. Bu şikâyet üzerine kırk gün katıksız hapis yatma cezası aldı. Hücreden çıktıktan sonra esarete ilk ve son fotoğrafını Türk zabiti elbisesi içinde çekirmiştir. (Göze, 1991-68,69).

Bir grup esir, 7 Mayıs 1915 tarihinde Kızılay Cemiyeti Başkanlığına müracaatta bulunmuşlar ve yaşadıkları sıkıntıları şöyle dile getirmişlerdi:

“...Sıcak olağanüstü derecede, hararet gölgede 42 derece olduğu halde, aşağıdaki barakalarda 240 asker yatmaktadır. Geceleri, çaresi askerler sıcaktan boğulacak dereceye gelir. Kapının yanına teneffüs için çıksalar, muhafız asker, tüfek

dipçiği ile vuruyor. Subayların barakadakilerinden biraz farklı içtiğimiz su. Rus doktorları, bunun gayet zararlı bir su olduğunu itiraf ediyorlar.

Burada geçirilen esaret hayatı Avrupa'da değil, Çin'de bile yoktur. Askerlere birer kat sivil elbise verildi ise de 20 gün sonra parçalanıyor. Ayakkabılar da öyle. Bu mazlum yavrulara yardıma kalkışanları hapsediyorlar ve paralarını alıyorlar. Hani insaniyet ve medeniyet!

Sonsuz hürmetler ve vatanıma buseler ve secdeler.

Selimiye'nin 8/3 (tertipten)

Yanyalı Erkanı (Taşkiran,2008-56,57).

Nargin Adası'nda yaşayan esirlerimizin yaşadığı dram bir süre sonra gazetelerde haber olarak ortaya çıktı. Özellikle Bakü'de çıkan Açıkgoz, Basiret gibi Türkçe gazeteler esirlerin yaşadığı açlık dramından bahsediyor ve gazetelerin bazı bölümleri sansür ediliyordu. Sansür edilen sütunlar ise beyaz çıkıyordu. Bu durum üzerine Bakü'deki çeşitli parti ve millet temsilcilerinden bir Tahkik Komisyonu oluşturuldu. Adaya varan heyet üyeleri daha ilk adımlarında şok yaşamaya başlamışlardır:

"...Cezirede yaşayan insanların dehşetli durumunun izlerini gören komite azaları hüngür hüngür ağlamaktan kendilerini alamamışlardır. 400 kişi kapasiteli hastanede 1200 hasta esir, balık gibi birbirlerinin üstüne dökülmüş, kimisi can veriyor, kimisi "efendim su" kimisi "efendim yemek" diye bağıryorlar. Bir tarafta ise o gün ölmüş 40 esir, aynı yekdiğerinin üzerine yığılıp bırakılmıştır. Günde 40 kadar esir açlıktan, susuzluktan, soğuktan ölüyor. Üstlerinde giyecekleri, yakmaya yakacakları yok. Kuru tahta üstünde yatmaktan birçoklarını yanlarında büyük yaralara meydana gelmiştir... Cezirede azarlularla sağlar bir yerde duruyorlar. Azarlulara bakan yok, derman yok, yorgan yok, yatak yoktur. Başı altına yastık niyetine kerpiç koymuşlar.

Höreke (yemeklere) gelince; doktor, burada bir çora görmüştür. Öyle bir çorba ki yahşi erbâb, onu itine dahi vermez. Hörekin niceliği suya bağlıdır. Burada su çetinlikle ele düşen bir şeydir. Burası adeta arsa-i Kerbela'dır. Su olanda höreke

yok, h rek tapılarda su yoktur. Burası bir cezire değil, makberdir. Öyle bir makberdir ki bin kadar  dem, kenarında oturup n vbesini (sıranın kendisine gelmesini) bekliyor. Bu yılanlar yuvasında yaşamaya değil, ölmeye mahkûm olan zavallular; susuzluktan g germiŐ, kurumuŐ dillerini ağızlarından çıkarıp dudaklarını kemiriyor, “su, su” diye ah vah ediyorlar. Burada içmeye de su tapılmıyor. Buraya su karadan geliyor. Cezirenin özünün imelik suyu yoktur. Bazen oluyor ki, deryada Şiddetli k lek oluyor. O günlerde barkazlar cezireye yanaŐmıyorlar. Barkaz gelmeyince su da yok...” (etinkaya, 2011-108,109).

Gazete haberleri veya ilanlar sayesinde adada olanları duyanlar kendi imk nlarıyla buraya geliyorlar ve esirlere yardım etmek istiyorlardı. Özellikle Azerbaycan Türk halkı Nargin Adası’ndaki Türk esirlerinin durumuyla oldukça ilgiliydi. Bakü’n n zenginlerinden olan AyŐe Hanım da bunlardan biriydi. Mülazım Ahmet Şöyle anlatmaktadır:

“... AyŐe Hanım müthiş zengin bir kadındı. Çok büyük bir vatanperverdi. Milli hisleri kuvvetli ve çok cömert bir hanımefendidir. Nargin Adası’nda yüzlerce Türk esirinin bulunduğunu bilmekte ve her fırsatta kendilerini ziyarete gelmektedir. ‘Asker evlatlarımı ziyarete geldim’ diyerek hallerini hatırlarını sormaktadır...

Her haliyle bütün servetini onlara feda etmeye hazır olduğunu belli etmektedir. Bu hamiyetli yaşlı hanım bütün kampın anası olmuştur adeta. Bilhassa bayramlarda sabah sabah kampa koŐmakta ve ‘asker evlatlarının’ bayramlarını tebrik etmektedir. Amma nasıl tebrik. K hyası arkasından bütün Türk esirlerine, maaŐları kadar maaŐ, yani albaya albay, yüzbaŐıya y zbaŐ maaŐı bayram harçlığı ve herkese birer kat çamaşır, ayakkabı vesaireyi muhtevi bohçalar vermektedir.”

Onun karŐılanıŐı da bir  lemdir. Bütün esirler onu merasimle tabur halinde karŐılayıp selamlamakta kendisi de esir olan bu kadına en büyük saygıyı, o da onlara en büyük sevgiyi göstermektedir.” (Göze, 1991-71).

Yine Bakü’de Nargin Adası’nda tutulan Hakkı Mehmet de buradan kurtulduktan sonra, 1 Şubat 1918 tarihli raporunda, Bakü’de Türklerin esirlere yaptıkları yardımlar hakkında Şunları kaydetmektedir:

“...Bu zaman kadar Bakü milyonerlerinden merhum İsrafil Gacırof’un zevcesi Seniha Hanım her tarafta zabitan ve efradımızı ziyaret ederek birçok muavenette bulunmuş, hatta hastalarımıza bizzat pansuman ve masaj gibi büyüklükler de göstermişti. Fakat bir müddet sonra Ruslar bu hanımın da adayı ziyaret etmesini men etmişlerdi

Verilen yemekler pek fena, ekmeğ çamur gibi idi. Bakü milyonerlerinden Müslüman bir zat Rusların verdikleri siyah unu alarak onun yerine beyaz un ita edip büyük bir iyilikte bulunmuştur.” (Aslan, 2000-158).

Bakü’ye getirilen esirleri bir kısmı da sivildi. Bunların bir kısmı Nargin Adası’na götürülmemiş Hazar Denizi kıyısında Hacı Zeynelabidin Tagiyev tarafından bütün masrafları karşılanan hapishanede kalıyorlardı. Bu hapishanenin yaşam şartları Nargin’den oldukça fazlaydı. Bu hapishanede kalan Fahrettin Erdoğan şöyle anlatmaktadır:

“...Bakü İstasyonu’na geldik. Bizi hazar denizi kıyısında Tagiyov Hacı Zeynel Abidin Efendi’nin yaptırmış olduğu hapishaneye koydular. Burada ayrı bir yaşayış tarzı vardı. Ekmeğ olarak beyaz francala, yemek olarak bol etli fasulye ve piriğ pilavı veriliyordu ki, bunun sebebi bu hapishanenin bütün masraflarının normalin üzerinde olması idi. hapishane müdürü her gün sabah çayından sonra iki saat ve öğle yemeğinden sonra da yine iki saat müddetle mahkûmları hapishanenin muntazam olan bahçesine ikişer ikişer gezintiye çıkartıyor ve hava aldırıyordu.” (Erdoğan, 2007-56,57).

Azerbaycan Türkleri Müslüman esirler için seferber olmuşlar ve bunun için yardım cemiyetleri kurmuşlar bir yandan da gazetelere ilan vererek kamuoyunu bilgilendirmeye çalışıyorlardı. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi öncülüğünde bir koordinasyon oluşturmuşlar ve Kafkasya’da Türklerin yaşadıkları her bölgede yardım komiteleri kurmuşlardır. Özellikle bu cemiyet tarafından geliri harpzedelere harcanmak üzere “Kardaş Kömeği” adında bir dergi çıkarmışlardır. Oluşturdukları yardım komitelerinin sloganı da “Kardaş Kömeği”dir. Kardaş Kömeği Günü adı altında yardımlar toplanmış hatta Türk esirlerin adadan kaçırılması için

çabalamışlardır. Ayrıca bu cemiyet ölen esirlerin İslami şartlar göre defnedilmesi görevini de üstlenmişti.

“...Annemin ve kardeşimin sıhhat haberini esaretten ancak bir buçuk sene sonra ilk defa olmak üzere aldım. Dört seneye karib hayatı esaretimde (yakın esaret hayatımda) de, ancak on iki kart alabildim. Mamañih dört senede, bir mektup bile alamayanlar mevcuttu. Harp senelerinde korkunç ve tehlikeli anlarda ebeveyn ve akrabaların böyle uzak memlekette ve bilhassa esarete sıhhatlerini ittila (bilgi) hasıl edememek, ne kadar elim ve feci bir mahrumiyetti. Herkes bu mahrumiyet karşısında sabahleyin esen bir seher rüzgârının vatandan, aileden getirdiği selamlarla, kokularla mütelezziz olmak (haz almak) isterdi. Herkes biliyor ve anlıyordu ki, her şeyde idare ve kabiliyetsizliği derkar (apaçık ortada) olan Rusların bu hususta kabahati yoktur. Çünkü almanlar ve Avusturyalılar, Macarlar için yevmiye, binlerce mektup ve posta paketi taşıyan Rus postaları, Türkler için de mahdut (sınırlı) miktar bir şey getirmeyi ihmal etmez ve edemez. Demek ki bütün esir gözyaşlarının akması, onların elem ve hicran içinde kıvranmasına yegâne sebep yine kendi cinsleri, kendi idaresizlikleri idi. Hükümetimiz esirlerin, dört senede bir kere olsun halini sormamış ve sordurmamıştır. Hâlbuki senede bir iki alman, Avusturya, Macar Salibi Ahmerleri (Kızılhaçları) gelir, onların her türlü kışlık ve yazlık ihtiyaçlarını temin eder, muhaberatın hüsnü surette cereyanını (haberleşmenin iyi biçimde akışını)tanzim ve temin ederlerdi. Ben her gün memleketten, ailesinden ve muntazaman bir kart alan birçok ecnebi zabitanı (yabancı subayı) tanırım. Fakat aynı ordugâhta birçok gözyaşları döken ve senelerce her türlü vesait (vasıta) ve çareye tevessül ettiği (baş vurduğu) halde, vatandan, ailesinden bir imza bile almaya muvaffak olamayan Türk zabitanını da bilirim.” (Sönmez ve Yıldız, 2011-307,308).

Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi Nargin Adası'nda ve Bakü'de kalan Türk esirlerin ihtiyaçlarıyla daha yakından ilgilenebilmek ve daha serbest bir şekilde yardım edebilmek için hükümet nezdinde girişimler yapmış ve resmi olarak izin almıştır. Bu sayede esirlerin buldukları bölgelere serbestçe girip çıkma hakkını elde etmiştir.

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, bu izni aldıktan sonra ilk iş olarak Nargin Adası'nda giyecek ve yiyecek yönünden mahsur kalan Türk esirleri yararına

olmak üzere halktan yardım toplanmaya başlamıştır. Bu amaçla çeşitli çaylar, toplantılar tertip edilmiş, tiyatro günleri düzenlenmiştir. (Aslan, 2000-152).

Cemiyet-i Hayriye Türk esirleriyle ilgili resmi izni aldıktan sonra haftada bir gün (Pazar günleri) adadaki Türk esirlerinin Bakü'ye çıkarılarak gezdirilmesi için de izin alabilmişti. Bu sayede Türk esirleri haftada bir gün de olsa rahat ediyorlardı. Fahrettin Erdoğan, bu konu ile ilgili hatırasını şöyle anlatmaktadır:

“... Erzurum'un düşmesinden sonra Rus cephesi Erzincan'a kadar ilerlemiş, burada esir edilen subay ve erler Sibiryaya'ya değil, Bakü'nün karşısında Hazar Denizi'nin ortasındaki Nargin Adası'nda esirler kampında topluyorlardı. Her Pazar bu kampta bulunan esir subaylar muhafızlarla şehri ziyarete geliyorlardı. Biz de onları görmek için iskeleye gittik. Halk yığılmış, otomobiller sıralanmış, içinde genç kızlar yolcuların gelmesini bekliyorlardı. Bu otomobildekilerin kimler olduğunu sordum. Bakü milyonerlerinin kızları olduklarını öğrendim. Mesela; Topçubaşı Ali Merdan Bey'in, Nagiyatov, Tagiyov ve Kuluyovların hususi taksilerindeki kızları en başta duruyordu. Motorlar yanaştı. Esir Türk subayları kıyıya çıktılar. Taksiden çıkan kızlar birer ikişer mevcuduna göre subayları kollarından tutup taksilerine oturtular. Şehrin her tarafını gezdirdikleri gibi subayların ve kamptaki arkadaşlarının ihtiyaçlarını mağazalardan alıyorlar ve paraları cemiyet tarafından ödeniyordu. Bunları evlerine götürerek öğle yemeklerini aileleri arasında yedirttikten sonra tekrar taksilerle aldıkları kıyıya getirip teslim ediyorlardı. Türk Ordusu Bakü'ye girinceye kadar bu gelenek her pazar devam etmiş.” (Aslan, 2000-152,153).

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Bakü'ye getirilip burada ölen askerlerin defin işlemini de üstlenmişti. Aslında ölen harp esirlerinin defin ücretlerinin karşılanması Rus hükümetine aitti. Fakat bu durum hiç uygulanmamıştı. Açık Söz gazetesinin bu konuyla ilgili haberi şöyledir:

“Geçen yıl Ekim ve Kasım aylarında Kafkasya hattı harbinde Bakü'ye getirilen Türk esirleri arasında merhum olanların defin ve kefin işlemlerine bakmak üzere Cemiyet-i Hayriye namına İsmail Bey Sefer Aliyof cenabları görevlendirilmiş

ve namazı kılınmak ve kefin biçilmek suretiyle 290 ölü defnedilmiştir.”(Aslan, 2000-153).

Ayrıca Bakü’de esir Türklere yardım etmek için gizli şekilde faaliyet yürüten teşkilatlarda kurulmuştu. Bu teşkilatlar onların kaçışında yardımcı olmak istiyordu. Bu konuyla ilgili Halil Ataman’ın şahit olduğu bir olay dile getirilmektedir:

“...Bu gece bizim trene bir Rus askeri yanaşmış, bizim arkadaşlardan birisinin eline bir kağıt sıkıştırmış ve çekilmiş. Bizim ağa, o kağıdı açmış, bir dostundan aldığı mektup gibi okumaya başlamış. Öbür tarafta, belki de o askerin takipçisi olan bir Rus, bizimkinin okuduğu kağıdı kapmış ve savuşmuş. Bizim kakavan da dikile kalmış. Belki de o kağıdın ne olduğunu hala düşünememiştir...

Bakü’de birçok Türk vardı. Bize karşı çok sempaticileri olup, bir teşkilat halinde faaliyetlerini sürdürüyorlar. O asker kıyafetine giren zat, kim bilir nasıl bir fedakârlıkla bizim vagona gelebildi. Çünkü bizim vagonun etrafı süngülü askerlerle tutulu... Bizim tedbirsiz ve düşüncesiz arkadaşın bu lakaydiliği yüzünden belki, o asker takiptedir, iki gün sonra mesele duyuldu: o mektup, Bakü’de Türklük için çalışan gizli bir teşkilat tarafından yollanmış... Bu ve buna yakın ihtimalleri önlemek için bizim trenin yerini değiştirdiler, gelen gidenin, girip çıkanın görülebilmesi için açıklık bir yere kaldırdılar. Hatta trenin yeni durduğu yer çok sıkı bir emniyet altına alındı.” (Ataman, 2011-126,127).

Cemiyet-i Hayriye ile birlikte çalışan bir diğer yardım grubu ise Gence Gençlik Teşkilatı’ydı. Bu grupta esir Türklere yardım için çalışmaktaydı. Bu gruba üye olan Naki Keykurun şöyle anlatmaktadır:

“...Teşkilatımız, esir trenlerinden bırakılan cesetler için istasyonda daimi bir nöbetçi bırakıyordu. Bir gün istasyondan geçen bir trenden dört ceset bırakıldığını haber aldık hemen toplanarak aziz şehitlerimize cenaze merasimi yaptık. Gözyaşları arasında söylenen nutuklardan sonra ebedî istirahatgâhlarına koyduk. Anadolu’da doğan Türk Mehmetçigi Türklük uğruna koşuyor, ölüyor ve yine Türk toprağı olan Azerbaycan’da toprağı veriliyordu.” (Çetinkaya,2011-46).

İhtilalle birlikte Bakü'de oluşturulan "Amele ve Saldat Vekilleri Şurası'nın Hususi Komitesi" de esirlerin durumuyla ilgili incelemeler yapmak üzere Nargin Adası'na bir heyet göndermiştir. Heyet adaya yaptığı ziyaret sonunda, her gün çoğunluğu hastalık nedeniyle olmak üzere 30 kişinin öldüğünü, halen 1300 hasta ve yaralı olduğunu, mevcut hastane yetersiz olduğundan hastaların barakalarda yatmak zorunda kaldıklarını, yiyecek ve içeceklerinin bulunmadığını rapor etmiştir. Komite bu rapor üzerine bundan böyle adaya esir gönderilmemesi, yaralıların Bakü'deki hastanelere taşınması, adaya yardım malzemeleri yollanması yönünde karar almıştır. Ayrıca şehir idaresine başvurularak Nargin'deki esirlere yardım amacıyla oluşturulacak komitenin toplantısına kendilerinden de temsilci çağrılması istenmiş, bunun üzerine bir müddet sonra toplanan şehir idaresi Dr. Nerimanov ile Dr. Anebikyan'ı bu amaçla oluşturulan komiteye dâhil etmişlerdir. Azerbaycan Müsavat Partisi Nargin'deki esirlerin durumlarının iyileştirilmesi özellikle Türk esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Cemiyet-i Hayriye ve muhtaçlara Kömek Cemiyeti ile birlikte çalışmıştır. (Aslan,2000, 166).

Nargin'de hastalıkların ve ölümlerin artması üzerine adaya gelen Kızılhaç teşkilatları da esirlerin durumunu görmüş, Rus makamlarına şikâyetle bulunarak bu durumun derhal düzeltilmesini istemişlerdi. Azerbaycan gazetelerinde yayınlanan haberler de etkisini göstermiş, Rus Çarı 2. Nikola'nın dayısı ve Rus Kızılhaç teşkilatının başkanı Prens Oldenburg konuyla ilgilenmiş ve Nargin Adası'na giderek esirlerin durumunu incelemişti. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin hastanesinde de incelemelerde bulunan 75 yaşındaki prens buradaki doktorların ermeni hastalara da baktıklarını görünce hastane personelini azim ve hizmetlerinden dolayı kutlamıştı. Prens, esirlerin durumuyla ilgili Bakü'de yaptığı toplantıya katılan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi temsilcilerinden toplantıda, Türk esirlerin Rusya'ya nakli sırasında kendilerine muhafızlık eden Ermenilerin zulümlerine maruz kaldıklarını dile getirmesi üzerine Oldenburg Kafkas umumi valisine sert bir telgraf çekmiş ve Türklerin yakınlarında ve muhafızlığında tek bir Ermeni askeri bulunmamasını temin etmesini istemiştir. Telgraf üzerine Kafkas demiryolu güzergâhındaki bütün ermeni askerleri çektirilmiştir. (Aslan,2000-160,161).

Azerbaycan'ın ünlü şairi Hüseyin Cavid dönemin gazetelerinde yayınlanan "Harp ve Felaket" adlı şiirinde Türk esirlerin durumunu şu dizelerle anlatmaktadır:

*"İşte bir levha! Görmek istersen,
Bak da gör! Ah bir bakıp görsen?!
O şahametli Türk'ün evladı,
Şimdi toprak yiyor da, feryadı,
Yükselir arşa, hep yanar sızlar,
İşte bak! Yavrular, hanım kızlar,
Titriyor pençe-i felakette
Hep ölüm karşısında zillette...
Hepsi avare, hepsi aç çıplak,
Hepsi biçare bak! Gözünden ırak?..."* (Sönmez ve Yıldız,2011-293)

2.7.Rus Demiryolları ve İstasyonları:

Esirlerimizin Sibirya'ya doğru vagonlarla götürülürken Rus demiryollarından da kısaca bahsedelim. Rusların demiryolları Avrupa'dakilerden farklıdır. Demiryolları 1,5 metreden aşağı olmayan bir genişlikteydi. Saatte 20 kilometreden aşağı yol almıyordu. Ruslar lokomotiflere ve vagonlara çok dikkat ediyorlardı. İki üç istasyonda bir bütün tekerlekler çekiçlenir, çatlak ve kırıklar tamir edilir, tekerlekler ve dingiller işçiler tarafından temizlenirdi. Kilometre işaret taşları hep bir tarafta, aynı ölçüde ve aynı yüksekliktedir. Her direğin üstünde dikiliş tarihi kızgın damga ile işaretlenmiştir. Kışın demiryollarının kardan kapanmaması için rüzgâr yönüne iki metre yüksekliğinde, üç buçuk metre eninde birbirine bağlı ekli tahta perdeler konulmuştur. Yaz gelince bunlar toplanır, dikine yığılırdı.

İstasyonlar üstü kapalı, kanepeli ve tezgâhlı satış yerleri olduğu gibi, en küçük istasyonda bile kaynar su bulundurulur ki yolcular çaydanlıkla su alabilsin ve çay demleyebilsinler diye. Soğuk su içmek isteyenler için ise sular kaynatıldıktan sonra soğutulularak kaplara konulurdu. Çeşme ve tulumba sularının içilip içilmeyeceği ise, suların yanında asılan yazıyla halka duyurulurdu. Satıcılar da malları pahalıya satamazlardı. Büyük ihtimal istasyon memurlarının denetimi altındaydılar.

Vagonları ise; iki başta kapısı bulunmakta ve salon gibi dizayn edilmiştir. Vagonlara eşya koymak için raflar yapılmış ve bu raflar yatak görevini de üstleniyordu. Vagonlar dört sınıfa ayrılarak düzenlenmiştir. 1. ve 2. sınıf vagonlar döşemeli, 3. ve 4. sınıf vagonlar ise esir Türk subaylar için kullanılmaktaydı. Vagonların içinde parmaklık içinde taşkömürü sobası da bulunuyordu.

2.8.Rus hamamları:

Hamamlar genel olarak numaralı özel ve numarasız genel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel yerlerin soyunma yerinde lüks yatak, kanepeler, masa, ayna, tuvalet takımı ve elbise asacak yerleri bulunmaktadır. Buraya ya bir kişi girer ya da bir aile. Kapı içeriden kilitlenmektedir. Burada duş, sıcak ve soğuk su akan musluklar vardır ve hamamlar çok sıcaktır. Duştan çıkma süresi bir saattir. Bu süreyi aşanlar ikinci saat ücreti de öderlerdi. (Önal, 2006-138).

Bu hamamlarda bizde olduğu gibi bohça, peştamal gibi bir adet yoktur. Onlar daha çok mayo tercih etmektedirler. Boş yer yoksa, yer boşalincaya kadar salonda beklenir. Salonda ise koltuklar, masalar ve piyano bulunmaktadır.

Genel yıkanma yerlerinde bir duş, sıcak ve soğuk muslukları, kulplu leğenler ve tahta kanepeler bulunur. Leğenlerle su alınıp, tahta kanepeler üzerinde yıkanılır. Müşteri bir saat içerisinde istediği kadar su harcayabilirdi.

Ruslar ve Avrupalılar kirli suyu boşa akıtmazlardı. Leğenlerdeki suyu liflerle sabunlanırken defalarca kullanırlardı. Keselenmeyi bilmezler, ancak masaj yaptırmayı severlerdi.

Bu tarz hamamlara Ziya Yergök esaret hayatındayken Bakü, Krasnoyarsk, İrbit ve Samara'da şahit olmuştur.

2.9.Kara Ekmek

Çavdar unundan yapılan, Rusların “çorni hilep” dedikleri ekmeğin çeşididir. Ruslar kara ekmeği sofralarında daha çok bulundurlardı. Bunun sebebi ise; bu ekmeğin daha sağlıklı olduğuna inanmalarındır.

Bu kara ekmeğin bizim bildiğimize hiç benzememektedir. Bizim bildiğimiz kara ekmeğin kabukları yanmış, içi kara denecek derecede koyu esmer katı hamur kıvamında, ekşi bir ekmeğdir.

Avrupalı esirler bu ekmeğden bebek ve hayvan heykelleri yapıyorlardı. Dönüşte kendilerine nasıl ekmeğin yedirildiğini göstereceklerdi ve de Rusların aleyhinde propaganda yapacaklardı. Kara ekmeğin aynı zamanda kabızlığı da iyi gelmekteydi. (Önal, 2006-139,140).

2.10.Rus Köy Evleri:

Bu evlerin avlusu tamamen duvarla çevrilidir. Antreye ve caddeye açılan kapıları bulunmaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvanlara burada barınmaktadır. Caddeye açılan iki kapı vardır. Büyük kapıdan atlar, arabalar ve kızaklarla avluya girerlerdi. Küçük kapıdan ise insanlar eve girerlerdi. Antreden mutfağa girilmektedir. Burada bütün aileyi alacak büyüklükte yemek masası bulunmaktadır. Masanın etrafında sandalyeler, duvar tarafında da tahta kanepeler bulunurdu. Masanın üstünde daima bir semaver durur. Ruslar çaysız yemek yemezler. Mutfak ve odaların zemini sağlam tahtadan yapılmıştır. Üstleri de şişe gibi boyanmıştır. Pencerelemi de 50-60 cm, yükseklikleri ise bir metre kadardır. Mutfaklarında fırın, fırının bitişiğinde de küçük ocakları bulunurdu. (Önal, 206-142).

Rus köylüleri her sabah fırını yakar, bir yandan yemek pişirirken, diğer taraftan ekmeğini pişirmek için fırına sürerlerdi. Fırınları hem yemek pişirmeye, hem de evin ısınmasına yardımcı olurdu.

Evler birer katlı, üstleri ot ve toprakla takviye edilmiştir. Dışarıda kışın soğuk eksi 20-60 dereceye kadarken evin içinde sıcaklık 20 derecesinin altına düşmez. Bundan dolayı Rusların giyimleri çok sadedir. Kışın bir kürk giyerler, kafalarına da kulaklarını kapatacak şekilde kürk başlık geçirirler.

2.11.Esir Kamplarına Doğru Yolculuk

Esirlerimizin yaşadıkları sıkıntılar arasında esir kamplarına götürülmeleri de ayrı bir sıkıntı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Galiçya, Romanya, Sarıkamış ve Doğu Anadolu'da Ruslara esir düşen Türklerin esir kamplarına götürülmeleri esirlerimizin büyük zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Doğu Cephesi'nde esir düşenler genellikle Kazan ve Sibirya'ya doğru götürülmüşlerdir. Sibirya'nın en ücra köşelerine götürülen bu esirlerin çilesi daha yolculuğun ilk adımında başlıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman, İngiliz, Fransızların esirleri Avrupa'ya sevk edilirken Türk esirler Sibirya'nın en ücra köşelerine sevk edilmiştir. Ruslar savaş boyunca gerekli gördükleri anda Türk esirlerin özellikle subayların yerlerini sürekli olarak değiştirmişlerdir. Onları bir merkezden başka bir merkeze sevk etmişlerdir. Sibirya'da esirler için yeni merkezler tesis edildikçe, Kuzeybatı Rusya'dan Sibirya'nın içlerine doğru bir sevkiyat yapılacak ve Türk esirler Sibirya'daki bu kamplara yerleştirilecekti. Bu sevk işlemindeki masrafı göze almalarındaki amaçları ise; Türk esirlerin kaçmalarını engellemekti.

Esirler ilk önce Sarıkamış'tan kalkan bir trene bindirilmişler Kars-Gümrü-Tiflis-Gence ve oradan da Bakü'ye götürüldüler. Bakü'den sonra Derbend ve Petrovsk'a doğru yol aldılar. Petrovsk'tan itibaren ise Kafkas Dağları'ndan hareketle Rostov'a ulaşıyor. Rostov'dan itibaren demiryolu çift hatlı devam etmektedir. Bir hattı don nehri üzerinden Liski İstasyonu'ndan bir hat kuzeye doğru Moskova'ya, bir diğer hat da doğuya Penza İstasyonu'na doğru gitmektedir. Türk esirlerin yerleştirilecekleri bölgeye göre bu iki hattan biri tercih edilmiştir. Doğuya doğru devam eden hat, Penza'dan Perm istikametinde Volga Nehri'ni takip ederek ilerler

ve Syzran'a, ardından da Samara/Kuybişev'e ulaşır. Samara'dan * sonraki durak ise Çelyabinski şehridir. Çelyabinski'den Vladivostok'a doğru demiryolu ile ulaşılmıştır. Bu demiryolu Sibirya'yı güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayırır. Bu demiryolu üzerinde Vladivostok'a varıncaya kadar irili ufaklı birçok şehir bulunmaktadır. Bu şehirler Kurgan, Petropavlosk, Omsk, Novosibirsk, Krasnoyarsk, Kainsk, Marinsk, Kansk, İrkutsk, Srentensk, Çita, Haborovsk, Blagaveşçensk'tir. Bu şehirlerden Türk esirler vagonlarla yolculuk yapmıştır.

Diğer taraftan Avrupa cephelerinden Rusların eline düşen Türk esirler ise Sibirya'ya sevk edilirken cepheden tren istasyonlarına yürütüldükten sonra trenlerle Kiev-Harkov-Varonej-Penza demiryolu hattıyla sevk edilmişlerdir.

Sarıkamış'ta esir düşen 9. kolordu karargâh subayları üstlerindeki elbiseleriyle birlikte bütün özel eşyalarına General Prezevalski'nin kumandasındaki Plaston Tugayı Kazak süvarileri tarafından el konuldu. Ruslar esir subaylar hakkında uygulanan yerleşmiş kuralların aksine Osmanlı subaylarına her türlü hakareti yaptılar. Sadece ekmeğe almaya yetecek kadar para (50 Rus kapağı) verilerek açlığa mahkûm edilmekle kalınmamış, tedaviden mahrum bir şekilde hakaret maksadı ile en pis ve sefil hapisanelere yerleştirildiler. Alman ve Avusturyalı esirler Rusya'nın

*Samara:Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Samara (eskiden Kuybişev) yönetim biriminin (oblast) merkezi kent. Volga ve Samara ırmaklarının kesiştiği noktada yer alır. Tatarların yoğunlukla yaşadığı bir şehirdir. 1586'da Samara adıyla, Volga ticaret yolu üzerinde bir kale olarak kuruldu ve çok geçmeden bir ticaret merkezi durumuna geldi. 2. Dünya Savaşı sırasında savaş hattının oldukça gerisinde kalması ve pek çok resmi dairenin Alman tehdidi altındaki Moskova'dan buraya taşınması sonucu hızla büyüdü. Savaştan sonra Volga-Ural Petrol ve Doğal Gaz Bölgesi'nde görülen üretim artışı da kentin gelişimine katkıda bulundu. Nüfusu 3 milyondan fazladır. Yazlar sıcak kış aylarında çok soğuk karasal iklim görür. Rusya'nın büyük bir sosyal ve önemli ekonomik, politik, sanayi ve kültür merkezidir. Samara, Volga bölgesinde lider bir sanayi merkezidir ve milli gelir ve sanayi hacmi bakımından ilk on Rus şehirleri arasında yer alır. Samara Volga bölgesinde önemli bir eğitim ve bilim merkezidir. Samara da bir opera ve bale, tiyatro, bir filarmoni orkestrası salonu, ve beş drama tiyatro salonu vardır. 12 kamu ve yükseköğretim 13 ticari kurumların yanı sıra 26 kolej gelecek fizikçi ve matematikçi, pedagog ve tıp doktorları, müzisyen ve oyuncular, mühendis gazeteci ve hukukçuları yetiştirir. Samara önemli bir ulaşım merkezidir. Kurumoch Uluslararası Havaalanından Frankfurt, Prag Rusya, Orta Asya trafiğini yönetir.

Avrupa kıtasındaki şehirlerinde tutulurken Osmanlı esirlerinin tamamı Sibiryaya'ya sevk edildiler. (Balcı, 2001-26)

Türk esirler Galiçya üzerinden ya da Nargin Adası'ndan Rusya'ya doğru götürülürken, Müslüman halkın yaşadığı bölgelerden geçirilmişler ve bu bölgelerde halktan büyük yardımlar görmüşlerdir. Ancak Ermenilerin ya da Rusların yaşadığı bölgelerden geçerken hakaretlere uğramışlardır.

Romanya ve Galiçya'da esir düşen Mehmedler; ya yürütülerek ya da "Teplushki" adı verilen yük vagonlarında hayvanlar gibi üst üste istiflenerek Sibiryadaki esir kamplarına götürülüyorlardı. (Çetinkaya, 2011-42). Tren yolunun olmadığı bölgelerde genellikle esirlerimiz yaya olarak götürülmüştür.

Tepluşki denilen vagonlarda üst üste iki sıra bank vardı. Vagonun ortasında bir demir soba, bir köşesinde tuvalet olarak kullanılan bir kova bulunuyordu. Kışın vagonların inçin dışarıdan farkı yoktu. Çünkü yakmak için odun ve kömür bulmak çok zordu. Ayrıca, Osmanlı savaş esirlerini taşıyan tepluşki denilen yük vagonlarının pencere ve kapıları da dışarıdan tahtalarla çakılarak kapatılıyordu. (Taşkiran, 2001-56)

Trene bindirilmeleri sırasında Türk esirler birbirlerinden ayrılmak zorunda kalıyordu. Türk esirlerden subay olanlar 3. ve 4. vagonlara, erler ise yük vagonlarına bindirilmekteydi. Hem subay hem de erlerin bindirildikleri vagonlar kapasitesinin üstüne çıkıyordu. Bu da aylar boyunca sürecek olan yolculukta izdihama sebep olacaktı. Ayrıca vagonlara yerleştirilirken hastalarla sağlıklı olanları bir araya yerleştirilmesi hastalıkların yeniden türemesine neden olacaktı. Yapılan yolculuktan üç gün sonra Rostov'da 60 kişilik vagona 10-15 Türk esirin ölmüş olduğu görülmüştür. Subayların bulunduğu vagonlarda tuvalet ve soba bölmesi bulunurken, erlerin bindirildiği yük vagonlarında ne soba ne de tuvalet bulunmaktadır. Hüsamettin Tuğaç bindirildiği vagonu şöyle tarif etmektedir:

"...Bindiğimiz vagon bir yük vagonu, fakat asker nakli için özel şekilde hazırlanmış. Vagonun ortasında yüksek demir parmaklığın içinde sabit bir demir

soba, vagonun iki baş tarafında iki katlı ranzalar, bir de silahlık var. Ranza tahtaları aynı zamanda kalkıyor ve geniş oturma yeri açılıyor.” (Tuğaç, 1975-20,219).

Er vagonlarının acınacak halini Albay Arif Bey şöyle anlatmaktadır:

“...Ruslar üseraya insaniyet dairesinde muamele etmiş olmak için zabıtana karşı muamelelerinde mülayim davrandıkları halde efradımız bu halden istifade edememekte idiler. Yorgun, ezgin bir halde hatt-ı harbden gelerek haddinden pek fazla yük vagonlarına doldurulan biçareler izdihamdan âdem-i nezafetten pek müzdarip idiler. Bunlara def-i hacet için bile müsait zaman bırakmayan bir şiddet tatbik olunuyor, günlerce ekmeksiz, katıksız kaldıkları oluyor. Hele lisan bilmemek, dert anlatamamak yüzünden uğranılan müşkülât hadd-ı nihayeye varıyordu.

Mesafe ilerledikçe müzdahim bir yolculuğun ika' ettiği vahim, sârî hastalıklarla bitâb kalanlar, günlerce tımarsız kalarak acıları artan yaralılar, peyderpey istasyonlarda indirilerek mevaki' hastanelerine gönderiliyordu. Katarın durmaksızın günlerce yol alması emrâzın sirayet ve intişarına, karşı tedâbir ve buna lüzumu olan vesaitteki noksan yüzünden bu zavalluların tahfif-i mezahimi için yapılan müteaddit müracaat semeresiz kalıyordu. Yanı başımızda arkadaşlarımızdan birçoklarını memata kadar sürükleyen emraz-ı sârîyenin adeta gözle görülen avakıb-ı muhlikesini hissetmekle ma'teessüf ve müesser idik.” (Kutlu,1999-50,51).

Esirler Bakü'den sonra Mahaçkale ve Rostov yolculuğunu bitlerle boğuşarak geçirmişler bu yüzden sıkıntılı bir süreç olmuştur. Rostov'da iken esirler üçüncü bir mevkide vagonlara bindirildikleri için bitli yataklardan kurtulmuşlardır. Ancak kuru tahtalar üzerinde yatıyorlardı. Bitlerle boğuşma daha sonra yine devam etmiştir.

Esirler yolculuk esnasında hapishane hayatı da yaşamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanlar yolculuk esnasında hapishanelere götürülmüşlerdi. Hapishanelerde karınca gibi bit kaynıyordu. Koğuş temizliği sırasında süpürge ile toplanılan çöp arasından çıkıp karınca gibi ardı ardına dizilmiş geri geliyordu. Hapishanelerde esirlerin sadece iki saat teneffüs için bahçeye çıkmalarına izin veriliyordu. Diğer yirmi iki saat kapılar kilitli tutuluyordu. Koğuşlarda beş altı tane fiçı konuyordu. Esirler tuvalet ihtiyaçlarını bu şekilde

karşılıyorlardı. Sabahları ise kapının açılmasıyla, esirler sıra ile bunları dışarı döküyordu. Özellikle Rostov'daki * hapishane otel gibiydi. Bu hapishanede herkesin evrakı okunuyor ve hapishane müdürüne teslim ediliyordu. Gardiyanlar esirleri yoklama için çırılçıplak soyup araştırma yapıyorlardı. Ve esirlerin üzerinde silah ve gizli bir evrakın olmamasına özen gösteriliyordu. Bazen de şehirlerde esirlere iyi davrandıklarına dair gösteriş yapıyorlardı. Esirlere hapishanede de rahat bir yaşam yoktu. Burada farklı milletlerden mahkûmlar olabiliyordu. İttihat ve Terakki mensubu Fahrettin Erdoğan şöyle anlatmaktadır:

“... Katarımız yol almaya başlamıştı. Ne yöne gittiğimizi bilmiyorduk. Bizi Türk esirleri diye, gösteriş için şehir şehir dolaştırıyorlardı. Bir şehirde durduğumuzda Türklerin Cemiyet-i Hayriyesi'ne mensup bir hoca ile dört kişilik grubu gelip aramıza giriyorlar, varsa ölüleri törenle çıkartıyorlar, namazlarını kıldıktan sonra kendi Müslüman mezarlıklarına gömüyorlar, hastalarımızı götürüyorlardı. Sağ olanlara ise sigara, bisküvi, çay, şeker, para ve sevgi dağıtıyorlardı. Bu dolaşma ve gösteriş hali beş gün ve beş gece devam etti. Bir gün sabah vakti bizi bir istasyona indirdiler. Tekrar kollarımızı sıkı sıkıya bağladılar. Şehirden geçirerek yedi kilometre uzaktaki bir hapishaneye götürdüler. Buranın Harkov olduğunu öğrenmiştik. (Harkov Rusya'nın en çok şeker imal eden şehridir. Burada iki yüzden fazla şeker fabrikası vardı. Bundan evvelki durak yerimiz olan Rostov ise, Rusya'nın un imal eden bir bölgesi idi. İç Rusya'ya un buradan

*Rostov, Güney Rusya'nın başkentidir. 1749'da Rus İmparatoru Birinci Petro (Türkiye'de Deli Petro, Rusya'da ise Çılgın Petro adıyla anılıyor)'nun kızı Elizabeth tarafından kurulmuş. 17. yüzyıla kadar Osmanlı'nın denetiminde kalan şehir tıpkı İstanbul gibi 7 tepe üzerine kurulmuştur. Don nehrinin ikiye böldüğü şehir, Moskova'ya bin kilometre mesafededir. İstatistiklere göre Rostov'un nüfusu 1.5 milyon civarındadır. 20 farklı etnik köken ve dinden insanların yaşadığı şehirde en yoğun nüfusa Kazak'lar sahip. Özellikle demir çelik sektörünün gelişmiş olduğu Rostov Bölgesi'nde, bereketli topraklar ve geniş ovalar nedeniyle tarım da son derece ileri durumdadır. Şehirde demir çelik fabrikalarının yanı sıra, helikopter ve tarım makineleri üreten fabrikalar var. Tomruk ve ağaç ihracatı da ekonomide önemli yer tutuyor. Ağaç ve tomruklar gemilerle Don Nehri'nden Karadeniz'e, oradan da dünyaya gönderiliyor. Petrol zengini olan Rusya'da bu durum hemen otomobillerin modellerine de yansıyor. Otomobillerin çoğu 2.0 motor hacmi ve üzeri. Taksiiyle şehir turu yapmak isterseniz bu size sadece yaklaşık 20 dolara(1 dolar 25 ruble) mal olacak. Rostov gece hayatıyla da ünlüdür. Şehirde çok sayıda kulp ve disko mevcuttur. Özellikle yaz aylarında şehir çok renkli gösterilere sahne oluyor.

gönderilirdi.) Bu hapishanede de aynı yoklamalardan geçtikten sonra kafitemizi ikiye bölmüşlerdi. Bizi yetmiş beş kişilik, sürgünlere ait iki koğuşa yerleştirdiler. (Rusçada buraya Breserni Dürme'- ' sürgünlere mahsus hapishane' deniyor.) koğuşa girdiğimizde bizden evvel iç Rusya'dan getirdikleri yüz kadar inkılâpçı sosyalist Rus gördük. Bunlar rahatlarını bozmak istemediler. Uzun bir yolculuktan gelen bizlere oturacak bir yer göstermediklerinden ayakta kaldık. Bizler rica ederek yer istediğimizde kötü laflarla karşılık veriyorlardı. Ağız dalaşmasından sonra bir kavga çıktı. Yüzü de birden ayaklanıp bize karşı cephe aldılar; biz de bir köşeye sıralandık. onlar yumruk dövüşü bilmiyorlardı.; onarlı on gruba ayrılıp, ta burnumuzun dibine kadar gelerek ayaklarını yere vuruyorlar, sövüp geri dönüyorlardı. Bizimkiler ise hasımlarını taklit ederek yine on gruba ayrılıyor, onlar gibi ilerliyorlar, ancak sövmeden, yanlarına yaklaşıp kafalarına çift yumruğu indirdikten sonra geri dönüyorlardı. Onların elleri kalkmadan, dilleri susmadan ilerleyişleri gülünecek bir haldi. Yumruk altında nihayet bağırmaya başladılar. Gardiyanlar kapının gözetleme deliğinden namlu uzatarak 'aynim, yoksa ateş edeceğiz!' diye Rusça bağırdılar. Bizler hemen bir kenara çekildik, on dakika sonra da hapishane müdürü geldi. Bize yer verilmediğini söyledik, bunun üzerine müdür esir Rusların hepsini koğuştan çıkardı, artık rahat etmiştik. Yirmi gün kadar burada kaldıktan sonra aramızda tifüs hastalığı zuhur etti. Doktor muayeneden sonra hastalıklı olanları hastaneye kaldırıyordu. Her birimize, temizlik için onar onar yıkanmamız maksadıyla su vermişlerdi. İki buçuk ay oluyordu ki sırtımdaki gömleğimi değiştirmemiştim. Sarıkamış'tan ayrıldığım vakit ailem bayan Zehra'nın kendi eliyle bağladığı sargı hala göğsümde duruyordu. Çamaşırlarım lime lime olmuş, sırtımda çürümüştü. Bir don bir gömlek için Rostov'dan bize arkadaş olan bir fırıncıya bir lira verdim. Yıkandıktan sonra bunları giyindim, sargıyı olduğu gibi bıraktım, açmadım."(Erdoğan, 2007-59,60.).

Kars'tan itibaren Ruslar yedek subay, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı ve önyüzbaşılarda iâşe masrafı olarak ayda 50, üstsubaylara 75 ruble veriyorlardı. Bu para ile istasyonlarda yiyecek ve içecek masrafları karşılanıyordu.

Ruslar 30 kişilik vagonlara 50, 60 kişiyi istif halinde koyuyorlardı. Yaklaşık iki ay süren yolculukta Sibiry'a'nın en soğuk bölgelerine gönderiliyorlardı. Yolculuk esnasında açlık, hastalık, bakımsızlık yüzünden esirlerin yarıdan fazlası yollarda

şehit olmuştu. Vagonlarda tuvalet olmadığı için vagonlar pislikten kaynıyordu. Kokudan dolayı da vagonların yanına yaklaşmak mümkün değildi. Ayrıca pislikten dolayı vagonlarda tifüs ve ishal gibi hastalıklar baş göstermişti. Vagonlarda her gün ölüm olayı yaşanıyor. Fakat ölümler birkaç gün vagonlardan alınmıyordu, alındıkları zamanda dağ başlarına atılıyordu. Vardıkları yerlerde vagonlar açıldığı zaman her vagonunda 10-15 Türk askeri ölmüş oluyordu. Trenin durduğu zaman şehirlerde gösteriş için Türkler esir olarak gösterilerek dolaştırılıyordu. Hüsamettin Tuğaç yolculuk esnasında şahit olduğu bir olayı anlatıyor:

"...1915 yılının ilk ayının ikinci haftasında idik. Şimdi Kubişef adını taşıyan Samara İstasyonu'na gelmiştik. Bir Rus askeri doktoru vagonumuza geldi, hasta olup olmadığını sordu. Bir Rus Yahudi'si olan bu doktor almanca da biliyordu. Bizimle konuşmasına ben tercümanlık yaptım. Tifüs hastalığı salgın halde imiş. Esir trenlerini karantina altına almışlar.

Günler geçiyor... İstasyonda, bizden başka 4-5 katar dolusu Türk esir vardı. Vagonlar kilitli olup giriş çıkış yasaktı. Bir gün; bu vagonlardan birisinin küçük penceresinden bir Türk şöyle bağırmağa başladı:

-Saldat kardaş! Saldat kardaş! Dava, dava...

Zavallı Türk esiri, Rus askerine 'kardaş' diye seslenerek 'su' istiyordu. Fakat bu feryat boşlukta kaybolup gidiyor; bir yudum su veren olmuyordu. Sonradan Rus gazetelerinden öğrendik ki; o günlerde bu istasyonda büyük bir dram yaşanmış! Trenler dolusu Türk esiri, karantina var diye kapatıldıkları hayvan vagonlarında haftalarca aç ve susuz bırakılmış! Hepsi açlık ve susuzluktan ölmüş gitmişler... O zamanki Ruski Slova gazetesi bunu yazmıştı." (Tuğaç, 1975-27).

Vagonlardaki diğer bir sorun bit faciasıydı. Haşereleri ayıklayarak ya da vagonlardaki su ile nöbetleşe çamaşırlarını yıkayarak kurtulmaya çalışıyorlardı. Biraz da olsa maksatlarına erişiyorlardı. Fakat esir olan erlerin böyle bir imkânı dahi yoktu. Bazı şehirlerde esirlerin temizlenmesi için etüvden de geçirilmekteydi. Ziya Yergök şöyle anlatmaktadır:

“...Samara’ya gider gitmez bizi etüvden geçirdiler. Ayakkabılarımızdan başka her şeyimizi bir bohça halinde etüve attıkları zaman bizi de çırılçıplak hamama soktular. Paramızla sabun ve lif verdiler. İçeride yıkanıp temizlendikten sonra dışarı çıktık ve elbiselerimizi giyindik. Para cüzdanım da eşyalarım arasında olduğu için küçülmüş, kıvrılmış, kullanılmaz hale gelmişti.

Kimsenin mendili bile olmadığı için setr-i avret (ayıp yerlerimi örtme) edecek durumda değildik. Âdem babamız gibi üryan, bir elimiz önde, bir elimiz arkada birbirimizden utanarak hamama girmiştik.” (Önal, 2006-137).

Dünyada Türklerin ve İslamiyet’in en büyük düşmanı Ruslardır. Bu durum tarihte hiçbir şekilde değişiklik göstermemiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda da Ruslar ellerine düşen Türk esirlerine karşı zalimliklerini göstererek bu durumu kanıtlamışlardır. -35 derecede esirleri soyarak yolculuğa devam etmeye zorlamışlardır. Esirlerin yardım istemelerine karşın kulaklarını tıkamışlardır. Vagonların içinde aç susuz günlerce bırakılmışlar ve feryat figan içinde bağırmalarına karşılık hiçbir şekilde yardım etmemişlerdir. Esaret hayatlarını sürmeleri için Sibirya’nın en sefil yerlerine götürülmüşlerdir. Rusya’da yaşayan dindaşlarımızın onlara yardım etmelerini dahi engellemişlerdir. Sebepsiz yere dövülmüşler güçsüz ve kuvvetsiz bırakılmışlardır. Bu nedenle birçok Türk esirimiz ölmüştür. Esirlerimizin ne dirisine ne de ölüsüne saygı gösterilmiştir. Esir kamplarına sevk edilen Rıfat Şeki şöyle dile getirmektedir:

“...Ebubekirgil’in Mehmet, hasta olan ağabeyi Muhittin’i de sırtında taşıyordu. Biraz sonra öldüğünü anladığımız ağabeyini yere bırakmasını istediyssek de o razı olmadı. Gecedan beri bekleyen Rum ve Ermeniler etrafımızı çevirmişti. Bir kısmı Mehmet’i döverken biri de sopasını sırtındaki ölüye vuruyordu. Böylece hem dirimize hem de ölümüze vura vura trene bindirip Kars’a götürdüler.” (Çetinkaya, 2011-42).

Tiflis İstasyonu’ndaki durumu Faik Tonguç şöyle anlatmaktadır:

“...Cehennem sıcaklığında vagon içinde, pencerelere kapalı olarak üç gün acı ve derin bir üzüntü içinde bekledik. Su bile dirhemle verildiğinden bayılanlar,

hastalananlar çoğalıyordu. Yemek içmek gibi zorluklardan başka pencereden bakmak bile yasaktı. Bu durumdan kimsenin şikâyet etmeye hakkı bile yoktu çünkü esirdik, hem de memleketimizdeki deyişle “Moskof elinde esir”dik. Birçok rica ve şikâyetlerden sonra bir vagona bir pencere açılmasına izin verildi. (Önal, 2006-200-201).

Bir esir subayımız Tiflis'ten sonraki durak olan Gence'nin Deliler İstasyonu'nda karşılaştığı manzarayı şöyle anlatmaktadır:

“...Vagonumuz etrafında köylüler görünmeye başladılar. Bize çay ve sigara ikram ettiler. Hepsinin yüzünde kederli çizgiler vardı. Pencereden yüzlerine dikkatle bakıyordum. Dille söyleyemedikleri acıların bu çizgilerden aktığını görüyordum. Orta boylu, top sakallı bir köylü boynunu omzuna doğru kırmış, gözleri yaşarmıştı. Gözlerimiz bir süre birbirine takıldı kaldı. Nihayet doldu ve taşı. Esir bir Türk subayı ile Gence'nin bir köylü Türk'ü, tanışmadan konuşmadan bütün içlerini birbirlerine döktüler. Moral varlıkları birbirleriyle kucaklaştı. Varol! Hiç ölmeyen kutsal duygu.” (Tuğaç, 1975-23,24).

Sibirya'da Kansuk ve Krasnoyarsk *esir kamplarında bulunan Tabib Kıdemli Yüzbaşı Fuad Asım, şu bilgileri vermektedir:

“...Kars'tan trene bindirilerek Sibirya'ya gitmek üzere yola çıkarıldık. Ruslar askerlerimizi hayvan vagonlarıyla sevk ettiler. Esaret hayatına başlamadan önce önce yaralıların ayrılarak hastanelere yatırılmaları gerekirken, Ruslar bunları hemen vagonlara doldurarak Sibirya'ya gönderdiler. Yolda pek çoğu vefat etti. Hatta bu

*Krasnoyarsk: Ağustos 1628'de bir Rus sınırına kale olarak kurulmuştur. 1741'de yoğun bir gelişme gösterdi ve 1895 demiryolu hattının gelmesiyle de devam etti.1749 yılında Krasnoyarsk'ın güneyinde 700 kg ağırlığında bir göktaş bulundu. 1742'de Krasnoyarsk'ta üretim tesisleri ve demiryolu atölyeleri kuruldu. Rus Devrimi'nden sonra Krasnoyarsk'ta kâğıt ve hidroelektrik santralleri (Yenisey) kuruldu. 1934'te ikinci büyük Rus idari merkezi oldu. Bu dönemde kurulan fabrikalarla önemli bir sanayi merkezi oldu. 1970 Sovyetler Birliği'nde Krasnoyarsk'a radar istasyonu kuruldu. 1992'de de Rusya Federasyonu'na katıldı.

vefat edenleri Rus askerlerinin vagonlardan dışarı attıklarını bizzat gördüm. Netice olarak Sibiry'a sevkimiz sırasında Ruslar erlerimize iyi bakmadılar.”(Güven,1996-26)

3. Ordu Kurmay Başkanı Guze, bir Alman gazetesinde (Deutsche Allgemeine Zeitung, Dienstag, 28. Juni 1921, Nr. 297, Berlin) verdiği röportajda bu caniliği şöyle anlatmaktadır:

“...1914-1915 kışında, Türk savaşa esirlerinin kamplara taşınmaları sırasında yük vagonlarına tıka basa istif edilmeleri büyük sorun idi. İstasyonlardaki bu yük vagonlarının içinde ne olduğu unutulunca, soğuk kış şartlarında bir o yana bir bu yana gönderilen vagonlar nihayet fark edilip açılınca içinden sadece üst üste yığılmış cesetler çıkıyordu.” (Çetinkaya, 2011-42).

Sarıkamış'ta esir edilen Türk askerlerini İsveç Salib-i Ahmer Murahhası Graf Londrof şöyle tarif etmişti:

“...İzdihamdan, kokudan yanlarına varılmayan, kapıları kilitli ve içerisi tıka basa Osmanlı esirleri ile dolu büyük bir tren 1915 Ocak ayının sonunda Sirzan İstasyonu'na geldi. İçindeki esirler insan kılığında çıkmış açlıktan renkleri sararmış, yanakları çökük, elmacık kemikleri dışarı fırlamış, kımlıdayamayacak şekilde yorgun ve kuvvetten düşmüş, elbisesiz, ayakları çıplak, kainatta mevcut bütün bulaşıcı hastalıklarla müptela bir haldeydi. Bu feci manz0ara insanların yüzlerini kızartacak ve kalplerini sızlatacak derecedeydi.” (Balcı, 2007-248,249).

Rusların bir başka cinayeti ise Tiza İstasyonu'nda yaşanmıştır. İçine 40-50 kişi esir bulunan iki vagona kapıları kilitlenerek Tiza İstasyonu'na bırakıldı, günler boyunca yürek parçalayan bağırlara rağmen kimse bu esirlere kulak vermemiş, açlık ve susuzluğa terk edilerek tamamının ölümüne sebep olmuşlardır. Bu anilikten iz bırakmamak içinde vagonlar Ruslar tarafından ateşe verilmiştir.

Ruslar yolculuk esnasına hastalık bahanesiyle 500 askerın elbiselerini soymuş ve don gömlekle bırakılmışlardır. Tiza İstasyonu'na varana kadar esirlerin tamamı soğuktan şehit olmuştur. İçlerinden sadece bir tanesi kurtulabilmiştir.

Başka bir Türk esirlerini gören Penza'da gören Avusturyalı Doktor Fişel ise şunları söylemektedir:

"...Tren geldiği vakit tabipler gözyaşlarını tutamadılar. Kafkasya'da Sarıkamış'ta esir edilen Türk askerlerinin manzarası korkunç idi. İlk trende 28.1.1915'te on beş ceset çıktı. Vagonlardan berhayat olarak tabiplerin çıkardıkları adamlar canlı cenazeden başka bir şey değildi. Bütün trende hemen bir sağlam adam yoktu. En az mutazarrır olanların birkaç ayak parmağı donmuştu. Kolera ve vebaya kadar bir sürü hastalık vardı.

Bu treni Penza'da teslim alan bir Rus zabiti bir vagonun bir köşesinde üst üste atılmış birkaç ceset ve bu mevter arasında bir de berhayat ve diğer köşede birbirini üzerine sıkıştırılmış ve pislik içinde berhayat kalanları müthiş bir halde gördü... Sıhhiye memuru birkaç cesedi yaktırdı. Kolera ve vebadan korkuluyordu. Esirler arasında tifo hastası ve tamamıyla zayıf düşmüşler vardı." (Kutlu, 199-53,54).

Samara İstasyonu'ndaki vagonlardaki durum şöyle ele alınmıştır:

"...Vagonun bir köşesinde, hiç konuşmadan suskun oturan, hiçbir şeye karışmayan, yerinde bile çok az dönebilen; daha doğrusu heykel gibi duran biri vardı. Onun bu hâlimden biz de rahatsız oluyorduk. Tavrını, kendini beğenmişliğine veriyorduk. Yahut da orduda bizden daha üst rütbeli biri olduğunu düşünüyorduk. Gülmezdi, konuşmazdı; gözleri yarı kapalı ve hep düşünür halde idi. biz de ona pek bir şey sormaz, takılmazdık.

Bir gece, arkadaşlar uykuya üzere iken, bu şahıs birden bire yerinden kalkarak; mangalar! Avcı hattına geç! Süngü tak! Hücüm! Diye haykırmaya başladı. Kendi de yerinden sıçrayarak bizim üzerimizden atlıyor, vagonun öbür köşesine kadar gidiyor ve döşemeye tam siper yatıyordu. Biz evvela, böyle de şaka olur mu, taarruzun yeri mi burası! diye adama bir hayli sinirlendik. Fakat adamdan hiç ses yok... Sabah olup da içeriye ışık sızmaya başlayınca arkadaşlar bu adamı yattığı yerden kaldırmak istediler. Anladık ki adam geceden –daha o zaman- ruhunu teslim etmiş! Müşterek kanaatimiz şuydu: adını bilmediğimiz bu asker, Sarıkamış

Cephesi'ni her ayrıntısıyla ruhunda yaşıyormuş. Sessizliği de ondan imiş. Hayalinde hep esir düşme talihsizliğini yaşadığı o düşmanla boğuşma safhalarını yaşıyormuş. Hatta o vaziyetteyken yemek bile yemezdi. Demek ki kendimi hep Allahüekber Dağları'nda zannediyormuş. Arkadaşlar, bu şehide olan sızan, tepki ve saygısızlıkları yüzünden çok üzüldüler; mahcup oldular..." (Sönmez ve Yıldız, 2011-63,64).

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere sevkiyat esnasında sağlık ve iaa hizmetleri oldukça kötüydü. Subaylara yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere Rus yetkililer tarafından günlük 1.5 ruble verilmesi gerekiyordu. Ancak Rus yetkililer bu durumda keyfi hareket etmişler ve Türk esirlere bu miktardan daha az ödeme yapmaya başlamışlardır. Bazen hiçbir şekilde ödeme yapmadıkları zaman bile oluyordu. 9. Kolordu Kumandanı İhsan Paşa ve Erkan-ı Harbiyesini Sarıkamış'tan Tiflis'e kadar olan sevkte Yüzbaşı Kazlof Kolordu Kumandanı tarafından esirlerin üç günlük yevmiesi verilmemiştir. Bu parayı 75 kapık veya 40 kapık üzerinden ödeyen Rus yetkililer de vardı. Bu para ile esirler istasyonlarda kendi yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ayrıca çay takımları varsa istasyon duraklarında sıcak su alarak çay hazırlıyorlardı. 29. Tümen Kumandanı Albay Arif Bey bu konuda şunları dile getiriyor:

"...Kafkasyada'ki yolculuğumuzda çay, şeker ve çaydanımız bulunmasının acısını çekmiş idik. Bu gibi edevâtı olanlar katarın istasyonlarda tevakkufunu müteakip hemen aşağı atlıyor ve yeni öğrendiğimiz birkaç kelime Rusça ve Jarkıyavada! diye sıcak su kazanlarını arayarak oradan aldıkları su ile bol bol çay hazırlıyorlardı. Rusya'da demiryolu idareleri tarafından istasyonun görünür bir noktasında mahsusen bina olunmuş kazanlarda bol sıcak su koymak mecburidir. Bu binaların bulunduğu cihet işaret levhalarıyla gösterildiği gibi sıcak su çeşmesine de büyük harflerle Rusça 'Kipeton' yazılmış bir levha rabt olunmuştu. Gerek soğuk mevsimlerde bürüdetin tesirini tahfif etmek ve gerek sıcak zamanlarda emraz-ı sariyenin yegâne sebebi olan ham ve murdar suları içmemek için fevaid-i adidesi derkâr bir tertibdir. Biz de bu fevâidden mahrum olmamak için büyükçe bir çaydan ile çay kadehi aldirmaya istical ettik. Bundan sonra çaydan o kadar kıymetli bir alet olmuş idi ki, esaret nihayetine kadar elimizden düşmedi." (Kutlu,1999-56).

Vagonlar yol boyunca lütfedilip açılırsa esirler yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını kuru ekmek ve su ile gidermeye çalışmışlardır. Kafkas cephesinde esir düşen Türkler istasyona kadar bir gün boyunca yürütülmüş ve aç bir şekilde trene bindirilmişlerdir. Ve Rostov'a varıncaya kadar da 7 gün boyunca aç bırakılmışlardır. Bu durumun engellenmesi için Türk subaylar Rus yetkililere şikâyetle bulunsalar bile hiçbir sonuç alınamıyordu.

Bir de yolculuk esnasında esirler teşhir ediliyordu. Uzun yolculuklardan sonra esirler kasabalarda indiriliyor ve halka gösteriliyordu. Buradaki amaç Rus ordusunun galibiyetlerini göstermekti. Ayrıca perişan görünen esirler kasabalarda temizlik amacıyla esirler hamamlara götürülürken de yürütülüyorlardı ki bunlar teşhir etme niyeti taşıyan davranışlardı.

2.11.1.Demiryolu Olmayan Hatlarda Türk Esirlerin Sevki:

Demiryolu hattı olan yerlere esirler vagonlarla götürülürken bin türlü acı çekmişlerdi ki bu yolculukta demiryolu hattı bulunmayan yerlerde de esirlerin ulaşımı kızaklarla ya da atlı arabalarla sağlanıyordu. Ancak bu kızak ve atlı arabalar sadece subaylar için kullanılıyordu. Esir erler ise bu yolculuğa demir hattı olmayan yerlerde yaya olarak götürülmekteydi. Bu esirler Sibirya'nın dondurucu soğuşuna maruz bırakılıyorlardı.

"...Kızaklar adeta uçuyor gibi, yolcularını götürüyorlar, ama nereye? Bu seyahat kartında okuyamadığımız neler yazılı, hangi meçhuller dünyasına taşımakta bizleri? Hangi maceralara sürükleniyoruz. Bu suallere cevap bulmak hayli zor. Bu bilinmeyen meçhuller âleminde hangi ve nasıl bir dram sahneleri yaşanacak!" (Ataman, 2011-150).

2.11.2.Rus Kızakları:

Kızaklar Rusya'da özellikle köylü kesimi için önemli bir ulaşım aracıydı. kış mevsimi uzun sürdüğü için kızak yapımı Rusya'da çok basitti.

Rus köylülerinin kullandıkları 50-60 cm aralıkla birbirlerine paralel konulan ve enine ağaçlarla birbirine bağlanmış, ön tarafları kıvrık iki taban ağacı bu kızakların gövdesini oluşturuyordu. Bunun üzerine parmaklık şeklinde eğrilmiş ağaçlardan kızığın teknesi yerleştirilmişti. Teknenin içi bazen iplerle ağ halinde örülerek üzerine ot sapları serilmekte ve Böylece bir döşeme yapılmakta veya geniş ağızlı bir küfe yerleştirilmekteydi. Daha muntazamlı olanları ise araba biçiminde sabit tekneli olarak inşa edilmiş olup, üzerlerinde deriden bir körük bulunmaktaydı. İhtiyaca göre kızakların sağ ve sol tarafına iki ya da üç at bağlanırdı. Bu kızaklara genellikle “sana” ve ya “sanka”, iki atlılara “par”, üç atlılara da “tervika” denilirdi. (Kutlu, 1999-59).

Şehir kızakları ise tabanları temiz, tekneler ise tahtadan olmak üzere hafif ve muntazam görünümlü olarak ikişer kişilik yapılmıştır.

Rusların atları da soğuğa ve açık havaya alışkın yetiştirilmekteydi. Bu hayvanların soğukta sapasağlam kalmaları yaz kış açıkta, çulsuz yaşamalarına bağlıydı. Rusların bu atlarının kılları kışın 10 cm'den fazla uzun olduğu halde, yazın bir santime kadar iniyor ve parlak, koyu bir renk alıyordu. Rusların atları arasında kır ata çok az rastlanmaktaydı. (Önal, 2006-141).

2.11.3.Esir Subayların Kızaklarla Sevki:

Esir subaylar kışın ortasında üzerlerinde bu mevsime uygun olmayan kıyafetleriyle yolculuğa kızaklarla devam etmek zorunda bırakıldılar. Bu kızak yolculuğunda da çileli bir yolculuk çekmişlerdir.

Ziya Yergök'ün anılarıyla bu duruma şahit oluşu şöyle ele alınmaktadır:

“...Trenden çıkıp kızaklara binerken bizimle aynı trenin yük vagonlarıyla sevk edilen esir askerlerimiz de vagonlardan çıkarılmış, yay olarak gönderilmeye hazırlanmışlardı. Orada resmi, sivil birçok Rus erkek ve kadını bizleri seyretmek için toplanmışlardı. Soğuk sıfırın altında 30 derecenin altında idi. bizim askerler acınacak durumdaydılar. Eski püskü elbise ve kaputlar içinde, ayakkabıları kalik

(yırtık, dilenci postalı) halimi almıştı. Bunlar arasında bir askerin de ayakkabıları yoktu. Yırtık çoraplarla sıraya girmeye gidiyordu. Bu acıklı görüntüye dayanamayan bir Rus kadını lastiklerini çıkardı bu ere verdi ve bize de birçok küfürler savurdu. 'böyle perişandınız niçin muharebeye girdiniz?' gibi haklı sözler söyledi.

Kızaklara bolca ot konmuştu. Dörder dörder bunlara gömüldük. Kara gömülmüş gibi az zaman sonra daha çok üşümeye başladık. Hemşehrim Erzurumlu Yüzbaşı Kamil'in hediye ettiği kalın, cankurtaran, tiftik çorapları giydiğim halde bir türlü ayaklarım ve vücudum ısınmıyordu." (Önal, 2006-140-141).

Yine bir başka esirimiz olan Halil Ataman da kızakla olan yolculuğunu şöyle anlatmaktadır:

"...Hayvanlar hiç yük taşıyor gibiydi, sanki kızak kendi koşuyor ve uçuyordu. Akşama doğru hava çok soğudu, sertleştikçe sertleşti... Yorganlarımıza sınımsı büründük, başıma kalın bir destar sardım ve bağladım. Kızağın yandaki dayamasına dönmek ve yuvarlanmamak için iyice sarıldım. Karşımdan gelen tipi ve yüzüme çarpan kar taneleri, sanki kurşun gibi vuruyordu. Yüzüm delik deşik oldu sanıyordum. Ve aynı zamanda kendimi donuyor gibi hissediyordum." (Ataman, 2011-151).

Yolculuk sadece gündüz yapılıyordu. Geceleri ise Rus köylerinde konaklanıyordu. Rus köylerinde konakladığı anı esir bir subay dile getirmektedir:

"...Sığındığımız ev küçük mü küçük! Çocukların yaptığı evcik gibi bu odacıkta bir metre yükseklik ve 150 cm uzunlukta bir de sandık var. Evde, ev sahibinden başka bu sandığın içinde 15 tane canlı domuz yavrusu var. Bunlar ufacık halleri ile çapul çupul çamurun içinde fişirdayan 'kiç, miç' eden bu mahlûklar, o içi çamur dolu evciklerin içinde hiç durmadan hareket halindedir. Bu küçük damda karı-koca, 15 yaşında bir oğlan ve iki tane kız çocuğu, iki de biz, 15 tane de yavru domuz 22 canlı olduk. Burunları yırtan dayanılmaz pis koku dağıtan o ağır havayı, insan teneffüs edemiyor. Onu alıp vermek bilmem nasıl mümkün oluyordu? Ama o dondurucu ve önüne durulmaz kışın içinde, cankurtaran bir sığınak, ne bulunmaz bir nimet ve yine ne bulunmaz bir kurtarıcı!" (Ataman, 1990-129,130).

2.11.4.Erlerin Yaya Olarak Sibirya'ya Sevki:

Ruslar Türk esirleri demiryolu hattının olmadığı noktada kızak, araba ya da yaya olarak Sibirya'ya doğru sürüklemişlerdir. Rütbeliler kızakla bu yolculuğa devam ederken er olan esirler yaya olarak bu çileyi sürdürmüştür. Yaya olarak bu yolculuğuna devam eden bir Türk esir kafilesine rastlayan Mülazım Tahsin Efendi anlatmaktadır:

"...Perm İstasyonu'nda indiğimiz günkü soğuk müthişti. Erlerimizi kafile haline koydular ve yola çıkardılar. Subayları istasyonda (kızaklar geliyor) diye bekletiler. Bu bekleme sırasında donmamak için mütemadiyen hareket yapıyorduk. Neden sonra beklenen kızaklar geldi. Subayları ikişer üçer kızaklara bindirdiler. Bir köye doğru gidiyorduk. Yolda erlerimizin kafilesine yerleştik, içlerinde mecaliz olanlar, soğuktan köylü kadınları erlerin başındaki muhafızlara yüksek sesle bir şeyler bağıyorlardı. Rusça bilenlerin tercümesiyle anladık ki hasta ve yaralılar için: (Niçin halktan kızak toplamadınız da bunları yürütüyorsunuz?) diyorlarmış." (Kutlu, 1999-61).

1916 yılında Krasnoyarsk şehrinden Perimor istikametine doğru 800 esirden sadece 200 tanesi bu hatta canlı ulaşabilmiştir. Bu da yol ve sevk şartlarının ne kadar kötü olduğunu ispatlamaktadır.

29. Tümen Kumandanı Albay Arif Bey anlatmaktadır:

"...Demiryolunun inşasından evvel her türlü sevkiyat karayoluyla icra edildiğinden menfaya gitmek üzere Avrupa Rusya'sından gönderilen mücrimin, Kamışlova'da toplanır ve burada kafileler teşkil edildikten sonra yola çıkarlarmış. Derecat-ı mücrimiyetlerine göre Sibirya'nın dâhillerine dağıtılmak üzere buradan hareket ettirilen zincirlerle bağlı biçaregânın yaya, üryan, perişan bir surette her türlü şedaid-i iklimiyyeye maruz bir halde, muhafızların kırbaçları altında sevkleri, tüyleri ürpertecek derecede müesser levhât hâsıl edermiş. Hatta Avrupa ressamlarından birinin Sibirya menfalarına giden mücriminin bu hallerini musavver tersim ettiği tablo 1. Çar Nikola'nın dahi mucibi teessürü olduğundan ondan sonra

mücriminin demiryolları, nehir gemileriyle sevki usulü ittihaz olmuş.” (Kutlu, 1999-62).

Esirler üzerlerindeki elbiseler, kar, buz içerisinde yolculuklarına devam etmişlerdir. Bu yolculukta barbarca yapılan muamelelere maruz kaldılar ve bu yüzden yarısından çoğu yollarda telef olmuştur.

2.12.Rus Halkının Türk Esirlere Yardımı:

Rusya yönetimi ve askeriyesi Türk esirlere yapılan zulmü desteklerken, halkı ise bu duruma karşıydı. Bu yüzden de esirler Rus şehirlerinden geçerlerken onlara yardım yapanlar da oluyordu. Fahrettin Erdoğan anlatıyor:

“...Rostov'dan esirler vagonlara bindirilmek üzere hareket edilmişti. Kollarımız bağlı şekilde, karanlık şubat ayının yağmurlu bir gecesinde istasyona ikişer ikişer dizdiler. Bu sırada alman cephesinden yüz vagon yaralı gelmiş, istasyonda duruyordu. Bizi böyle kolları bağlı sıra halinde onlara gösteriyorlardı. İstasyon, kadın erkek sivil halkla hınca hınç dolmuştu. Yağmur dinmemişti. Sicim gibi yağın yağmurun altında perişan bir durumda iken, istasyondaki sivil Ruslar halimize çok acıyordu. Ceplerimize bisküvi, sigara paketi ve para koyuyorlardı. Ağlayanlar arasından bazıları 'Allah'ım, bunlar da bizim gibi insan. Bu ne zulümdür?' diye Rusça söyleniyorlardı. Bu acıklı manzara iki saat sonra gelen bir trenin bize ait olan vagonlarına sokulmamıza kadar devam etti.” (Erdoğan, 2007-59,60).

Tiflis'te de İslam Cemiyet-i Hayriyesi vasıtasıyla Tiflisli Türkler esir Türklerle yakından ilgileniyorlardı. Onlara yiyecek, giyecek ve gazete temin ediyorlardı.

Gence Türkleri de Tiflisli Türkler gibi yardımseverdi. Gence İstasyonu'nda daimi bir nöbetçi bırakılıyordu. Ve vagonlar istasyonlara geldikçe, istasyona bırakılan ya da yolda vefat eden Mehmetçiklerimize ait cesetleri toplayarak defnediyorlardı.

Türk yurdundan gelen esirlerin iyi muamele görmediği ve hastaların tedavisiyle ilgilenilmediğini duyan gence valisi istasyondaki bir binayı hastaneye dönüştürmüştür. 200 hastaya hizmet verebilecek bir hastane oluşturulmuştur. Ve bu hizmette aktif bir şekilde yer alan Naki Neykurun şöyle dile getirmektedir:

“... Aynı gün esir taşıyan bir trenin saat 14'te Gence İstasyonu'nda olacağını haber vermediler. Hep birlikte istasyona giderek treni beklemeye başladık. Ancak trenin istasyona varışından on dakika önce bir bölük Rus askeri istasyonu sardı. Perondaki sivil halk yolcu salonuna dolduruldu. Ancak biraz sonra beni salona çağıran halk, Rus askerlerinin esirlere hediye verilmesine müsaade etmediklerini, hele bu askerler ermeni olursa esirlerin yanına bile yaklaştırmadıklarını söylediler. Bunun üzerine durumu merkez kumandanı yaverine bildirdim. Yaver, 28 vagon bulunduğunu, hediyeler 28 paket haline getirildiği takdirde bunları esirlere verdirtileceğini söyledi. Durumu halka izah ettim, derhal paketler hazırlanmaya başlandı.

Biraz sonra tren geldi heyetimiz vagonlara girince ben de Türkçe olarak hata olup olmadığını soruyordum. Biçareler şaşkın şaşkın bize bakıyorlar, kendilerini muayene ettirmek istemiyorlardı. İtimat etmediklerini fark ederek konuşmaya başladım: 'Bulduğunuz istasyon gence istasyonudur ve şehrin halkı Türk'tür. Sizin öz kardeşlerinizdir. İstasyonda hastanemiz var. Hasta olanları alacağız. İstirahat edip iyi olduktan sonra yollarınıza devam edeceksiniz' baktım hasta olmayan esirler de hastaneye gitmek istiyorlar. Muayene sonunda 40 kadar hasta bulduk. Halk hep birlikte ayağa kalkarak esirleri selamladı. Tren ise yavaş yavaş istasyondan uzaklaşıyordu.

Hastaları hastanelere yerleştirdik. Tam ayrılacağım sırada baktım ki esirler benim ayrılmamı istemiyorlar. Onlara merak etmemelerini, Her gün geleceğimi ve başka misafirler de getireceğimi söyledim. Daha sonra hastaneden ayrılarak şehre geldim ve olup bitenleri arkadaşlarıma anlattım. Daha sonra aramızda toplanarak her gün esirler için hazırlık yapmayı, çok sıkıntısını çektikleri yiyecek ve sigarayı daha önceden temin etmeyi kararlaştırdık. Böylece yüzlerce hastayı alıp istirahat ve tedavi ettiriyor, iyileşenleri Sibiry'a'daki kamplara gönderiyorduk.” (Kutlu,1999-65,66).

Hangi şehirde durulursa o şehirdeki Türklerin Cemiyet-i Hayriyesi'ne mensup kişiler istasyona geliyorlar ve vagonlardan cesetleri alıyor, cenaze namazlarını kıldıktan sonra da İslami şartlara uygun bir şekilde defnediyorlardı. Ayrıca çoğu şehirde yerli Müslüman halk esirlere yardım etmek istemesine rağmen, Ruslar bunlara izin vermiyordu.

Güzergâhları boyundaki ırkdaş ve dindaşlarının yaşadığı Derbent, Mahaçkale, Rostov, Samara, Kazan, Ufa, Orenburg gibi şehirlerde de yerli Müslümanlardan sıcak ilgi ve yardım görmüşlerdir.

SONUÇ:

20. yüzyılın en uzun süren çatışmalarından biri olan, Birinci Dünya Savaşı, savaşan tarafların milyonlarca insan kaybı vermesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti 1914 yılında girdiği bu savaşta hem sivil hem de asker birçok vatandaşını kaybetmiştir. Bu kayıplar içerisinde cephede ve hastanelerde ölenlerle çeşitli sebeplerle düşman ordusunun eline geçen esirler de vardı. Maalesef ki onların sayısı tam olarak belirlenememiştir.

20. yüzyılda batıda sistemli olarak, savaş esirlerine yönelik çalışmalar yapılmış ve böylece savaş esirlerini koruma altına almaya yönelik antlaşmalar uygulanmıştır. Bu sayede savaş esirlerine keyfi muamele yapılması önlenmiştir.

Savaşan tarafların hükümetleri, bu uluslararası antlaşmaların çerçevesinde onlara yüklediği sorumluluklar nedeniyle savaş esnasında esirlerin iskân, iâşe ve savaş sonunda da onların geri iade etmeleri zorunlu hale getirilmiştir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda farklı cephelerde savaşmış ve bu cephelerde hem karşı tarafa esir vermiş hem de esir almıştır. Osmanlı Devleti uluslararası antlaşmalara uymasına rağmen, kendi esirleri iyi bir muamele görmemiştir. Özellikle Kafkas Cephesi'nde Rusların eline düşen esirlerimizin yaşadığı dram içler acısıdır.

Esirlerimiz yolculuk esnasında açlık, soğuk ve kötü muameleye maruz kalmışlardır. Esirlerimiz Rusya'nın değişik bölgelerine çok zor şartlar altında sevk edilmişlerdir.

Savaşın başında Osmanlı Devleti'nde Türk ve yabancı savaş esirleriyle ilgilenecek belli bir kuruluş yoktu. 1915 yılından sonra Harbiye Nezareti ve Kızılay tarafından esir işleri daireleri kurularak bu işle ilgilenilmeye çalışıldı. 1917 senesinde de Yusuf Akçura bölgeye gönderilmiştir. İlk olarak esirlerin sayısını ve durumları öğrenilmeye çalışılmıştır.

1917 yılında Rusya'da çıkan ihtilal nedeniyle esirlerimizden hayatta kalanlar memleketlerine dönebilmişlerdir.

ÖNERİLER:

Kafkaslar, Asya ve Avrupa arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel karşılaşmaların ve etkileşimlerin kesişme noktası olagelmıştır. Coğrafi özelliklerinden ötürü bölgede büyük, kalıcı devletlerin doğması mümkün olmamıştır

Kafkasya Bölgesi tarihi Türk ve Rus rekabetinin önemli bir çatışma alanı olmuştur. Bu çatışmalarda Türklerin yenilmesinde coğrafi özelliklerin ve iklimin etkisi büyüktür. Sarıkamış yenilgisi tarihi kitaplarda yer almasına rağmen, Sarıkamış şehitleri unutuldu. Sarıkamış şehitleri yavaş yavaş anılıyor. Bugün tam olarak anılmasa da yakın bir gelecekte Sarıkamış şehitleri de hak ettiği vefaya kavuşacaklar, minnet ve şükranla anılacaktır. 22 Aralık 1914'te başlayan ve 5 Ocak 1915'te sona eren 14 günlük Sarıkamış Harekâtı Birinci Cihan Harbi'nin de en büyük savaşlarından birisidir.

Sibirya denildiğinde de uçsuz bucaksız topraklar ve soğuk bir yer olarak zihinlerimizde canlanmaktadır. keşfedilmesinden günümüze kadar yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile bilinen fakat çok fazla araştırılmaya yönelinmeyen bir coğrafi mekandır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'nde savaşan askerlerimizin birçoğu burada şehit olurken bir kısmı da Rusların eline esir olarak düşmüştü. Kafkas Cephesi'nde şehitlerimize ne kadar minnettarsak, aynı şekilde bu esaret hayatını yaşayan esirlerimize de aynı şekilde saygımız sonsuz. Onlar da Ruslara karşı büyük mücadele içerisine girmek zorunda kalmışlardır. Tezimizde bu esirlerin esaret yolculuğuna ve gördüğü zulüm, baskıya ait anekdotlar içermektedir. Ancak bu konuyla ilgili son zamanlarda araştırmalar yapıldıysa da henüz yeterli kaynağa sahip değiliz. Sibirya coğrafya olarak bize uzak olabilir ancak araştırma sahamızı kısıtladığımı düşünmemekteyiz. Bu konudaki sorunun, bu alanda ilgilenen tarihçiler tarafından çözülmesi gerektiğine inanmaktayız.

BİBLİYOGRAFYA:

AKKOR, Mahmut. (2006). *"1. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları"* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Tezi

ARMAOĞLU, Fahir. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. İstanbul; Alkım Yayınevi

ARMAOĞLU, Fahir. (1986). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

ARSLAN, Nebahat Oran. (2008). *Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*. İstanbul; IQ Kültür Sanat Yayıncılık

ASLAN, Betül. (2000). *Kardeş Kömeği Yardımı ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Ankara; Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

ASLAN, Betül. (2010). *1. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler*. Erzurum; A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi 42

ATAMAN, Halil. (1990). *Esaret Yılları / Bir Yedek Subayın 1. Dünya Savaşı Şark Cephesi Hatıraları*. İstanbul; Kardeşler Matbaası

ATAMAN, Halil(2011). *Doğu Cephesi'nden Sibiryaya*. İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

BALCI, Ramazan. (2007). *Tarihin Sarıkamış Duruşması*. İstanbul; Nesil Yayınları

BALCI, Ramazan (2009). *Sarıkamış Yolun Sonu*. İstanbul; Babiâli Kültür Yayıncılığı

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etür (Atase) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011

ÇETİNKAYA, Mehmet. (2011). *Vatan Yıldızlardan Uzak Mı*. İstanbul; Yitik Hazine Yayınları

DONBALOĞLU, Bülent. (2007). *Balkan Harbi'nden Kurtuluş Savaşı'na Türk Deniz Stratejisi*, Gebze; Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ERBUĞ, Merih Baran (2007).; *Kaybolan Yıllar (Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı)*. Ankara; Vadi Yayınları

ERDOĞAN, Fahrettin.(2007). *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Ankara; Mevsimsiz Yayınları

GEDİKLİ, Yusuf. (2009). *Cephe ve Esaret Hatıraları*, İstanbul; Bilge Oğuz Yayınları

GÖZE, Ergun. (1991). *Rusya'da Üç Esaret Yılı (Ahmet Göze'nin Anıları)*, İstanbul; Boğaziçi Yayınları

GÜVEN, Esin (1996). *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri*, İstanbul; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

KARAL, Enver Ziya.(2011). *Osmanlı Tarihi, IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, İstanbul; Türk Tarih Kurumu

KURAT, Akdes Nimet. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları

KUTLU, Cemil. (1997) *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri*, Erzurum; Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

ÖLÇEN, Mehmet Arif.(2006). *Vetluga Irmağı/Çarlık Rusya'sında Bir Türk Subayının Tutsaklık Anıları 1916-1918*, Ankara; Ümit Yayınevi

ÖNAL, Sami (Hazırlayan).(2006) *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları/ Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*, İstanbul; Remzi Kitabevi

SÖNMEZ, Bingür-YILDIZ, Reyhan.(2011) *Ateşe Dönen Dünya; Sibiryaya*, İstanbul; İkarus Yayınları

TAŞKIRAN, Cemalettin. (2008). *1. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

TAYLOR, Ajp.(1976). *Birinci Dünya Savaşı Nasıl Başladı*, Milliyet Yayınları

TEKİN, Metin.(2007). *Birinci Dünya Savaşı Anıları Sarıkamış'tan Sibiryaya*, İstanbul, Timaş Yayınları

TONGUÇ, Faik.(1999). *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Hatıraları*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

TUĞAÇ, Hüsamettin.(1975). *Bir Neslin Dramı*, İstanbul; Çağdaş Yayınları,

TURAN, Refik. vd.(2006). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara; Gazi Kitabevi

TÜĞEN, Arzu Ersöz.(2001). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yapısı ve Cemiyetin Uyguladığı Dış Politikalar*, İzmit

UÇAROL, Rıfat. (1985). *Siyasi Tarih*, İstanbul; Filiz Kitabevi

YALT, A. Rıza. (1973). *Birinci Dünya Savaşı*, İstanbul; İstanbul Gazetesi Web Ofset Tesisleri